

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**Büyük Güç Rekabeti (2017-2023) Bağlamında İran-İsrail
Mücadelesi**

Doktora Tezi

Hurşit Dingil

Eylül 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**Büyük Güç Rekabeti (2017-2023) Bağlamında İran-İsrail
Mücadelesi**

Doktora Tezi

Hurşit Dingil

Danışman

Prof. Dr. İsmail Ermağan

Eylül 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Hurşit Dingil tarafından “Büyük Güç Rekabeti (2017-2023) Bağlamında İran-İsrail Mücadelesi” başlıklı bu Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. M. İsmail Ermağan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

Üyeler:

Unvanı Adı Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Kadir Temiz
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Unvanı Adı Soyadı: Doç. Dr. Hüseyin Alptekin
Kurumu: Milli Savunma Üniversitesi

Unvanı Adı Soyadı: Doç. Dr. Necmettin Acar
Kurumu: Mardin Artuklu Üniversitesi

Unvanı Adı Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Meysune Yaşar
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 19/09/ 2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

Prof. Dr. İsmail Ermağan

Etik İlkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Hurşit Dingil

ÖZET

Büyük Güç Rekabeti (2017-2023) Bağlamında İran-İsrail Mücadelesi

Dingil, Hurşit

Doktora Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İsmail Ermağan

Eylül 2024, 219 Sayfa

“Büyük Güç Rekabeti”, hem uluslararası hem de bölgesel etkileri olan stratejik bir gerçekliktir. 2017’de ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde ilk kez resmi bir nitelik kazanan bu kavram, özellikle ABD, Çin ve Rusya’nın, ABD’nin hegemonyası sonrası dönemdeki güvenlik ve dış politika davranışlarını anlamlandırmak üzere kullanılmıştır. Bu rekabet literatürde daha çok ülkeler bazında irdelenmiş ve tarihsel süreç içinde rekabetin küresel etkisine odaklanılmış, teorik ve kuramsal boyutlarında çalışmalar sınırlı kalmış, hatta güvenlik stratejileri dâhilinde ele alındığı çalışmalara az rastlanmıştır. Bu tez, “Büyük Güç Rekabeti” kavramına teorik bir yaklaşım sunma amacı taşımaktadır. Çalışmanın sorunsalı, “Büyük Güç Rekabeti’nin küçük ve orta ölçekteki güçlerin mücadelelerine özellikle güvenlik strateji ve doktrinleri bağlamlarında etkisi nasıldır?” şeklinde formüle edilebilir. Örnek vaka olarak 2017-2023 yılları zaman aralığındaki İran-İsrail mücadelesi seçilmiştir. “Büyük Güç Rekabeti”nin bölgesel seviyede etkilerinin görünür olduğu İran-İsrail mücadelesinin Suriye, Irak, Azerbaycan gibi mücadele alanlarına dönüşen/dönüştürülmeye çalışılan bölge ülkelerine yönelik etkileri tezde örnek olaylarla tahlil edilmiştir. Bu komplekste ilgili aktörlerin güvenlik strateji ve doktrinleri yöntem, hedef ve araçlar olmak üzere etkilediği başlıca bulgular arasındadır. Araştırma yöntemi çerçevesinde güvenlik strateji belgeleri ve doktrinleri; metin içerik analizi, öge sıklık analizi ve vaka analizi şeklinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Güç Rekabeti, Rekabetçi Güvenlik Stratejileri, İran-İsrail Mücadelesi, Asimetrik ve Hibrit Tehditler

ABSTRACT

The Iran-Israel Struggle in The Context of Great Power Competition (2017-2023)

Dingil, Hurşit

Doctoral Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Prof. Dr. İsmail Ermağan

September 2024, 219 Pages

The Great Power Rivalry is a strategic reality with implications at both the international and regional levels. The term of “Great Power Competition” was first identified in the 2017 US national security strategy document which aimed to explain the security and foreign policy behaviors of the great powers during the post-US hegemony period. In the literature, this competition has mostly been studied on a country-by-country basis and focused on the global impact of rivalry throughout the historical process. Nevertheless, research on the conceptual and theoretical aspects of rivalry has remained scarce. There are few studies in the literature that address rivalry within the context of security strategies. This thesis aims to provide a theoretical approach to the concept of Great Power Competition. The problem of the study can be formulated as "How does great power rivalry affect the struggles of small and middle powers, especially in the context of security strategies and doctrines? The Iran-Israel struggle from 2017 to 2023 was chosen as a case study. This thesis examines the impact of the Iran-Israel conflict, which exemplifies the dynamics of great power rivalry at the regional level, on countries in the region, including Syria, Iraq, and Azerbaijan which have become/are trying to be transformed into areas of struggle. Among the main findings are that the relevant actors in this complex influence security strategies and doctrines in terms of methods, objectives and means. Within the framework of the research methodology, security strategy documents and doctrines were analyzed through text content analysis, frequency analysis and case analysis.

Keywords: Great Power Rivalry, Competitive Security Strategies, Iran-Israel Struggle, Asymmetric and Hybrid Threats

ÖNSÖZ

Pandemi dönemi (2020), 6 Şubat 2023 Hatay depremleri ve sonrasında Temmuz 2023 Hatay Orman yangınları arası benim ve ailem için oldukça zorlu dönemlerde yazdığım, “Büyük Güç Rekabeti (2017-2023) Bağlamında İran-İsrail Mücadelesi” başlıklı doktora tez çalışmasını başarıyla tamamlayabildim. Bu zorlu süreçte, danışman hocam Prof. Dr. İsmail Ermağan’a katkılarından ötürü Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav’a

Lisansüstü çalışmalarımda samimi destekleriyle yardımlarını esirgemeyen, doktora yeterlilik sürecimden mezuniyetime, bilgi ve tecrübeleriyle tezimin nihayete ermesinde büyük katkılar sağlayan değerli hocalarım Dr. Kadir Temiz ve Doç. Dr. Hüseyin Alptekin ve Doç.Dr. Veysel Kurt’a

Lisans ve lisansüstü dönemdeki tüm çalışmalarımda samimi destekleri, yardımları ve katkılarıyla yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Emin Salihi’ye

Çalışmalarımı destekleyen, yardımlarını esirgemeyen, değerli hocalarım Dr. Yaşar Kalafat, Dr. Hakkı Uygur, Dr. Çağatay Balcı, Dr. Ali İhsan Kahraman, Dr. Alptekin Cihangir İşbilir ve Ebuzer Demirci olmak üzere bu süreçte yanımda olan değerli büyüklerime, arkadaşlarıma ve böyle bir sonuca ulaşabilmem konusunda tüm eğitim hayatım boyunca imkanlar sunan aziz Devletimiz’e teşekkürü borç bilirim.

Tezimin her aşamasında yanımda olan, annem, babam ve kardeşlerime şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ ONAYI	ii
BEYANLAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: KURAMSAL ÇERÇEVE	17
1.1. “Büyük Güç Rekabeti” Kavramı ve Literatürün Değerlendirilmesi	17
1.2. Büyük Güç Rekabeti ve Tarihsel Gelişimi.....	24
1.3. Hegemonik İstikrar Teorisi ve Büyük Güç Rekabeti	27
1.4. Büyük Güç Rekabeti Bağlamında <i>Hedging</i> (Korunma) Teorisi	30
BÖLÜM II: ABD ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİLERİNİN GENEL ÇERÇEVESİ VE REKABETÇİ EĞİLİMLERİN YÜKSELİŞİ.....	35
2.1. Büyük Güç Rekabeti ve Rekabetçi Eğilimlerin Yükselişi	45
2.2. ABD’nin Büyük Güç Rekabeti Döneminde (2017-2023) Orta Doğu’ya Yönelik Partnerlik Stratejisi	48
2.3. Partnerlik Stratejisinin Temel Unsurları ve Gelişimi	50
BÖLÜM III: GÜVENLİK TEMELİNDE İRAN-İSRAİL MÜCADELESİ ÖRNEĞİ VE BÜYÜK GÜÇ REKABETİNİN PRATİK YANSIMALARI.....	54
3.1. İsrail’in İran’a Yönelik Güvenlik Stratejileri	64
3.1.2. İsrail’in Ahtapot Doktrini Güvenlik Stratejisi	65
3.1.3. İsrail’in “Savaşlar Arasında Yaklaşımı” Güvenlik Stratejisi	72
3.2. İran’ın İsraile Yönelik Güvenlik Stratejileri	78
3.2.1. İran’ın Direniş Ekseni Stratejisi ve Gelişimi	78
3.2.2. İran’ın Asimetrik ve Hibrit Güç Temelli Güvenlik Stratejileri	90
BÖLÜM IV: İRAN-İSRAİL MÜCADELESİ ve BÜYÜK GÜÇ REKABETİNİN BÖLGESEL ETKİLERİ	102
4.1. İran-İsrail Mücadelesinin Bölgesel Güvenliğe Etkileri.....	104
4.2. Güney Kafkasya: Azerbaycan-İran Gerilimi.....	110

4.3. Orta Doğu: İran-İsrail Mücadelesinin Suriye'ye Etkileri.....	113
4.3.1. İran'ın Suriye Stratejisinde Ana Bileşenler	113
4.3.2. Suriye Krizinin Başlangıcı ve Güvenlik Eksenli Yaklaşım: 2011-2015 Dönemi	116
4.3.3. Nüfuz Kazanımı ve Statüko İnşası: 2015-2018 Dönemi	119
4.3.4. Statükoculuk ve Kendine Yardım (Self-Help): 2019-2021 Dönemi	123
4.4. Orta Doğu: İran-İsrail Mücadelesinin Irak'a Etkileri.....	128
4.5. Büyük Güç Rekabetinin İran-İsrail Mücadelesine Yansımaları	138
4.5.1. Çin-İran Askeri Stratejik İlişkileri	147
4.5.2. İran-Rusya İlişkilerinin Stratejik Seyri	150
4.5.3. Büyük Güç Rekabeti ve Büyük Güçlerin Deniz Güvenlik Stratejileri	161
SONUÇ	172
KAYNAKÇA.....	183

KISALTMALAR

- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- APSCO:** Asya Pasifik Uzay İş birliği Örgütü
- ATGM:** GÜdümlü Tank Savar Füze
- BAE:** Birleşik Arap Emirlikleri
- BM:** Birleşmiş Milletler
- BMGK:** Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
- CENTCOM:** Merkez Kuvvetler Komutanlığı
- CIA:** Merkezi Haber Alma Teşkilatı
- DAEŞ:** Irak Şam İslam Devleti
- DDSA:** Devlet Dışı Silahlı Aktörler
- DMO:** Devrim Muhafızları Ordusu
- İHA:** İnsansız Hava Aracı
- İKDP:** İran Kürdistan Demokrat Partisi
- KDP:** Kürdistan Demokrat Partisi
- KOMELE:** İran Kürdistanı Devrimci Emekçiler Topluluğu
- MİT:** Millî İstihbarat Teşkilâtı
- MOSSAD:** İsrail Dış İstihbarat Servisi
- NATO:** Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
- S/İHA:** Silahlı İnsansız Aracı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 2013-2015 Yılları Arasında Suriye’de Hayatını Kaybeden Bazı Üst Rütbeli DMO Komutanları

Tablo 2. Erbil Balistik Füze Saldırısı

Tablo 3. 2022 Yılında İran’ın Irak’a Yönelik Seçili Eylemleri

Tablo 4. İran DMO’nun Irak’a Yönelik Hedefli Saldırıları

Tablo 5. 2018- 2022 Yılları Arasında İran’ın Irak’a Yönelik Saldırıları

Tablo 6. Akdeniz’deki Çin Varlığı: Liman ve Konteyner Terminalleri

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1. Araştırma Sınırları	16
Şekil 2. Yıllara Göre Suriye'ye Yönelik İsrail Hava Saldırıları.....	56
Şekil 3. Ahtapot Doktrini.....	69
Şekil 4. İsrail'in Ahtapot Doktrini ve Hedef Öncelikleri.....	75
Şekil 5. Savaşlar Arasında Yaklaşımı ve Ağırlık Merkezleri	76
Şekil 6. İran Destekli Bölgesel Milis Güçler	100
Şekil 7. Yükselen Gerilimler Arasında Türkiye, İsrail ve İran'ın Güvenlik Endişeleri ve Öncelikleri.....	103
Şekil 8. İran'ın Suriye Stratejisine Yön Veren Ana Bileşenler	116
Şekil 9. İran'ın Akdeniz'e Çıkış Rotaları	120
Şekil 10. İran destekli Milis Grupların Yoğun Biçimde Konumlandığı Deyrizor, Mayadin ve El Bukemal Bölgeleri.....	122
Şekil 11. 2019 Yılından İtibaren İsrail'in, Suriye'deki İran Destekli Milis Gruplara Yönelik Hava Harekâtlarının Yoğunlaştığı Bölgeler.....	125
Şekil 12. 2013'ten 2020'ye Suriye'de İran Etkisi.....	126
Şekil 13. İran-Rusya Stratejik Seviyeli İşbirlikleri ve İlerlemeler.....	160
Şekil 14. Büyük Akdeniz Haritası	163

GİRİŞ

ABD, 1823 Monroe doktrini sonrası küresel hegemon olma hedefleri dâhilinde güvenlik stratejileri geliştirmiştir. Bu stratejiler dönemsel olarak değişiklik göstermiş ve bu stratejilere bağlı olarak da bölgesel etkiler belirmiştir. Nitekim ABD'nin Orta Doğu politikaları açısından 1957 Eisenhower doktrini önemli bir dönüm noktası olmuştur. Buna bağlı olarak Orta Doğu'ya yönelik politikalar geliştiren ABD'nin güvenlik stratejileri, dönemsel ve konjonktürel olarak bölgesel aktörlerin güvenlik stratejilerinin oluşturulması sürecinde önemli bir etken olmuştur. Bu kapsamda, ABD'nin bölgesel güvenlik stratejilerinden etkilenen iki önemli bölgesel aktör de İran ve İsrail'dir. ABD çeşitli dönemlerde İsrail ilişkilerinde kısa vadeli gerilimler yaşasa da nihayetinde İsrail'in güvenliğini kendi ulusal güvenliği ile eş görmüştür.

Diğer taraftan İran 1979 Devrimi sonrası bölgesel kapsamda devrimi ihraç etme politikalarına yönelmiş, ABD ve İsrail için güvenlik tehdidi haline dönüşmüştür. Benzer şekilde İran da ABD'yi "Büyük Şeytan" İsrail'i de "Küçük Şeytan" olarak niteleyerek güvenlik tehdit algılamalarını şekillendirmiştir. Bu durum beraberinde ABD'nin İsrail ile birlikte İran ile bölgesel mücadeleye girdiği bir bağlam oluşturmuştur. Devrimden bugüne uzanan yaklaşık 45 yıllık süreçte İran bölgesel olarak mevziler kazanmış, bölgesel hakimiyetini Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan olmak üzere güçlendirmiş, balistik füze programı, nükleer program ve bölgesel vekil güç ağını geliştirmiştir. Bu süreçte İran'ın güvenlik strateji ve doktrinlerinde başvurduğu yöntem ve araçlar asimetrik ve hibrit kapasiteler üzerinden şekillenmiştir.

İran yine bu şartlar altında İsrail ile mücadelesini sürdürmüş ve muhtelif bölgesel gerilimin bir tarafı olarak konumlanmıştır. Bu doktora tezi de Devrim sonrası başlayan İran-İsrail mücadelesini "Büyük Güç Rekabeti" dönemi dâhilinde karşılaştırmalı bir temelde konu edinmiştir. Bu kapsamda, 2017-2023 yılları arasında ABD ulusal güvenlik strateji belgelerinde geliştirilen Büyük Güç Rekabeti kavramının İran-İsrail mücadelesine etkileri üzerine odaklanmıştır. Bu kavram, ABD'nin Çin ve Rusya'ya karşı güvenlik tehdit algılamalarını şekillendirmek üzere geliştirdiği bir kavramdır. Daha çok ABD'nin Çin ve Rusya'ya karşı mücadelelerini askeri, ekonomik, teknolojik ve siyasi anlamda kapsamaktadır. Böylece tez ilk kez 2017

yılında ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgelerinde temellendirilen “Büyük Güç Rekabeti”nin İran-İsrail mücadelesine etkilerini ele almasından ötürü özgün bir yerde durmaktadır. Bu doğrultuda tez, İran-İsrail mücadelesini güvenlik seviyesinde ele alarak güvenlik stratejileri literatürünün çeşitlenmesi ve derinleşmesine katkı sunmayı hedeflemiştir. Tezin bir diğer özgün yanı güvenlik stratejileri literatüründe az rastlanan rekabetçi şartlarda güvenlik stratejilerini konu edinmesi ve rekabetçi güvenlik stratejilerini incelemesidir. Yine İran-İsrail mücadelesinde aktörlerce başvuru alan güvenlik strateji ve yaklaşımlarını, hedefler, araçlar ve yöntemler olarak tasnif etmesi tezin önemli yanlarından. Bunun yanı sıra birincil kaynaklar arasında yer alan ulusal güvenlik strateji belgelerine dayanarak aktörlerin güvenlik yaklaşımlarının bölgesel seviyedeki etkilerini açık kaynak araştırma yöntemleri doğrultusunda somut örnek olaylarla ele alması ve tartışarak analiz etmesi de tezi literatürdeki çalışmalardan farklı kılmaktadır. Bu doğrultuda tezin temel hipotezi şu şekilde ifade edilmiştir.

- Büyük Güç Rekabeti, küçük ve orta ölçekli güçlerin mücadelelerini özellikle güvenlik stratejileri ve doktrinleri bağlamında etkilemektedir. Güvenlik seviyesinde İran-İsrail mücadelesi örneği bu etkiyi açıklamaktadır.

ABD farklı dönemlerde güvenlik stratejileri dizayn etmekte, bu stratejileri uzun vadede şekillendirmektedir. Uzun vadede geliştirdiği güvenlik stratejileri bölgesel anlamda güvenlik seviyesinde etkiler oluşturmaktadır. ABD’nin 2017 Ulusal Güvenlik Strateji belgesi ile literatüre geçen “Büyük Güç Rekabeti”, uluslararası sistem ve bölgesel alt sistemlerde doğrudan ve dolaylı etkiler oluşturmıştır.

Uluslararası sistemde hegemonik istikrarın sona ermesiyle bölgesel alt sistemlerde istikrarsızlıklar artmıştır. “Büyük Güç Rekabeti”, belirsizlik ve istikrarsızlık döneminin açıklanmasında uygun teorik ve kuramsal şartlara sahiptir. “Büyük Güç Rekabeti”, İran-İsrail mücadelesi örneği başta olmak üzere bölgesel olarak gerilim ve mücadele alanlarını rekabetçi aktörlerin mücadele alanına dönüştürmektedir. Bu durum bilhassa küçük ve orta ölçekli güçlerin güvenlik strateji ve doktrinlerini; araçlar, yöntemler ve hedefler açısından etkilemektedir.

Bu şartlara bağlı olarak rekabetçi uluslararası ortam, İran ve İsrail gibi küçük ve orta ölçekli alt bölgesel sistem aktörlerinin güvenlik motivasyonlu çapraz ve

kompartımental (konu ya da dosya bazlı bölümlenme anlayışı) ilişki modelleri geliştirmesine neden olmuştur. Nitekim bu çapraz ve tezat ilişki modellerini açıklamak üzere *hedging* (korunma) teorisi uygun bir zemin sunmuştur. Rekabet bağlamı, beraberinde küçük ve orta ölçekli güçlerin gri bölgeler dâhilinde asimetrik ve hibrit savaş yaklaşımlarına başvurmalarına neden olmuştur. Bu eğilimler de asimetrik ve yükselen hibrit tehditlerin yaygınlaşmasında belirleyici rol oynamıştır. Gölge savaşları, istihbarat savaşları (örtülü operasyonlar) ve asimetrik saldırılar (balistik füze, kamikaze İHA ve seyir füzesi) sıklık ve yoğunluk kazanmıştır. İran-İsrail mücadelesi tüm bu karakteristiklerin görüldüğü somut bir örnek sunmuştur.

Bu çerçevede tez ilk olarak “Büyük Güç Rekabeti” kavramını Hegemonik İstikrar Teorisi dâhilinde tartışarak, Büyük Güç Rekabeti’de belirleyici olan rekabetçi eğilimleri ve rekabet bağlamının gelişimini ele alacaktır. Kavramsal ve teorik tartışmalar ile birlikte çalışma “Büyük Güç Rekabetinin İran-İsrail mücadelesine güvenlik seviyesi analiz düzeyinde etkileri ve yansımaları nelerdir?” araştırma sorusunu temel alacaktır. Bağımlı değişken olarak “güvenlik seviyesindeki bölgesel mücadeleler”e örnek vaka kapsamında “İran-İsrail mücadelesi”, çalışmanın odak noktasını oluşturacaktır. Nitekim büyük güçleri oluşturan ABD, Çin ve Rusya’nın aralarında oluşan rekabet odaklı bağlama dair izledikleri stratejilerin İran-İsrail mücadelesine güvenlik seviyesindeki etkilerini tespit etmek çalışmanın öncelikli hedeflerinden birini oluşturacaktır.

İkinci bölümde ABD’nin 2017’den günümüze ulusal güvenlik stratejileri irdelenerek, ABD’nin ulusal güvenlik ve savunma strateji belgeleri metin içerik ve öge sıklık analiz yöntemleri ile tahlil edilecektir. Bu yolla rekabetçi eğilimlerin gelişimi ve rekabetçi şartlar söz kosunu birincil kaynak belgeler üzerinden ele alınacaktır. Bununla beraber, 2018 Ulusal Savunma Strateji belgesinde üzerinde durulan Partnerlik stratejisi incelenecektir. Ulusal güvenlik ve savunma strateji belgelerine göre ABD’nin rekabetçi dönemde benimsediği Partnerlik/Ortaklık stratejisi ele alınacaktır. Bu çerçevede Partnerlik stratejisinin bileşenleri, gelişimi ve motivasyonları değerlendirilecektir. Trump dönemi izolasyoncu bir eğilime yönelen ABD’nin, Biden dönemi ittifakların önemine ve etkisine binaen ileri sürdüğü Partnerlik stratejisinde Trump döneminden alınan derslere de vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Orta Doğu’da Trump dönemi politikaların sonuçları ve bu

sonuçların etkilerine dair referanslar verilerek, Partnerlik stratejisinin Orta Doğu'daki uygulamalarına yönelik örneklerle söz konusu stratejinin teorik çerçevesi ortaya koyulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ayrıca ABD'nin Orta Doğu'daki bölgesel ittifakları ve ortaklıkları üzerinden Partnerlik stratejisinin rekabet alanları merkezli öncelikleri ele alınacaktır. Partnerlik stratejisi dâhilinde Orta Doğu'daki Rusya ve Çin varlığına karşı beliren rekabet alanları örnekler olmak üzere incelenecektir. Özellikle İsrail-ABD müttefikliğinde İran'a karşı benimsenen ağırlıklı olarak Trump dönemi "Maksimum Baskı" politikası temelinde, Rusya ve Çin'e karşı gelişen rekabet alanları irdelenecektir. Bu noktada Partnerlik stratejisinin bölgedeki yansımaları da dikkate alınarak, söz konusu stratejinin teorik çerçevesi ortaya konulacaktır.

Üçüncü bölümde ise tezin örnek vaka kısmı yer almaktadır. Bu kapsamda İsrail'in güvenlik strateji ve doktrinlerine yönelik araştırmalar yapılırken, İsrail'in güvenlik stratejileri ve uygulamaları birincil kaynaklar dâhilinde tasnif edilerek analiz edilecektir. Bu bölüm çerçevesinde İsrail'in İran'a karşı askeri ve güvenlik politikası uygulamalarındaki davranışları tahlil edilecek ve İran'a karşı sürdürdüğü mücadeleyi hangi doktrin dâhilinde gerçekleştirdiği sorusunun cevabına ulaşılmaya çalışılacaktır. Yapılan birincil kaynak okumaları ve aktörlerin söylem analizleri doğrultusunda İsrail'in İran'a karşı sürdürdüğü mücadelede Ahtapot doktrini incelenecektir.

Buna ek olarak, İsrail'in Ahtapot doktrininin bölgesel öncelik ve hedefleri ortaya koyularak İran'a karşı sürdürülen mücadelenin dinamikleri irdelenecektir. Ahtapot doktrini dâhilinde İsrail'in güvenlik stratejilerinde başvurduğu araçlar ve yöntemler de bu bölüm içinde ele alınacaktır. Bu bölümde söz konusu doktrinin pratikteki somut örnekleri derlenerek seçilen örnek vakalar üzerinden doktrininin temel ilkeleri sınıflandırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, İsrail'in İran'a karşı sürdürdüğü mücadele; strateji, eylem ve hedefler olmak üzere farklı seviyelerde incelenecektir. Diğer taraftan, İran-İsrail mücadelesinde taktik manadaki yöntemler ve araçlar da bu bölüm dâhilinde konu edinilecektir.

İsrail'in güvenlik stratejileri birincil kaynaklara başvurulmak suretiyle ele alındıktan sonra mücadele dâhilinde değişim ve istikrar alanları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, İsrail'in İran'a karşı mücadelesinde başvurduğu Ahtapot

doktrini kapsamındaki istikrarlı eğilimler üzerinde durulacaktır. Söz konusu eğilimler dâhilinde güvenlik stratejileri ve pratikteki eylemler arasındaki ilişkiler, uyum ve karşıtlıklar olmak üzere değerlendirilecektir. Bu bölümde de tezin araştırma kapsamı olan “Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesini etkiler mi” sorunsalı temele alınarak buna yönelik tartışmalar ve analizlere yer verilecektir. “Büyük Güç Rekabeti” dönemi İsrail’in güvenlik strateji ve uygulamalarında değişimler, değişimlerin önemi ve etkisi konuları da bu bölüm dâhilinde tartışılacaktır. Ayrıca benzer şekilde İran-İsrail mücadelesinde İran’ın güvenlik strateji ve doktrinleri ele alınacaktır. İran’ın İsrail ile mücadelesinde belirleyici dinamikler, bu dinamiklerin söz konusu güvenlik stratejileri ve doktrinlerindeki yeri konu edinilecektir. “İran’ın İsrail’e karşı sürdürdüğü mücadelede hangi yöntem ve hedefler esas alınıyor?” sorusuna bir cevap aranarak mücadelenin İran nezdindeki karşılığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu kapsamda, “Direniş Eksenî” stratejisinin İran’ın İsrail’e karşı sürdürdüğü mücadelede belirleyici etkileri irdelenecektir. Ayrıca, İran’ın İsrail’e karşı misilleme davranışları ve reaksiyonları da örnek olaylar çerçevesinde somutlaştırılacaktır. Yine bu reaksiyonların ve misilleme davranışlarının genel eğilimleri, bu bölüm dâhilinde analiz edilecektir. İran’ın İsrail’e karşı sürdürdüğü mücadeleyi “Büyük Güç Rekabeti” nasıl etkileyebilir sorusu dâhilinde “Büyük Güç Rekabeti” ve İran-İsrail mücadelesi arasındaki bağlantılar, ulusal ve bölgesel bağlam dâhilinde tespit edilmeye çalışılacaktır. Benzer şekilde İran’ın da İsrail’e karşı sürdürdüğü mücadelede değişim alanları ve istikrar alanları irdelenecektir.

Dördüncü bölümde, İran-İsrail mücadelesinin bölgesel güvenlik etkileri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda, mücadelenin Irak, Suriye gibi başarısız devletlere etkisi somut örnek olaylar üzerinden ele alınacaktır. Yine İran-İsrail mücadelesinin Azerbaycan gibi seçili bölge ülkelerine güvenlik seviyesindeki etkileri de analiz edilecektir. Öte yandan rekabetçi uluslararası şartlarda aktörlerin bölgesel bazlı deniz ve kara hakimiyetini sağlamak üzere girdikleri rekabet sürecinin çerçevesi ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu bölümde “Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesini nasıl etkilemektedir?” sorusu çalışma boyunca elde edilen bulgulardan hareketle cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu bölümde “Büyük Güç Rekabeti” ve bölgesel ittifaklaşma arasındaki bağlantılar da incelenecektir. Özellikle Çin-İran, İran-Rusya güvenlik seviyesindeki stratejik ilişkiler ele alınarak ABD’ye karşı bölgesel

rekabetçi eğilimler konu edinilecektir. Yine, Rusya ve Çin'in İran-İsrail mücadelesine yönelik etkilerine de bu bölüm dâhilinde değinilecektir. Bununla beraber, çalışmanın bulguları ve tespitlerine yer verilerek, rekabetin seyrine dair çıkarım ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Bu kapsamda, “Büyük Güç Rekabeti” kavramını ileri süren ağırlıklı olarak ABD olmak üzere büyük güçlerin 2017'den günümüze kadar izledikleri ulusal güvenlik stratejileri ve bu stratejilere yönelik resmî belgeler birincil kaynaklar olarak kullanılacaktır. Güvenlik stratejileri literatürü çalışmanın başvurduğu bir referans kaynağı olmakla birlikte, uluslararası güç rekabeti şartlarında İran-İsrail mücadelesi örnek vakasına ilişkin belgelerden elde edilen çıkarımlardan hareketle rekabetçi eğilimler analiz edilecektir. Özellikle İran-İsrail mücadelesi örnek vakası merkezli uygulanan güvenlik stratejilerinde başvuru araçları ve yöntemler dâhilinde aktörlerin bölgesel hedefleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda, hegemonya sonrası süreçte maddi güç kapasiteleri anlamında düşüş eğilimleri gösteren ABD'nin, güvenlik stratejileri doğrultusunda İran-İsrail mücadelesine etkileri analiz edilecektir.

Tez özellikle yeni bir uluslararası fenomen olan “Büyük Güç Rekabeti” bağlamını ve rekabetçi güvenlik stratejilerini, İran-İsrail mücadelesi gibi bölgesel önemi haiz bir konu dâhilinde incelemesi açısından literatürdeki mevcut boşluklara katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bununla birlikte, rekabetçi güvenlik stratejilerinin konu edinilmesi bilhassa güvenlik çalışmaları literatürünün çeşitlenmesi ve derinleştirilmesi açısından önemli görülmektedir. Ayrıca tez kapsamında ele alınan İsrail'in güvenlik stratejileri dâhilinde geliştirilen Ahtapot doktrini, Savaşlar Arasında Yaklaşımı; İran'ın güvenlik stratejileri dâhilinde başvuru Direniş Eksenini, Pasif Savunma ve Mozaik Savunma gibi önemli doktrin ve stratejiler, örnek vakalar ile kavramsal ve kuramsal çerçevede konu edinilmiştir.

Bu yönüyle tez doğrultusunda bölgesel güvenlik stratejileri çalışmalarının çeşitlendirilmesi hedefi de gözetilmiştir. Tezde İran-İsrail mücadelesi hem batı kaynakları hem de İsrail ve İran kaynaklarına karşılaştırmalı bir şekilde başvurularak incelenmiştir. Tezin araştırma kapsamının güvenlik çalışmaları dâhilinde olmasından ötürü sınırlanan kaynaklar çoğunlukla açık kaynaklar etrafında şekillenmiştir. Nitekim

tezin sıklıkla başvurduğu araştırma yöntemlerinden birisi açık kaynak araştırma yöntemleridir. Bu yöntem dâhilinde tez içinde ele alınan örnek olaylar saha tabanlı gösterge, veri ve bulgularla desteklenmiştir. Öte yandan, “Büyük Güç Rekabeti”nin 2017’den günümüze gelişerek nitelenen yeni bir fenomen olması beraberinde sınırlı bir literatürden yararlanılmasına neden olmuştur. Buna karşın İran-İsrail ilişkileri Türkçe’de normalde çok sayıda çalışmada yer bulmuştur.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

ABD’nin tek taraflı hegemonyası bilhassa bölgesel siyasi ve askeri angajmanlar dâhilinde aşağı yönlü bir seyir izlerken, bölgesel ve küresel düzene ilişkin tartışmalar da devam etmektedir. Bu seyre paralel olarak askeri ve siyasi angajmanların 2021-2022 yılları arasında azaldığı kayıtlara geçmiştir. Nitekim ABD’nin başta Irak, Suriye ve diğer Orta Doğu ülkelerindeki asker sayısının ciddi bir oranda azaldığı kaynaklara yansımıştır.¹ Bu doğrultuda, ortaya çıkan bu yeni somut emareler hegemonya sonrası dönemdeki tartışmaları şekillendirirken, yeni dönemin kavramsallaştırılmasını ve dönemin dinamiklerini etkilemektedir. Stephen Walt’a göre hegemonya sonrası dönemin başlangıcı Suriye krizinin ortaya çıkmasına dayandırılmaktadır (Walt, 2020). Hegemon gücün yani ABD’nin etkisinin görece azaldığı ve ABD harici aktörlerin de sürecin seyrini belirlediği Suriye Krizi, bir dönüm noktası olarak ele alınmaktadır. Eylül 2015 tarihi itibarıyla Rusya’nın Suriye’ye müdahalesi sadece Suriye’yi değil, bölgesel ve küresel dinamikleri de doğrudan etkilemeye başlamıştır. Suriye’de Rusya’nın etkili bir aktör olması, başlangıçta bölgesel seviyede düzen tartışmalarına neden olmuştur. Bu durum nihayetinde küresel düzene yönelik değişim tartışmalarını da önemli derecede etkilemiştir.

Buna ek olarak, Obama döneminden bu yana Çin’in bölgesel ve küresel etkinliği de bu tartışmaların güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bu durum beraberinde “Büyük Güç Rekabeti” kavramının geliştirilmesine neden olmuştur. Nitekim özellikle Körfez ülkeleriyle ilişkilerini geliştiren Çin, ABD’nin etki ve hedef alanları noktasında da görünür olmaya başlamıştır. Bu kapsamda, Çin, ABD’nin önemli hasımlarından biri olan İran’ın enerji konusunda istikrarlı müşterisi olurken savunma sanayi

¹ 2021 yılının aralık ayında ABD askeri yetkilileri Irak’taki muhrip birliklerinin görevinin sona erdiğini duyurmuştur. Bkz.: Reuters, 2021a.

atılımlarında dış tedarik kaynağı haline dönüşmüştür. Bununla birlikte Çin, ABD'nin en önemli müttefikleri arasında yer alan İsrail'in başta ticaret ve yüksek teknolojiler olmak üzere yatırımlar noktasında iş birliği yaptığı rekabetçi bir aktör olmuştur. Tüm bu gelişmelerin yanı sıra “Büyük Güç Rekabeti”, 2017’de Trump dönemi yayımlanan ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgesi ile tartışmaların da ötesinde resmi olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda, değişen yeni dönem, ABD, Çin ve Rusya’nın baskın kutuplar olmak üzere şekillendirdiği Büyük Güçler Rekabeti dönemi olarak tanımlanmaya başlanmıştır.

Bununla birlikte, hegemonya sonrası yeni bir dönemin başladığı argümanları sıklık kazansa da ABD’nin bölgesel etkisi devam etmektedir. Bu doğrultuda, ABD küresel ve bölgesel hegemon gücünü görece kaybetme eğiliminde olsa da ABD’nin etkisinin olmadığı yeni bir dönemden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Nitekim “Büyük Güç Rekabeti” döneminin baskın kutuplarından birisi ABD’dir. Bununla beraber ABD harici büyük güçlerin söz konusu yeni döneme yönelik alternatif önerileri olup olmadığı sorusu da önem kazanmaktadır. Öyle ki “Büyük Güç Rekabeti” Batı merkezli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan Çin’in rakipleriyle olan ilişkisini “Büyük Güç Diplomasisi” olarak isimlendirdiği, Rusya’nın ise bu döneme ilişkin alternatif bir isim önerisi belirlemediği görülmektedir. Bununla birlikte, Çin ve Rusya’ya göre rekabet kavramı Çin-Rusya ikili ilişkilerine zarar verme potansiyelleri taşımakta, aynı zamanda ABD çıkarlarına katkı sağlamaktadır. Bu iki gerekçeden ötürü Rusya ve Çin’in bu kavrama karşı çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan, Rusya’nın mevcut küresel ve bölgesel mücadelede başvurduğu araçlar dikkat çekmektedir. Rusya oluşan rekabet ortamının neden olduğu gri alanlar olarak da bilinen örtülü faaliyetleri önceleyen bir anlayışla, bu dönemi kendi lehine fırsatlar oluşturarak değerlendirmektedir. Bu noktada özel askeri şirketler, siber savaşlar, bilgi savaşları ve istihbarat ağırlıklı askeri faaliyetler başvuru alanları oluşturmaktadır. Hibrit Savaş yöntemi dâhilinde başvuru alan bu alanlar Rusya güvenliğinin kalbi olarak da bilinen “Aktif Önlemler” yaklaşımı (aktivnyye meropriyatiya) üzerinden temellendirilmektedir.

Büyük Güç Rekabeti dönemi, Çin, ABD ve Rusya arasındaki mücadeleleri temel almaktadır. Buna ek olarak, büyük güçler kaynaklı olası ve mevcut etkileşimlerin tamamının içinde bulunduğu bağlamı tanımlamaktadır. Büyük Güç

Rekabeti aynı zamanda, kısa ve orta vadede bölgesel ve küresel ittifakların temel yönlendiricisi olabilecek etkiyi de barındırmaktadır. Büyük Güç Rekabeti dönemi, Çin, ABD ve Rusya dâhilinde öncelikle güvenlik ve askeri alanlar olmak üzere siyasi, teknolojik ve ekonomik alanlar gibi birçok farklı alanda meydana gelen etkileşim süreçlerinin yer aldığı bir dönemdir. Özellikle büyük güçlerin hedefleriyle ilişkili stratejik getirileri gözetken mevzi kazanma ve karşı koyma eylemlerinin ön plana çıktığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Diğer taraftan, “Büyük Güç Rekabeti”nin ideolojik boyutuna bakıldığında mücadele demokratik ve otokratik ülkeler arasında konumlandırılmaktadır. Ayrıştırılan bu kutuplar doğrultusunda mevcut ve gelişen rekabet eğilimleri, küresel düzen beraberinde bölgesel mücadele ve ittifakları da büyük ölçüde etkilemektedir.

Bununla birlikte “Büyük Güç Rekabeti”nin etkileri, sadece çatışma alanlarında değil aynı zamanda büyük güçlerin rekabet dönemi hedef ve önceliklerine bağlı olarak stratejik çıkarların yer aldığı geniş bir alanda görülmektedir. Bu alanlar, çeşitli alt bölgelerden müteşekkil bilhassa küçük ve orta ölçekli uydu ülkelerin, vekil aktörlerin ve de devlet dışı silahlı aktörlerin (DDSA) dâhil olduğu alanlardan oluşmaktadır. Büyük güçlerin küresel olarak dağınık çeşitli alt bölgelerde de baskın güç olma doğrultusundaki mücadeleleri bu noktada önemli olmaktadır. Bu durum, büyük güçlerin alt bölgelerdeki hedeflerini stratejik çıkar algılamalarıyla birlikte yapılandırmasına yol açmaktadır. Alt bölgelerdeki hedeflere bağlı olarak şekillenen stratejik çıkar algılamaları, büyük güçlerin önceliklerinin şekillendirilmesinde belirleyici olmaktadır.

Büyük güçlerin birbirlerini hedef alan stratejik çıkar algılamaları ve bunlara karşı koyma eylemleri de dönemin radikalleşen ve keskinleşen mücadelelere yol açabileceği ihtimallerini güçlendirmektedir. Bu kapsamda çalışma 2017 yılında ABD ulusal güvenlik strateji belgesinde geçen Büyük Güç Rekabeti kavramının Orta Doğu’daki küresel ve bölgesel rekabeti açıklayabilme potansiyelini tartışacaktır. Hegemonik İstikrar Teorisi Orta Doğu siyasetini açıklamakta önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Zira hegemonik bir geçmişe sahip olan ABD’nin Büyük Güç Rekabeti kavramını ileri sürmesi, rekabeti kabullenme durumunu oluşturmaktadır. Bu durum hem rekabetin hem de hegemonik istikrarın etkilerinin somut olarak görüldüğü Orta Doğu bölgesini çalışma alanı açısından önemli kılmaktadır.

Çalışmada örnek olarak Orta Doğu bölgesi öncelikli olmak üzere İran-İsrail mücadelesinin sürdürüldüğü seçili alanlar incelenmiştir. Orta Doğu, büyük güçlerin başta askeri aktiviteler olmak üzere yer aldığı rekabet ve mücadelenin merkez üssü konumundadır. Bu bölgeler, hem çatışma-gerilim alanlarında büyük güçlere lehte fırsatlar sunmakta hem de büyük güçlerin birbirlerine karşı koyma eylemleri kapsamında etkili roller üstlenebilmektedir. Bu bağlamda, Çin ve Rusya'nın artış eğiliminde olan bölgesel varlığı, ABD'yi yeni bir dönem için strateji değişimlerine yönlendirmiştir. Özellikle çatışma bölgelerinin çoğunu içinde barındırması ve askeri ve güvenlik ilişkileri olarak da yoğun bir bölge olmasından ötürü Orta Doğu bölgesi öncelikli inceleme alanı olarak seçilmiştir. Bununla birlikte, İran-İsrail mücadelesi bölgeyi büyük oranda etkileyen nevi şahsına münhasır bir örnek sunması açısından vaka çalışması olarak seçilmiştir. İran-İsrail mücadelesinin örnek olarak seçilmesinde mücadelenin tüm bölgeyi etkileyen yönleri ve dinamiklere sahip olması önemli bir yer tutmaktadır. Bilhassa bölgedeki çatışma-gerilim, sorun alanları, iş birliği ve ortaklık alanları ile İran-İsrail mücadelesi arasında doğrudan ve dolaylı bağlantılar bulunması, özel olarak bu vaka çalışmasının seçilmesinde etkili olmuştur.

Araştırma Soruları ve Araştırma Amacı

- “Büyük Güç Rekabeti”nin İran-İsrail Mücadelesine etkisi nasıldır?
- Büyük Güç Rekabeti döneminde aktörlerin güvenlik stratejileri, İran-İsrail mücadelesi doğrultusunda nasıl şekillenmektedir?
- Büyük Güç Rekabeti nedir? Hangi kritik rekabet alanları Büyük Güç Rekabetini oluşturmaktadır?
- Büyük Güç Rekabeti döneminde İran-İsrail mücadelesinin bölgesel etkileri nasıldır?
- Büyük Güç Rekabeti merkezli güvenlik stratejilerinde ABD, Çin ve Rusya'nın İran-İsrail mücadelesi örneği dâhilinde hedefleri ve başvurdukları araçlar nelerdir? Büyük Güç Rekabeti şartlarında İran-İsrail, güvenlik stratejilerini nasıl şekillendirmektedir?
- Hangi rekabet alanları İran-İsrail mücadelesinde etkin ve merkezi bir rol oynamaktadır?

Tüm bu sorular dâhilinde araştırma esasında; Büyük Güçler Rekabetinin küresel ve bölgesel bağlamın yeni baskın teması olduğu argümanı etrafında bölgedeki ittifaklara etkisini ve bu etkilerin nasıl şekillendiğini, ilgili devletlerin yayımlamış oldukları ulusal güvenlik strateji belgelerini sınıflandırarak analiz etmeye çalışacaktır. Bu noktada birincil kaynaklara başvurularak yapılacak olan tez çalışmasında Büyük Güç Rekabetini, argümanların da ötesinde teorik ve kuramsal bir çerçevede Uluslararası İlişkiler literatürüne katmak amaçlanmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmanın en önemli katkılarından birisinin, oluşan bu yeni bağlamda Büyük Güçler Rekabetine dair güvenlik stratejilerinin sınıflandırılması olacağı düşünülmektedir. Literatürde devletlerin güvenlik stratejilerine dair çalışmalar mevcutken Büyük Güçler Rekabeti bağlamında yalnızca oluşan bu rekabete yönelik güvenlik stratejilerinin ele alındığı bir çalışma bulunmamaktadır. Literatürdeki çalışmaların bir devletin ya da birkaç devletin güvenlik stratejilerini ele aldığı görülmekte olup, bu çalışmaların bir kısmının karşılaştırmalı çalışmalar olduğu anlaşılmaktadır. Tezin bu tür çalışmalardan ayırt edici özelliği rekabete dair şekillenen güvenlik stratejilerini konu edinmesidir. Bu tarafla rekabetçi güvenlik stratejilerinin incelenmesi ile literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Araştırma Yöntemi

Güvenlik stratejileri Türkçe literatürü incelendiğinde çalışmaların çoğunda nitel verileri sınıflandırma merkezli bir analiz anlayışının baskın olduğu görülmektedir. Nitekim incelenen çalışmalarda; seçilen örnek ülkelerin güvenlik strateji belgelerinin, belirlenen dönemler dâhilinde ele alındığı ve nitel verilerden hareketle çoğunlukla metin içerik analizi yönteminin tercih edildiği görülmüştür.

Diğer taraftan, güvenlik stratejileri literatüründe metin içerik analizinin yanı sıra öge kullanım sıklığı analizlerine başvurulduğu da görülmüştür. Literatürdeki çalışmalarda, belirlenen anahtar kelimelerin, terimlerin ya da ögelerin kullanım sıklıklarının tespit edildiği ve buradan elden edilen bulgular doğrultusunda analizler ve değerlendirmeler yapıldığı görülmüştür. Bu yöntemlere başvurulmasında, güvenlik strateji belgelerinde kullanılan dil ve yazım usulünün belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Zira güvenlik strateji belgelerinde devletler güvenlik hassasiyetlerinden ötürü çoğunlukla soyut, geniş ve muğlak ifadeler kullanmaktadır.

Nitekim öge kullanım sıklığı ve metin içerik analizleri bu belirsizlikleri ve muğlaklıkları anlamlandırmak üzere başvurulan yöntemleri oluşturmaktadır. Bu tez çalışmasında da yöntem olarak, literatürde var olan bu yöntemlerin hibrit şekilde kullanılması tercih edilmiştir. Seçilen örnek vakanın içinde hem nitel hem de nicel veriler bazlı kaynaklar bulunmasından ötürü, yöntem olarak nitel ve nicel verileri birlikte analiz edebilecek yöntemlere hibrit olmak üzere başvurulmuştur.

Bu doğrultuda, tez genelinde metin içerik analizi, öge kullanım sıklık analizi, açık kaynak araştırmaları yöntemleri olmak üzere nitel ve nicel verileri tasnif etmeyi kolaylaştıran analiz yöntemlerine başvurulmuştur. Bu kapsamda, tezde 2017-2023 tarihleri arasında yayımlanan ABD'nin Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri ve Ulusal Savunma Strateji Belgeleri, muhtelif resmî kurumlar tarafından hazırlanan dış politika ve güvenlik konularına yönelik araştırma belgeleri ve raporları ve seçili örnek vakaya yönelik ABD'nin de taraf olduğu örnek olaylar incelenmiştir. İlgili birincil kaynaklar dâhilinde kelime sıklıklarını tespit eden sayısal analizlere başvurulmuştur. Bununla beraber, tezin tamamında vaka analizi yöntemi dâhilinde nitel ve nicel verilerden yararlanılmıştır. Seçilen İran-İsrail mücadelesi örnek vakası içinde 2017-2023 tarihleri arasında meydana gelen güvenlik alanı kapsamındaki örnek olaylar (Balistik füze saldırıları, kamikaze İHA saldırıları, gri bölge/istihbarat savaşları, siber saldırılar, sabotajlar ve vekil güç saldırıları) irdelenerek analiz edilmiştir. İran- İsrail aktörlerinin güvenlikçi devlet yapılarına sahip olmaları nedeniyle büyük güçlerin hazırladığı güvenlik strateji belgelerine benzer nitelikte periyodik olarak yayımlanan resmi güvenlik strateji belgeleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla tez çalışmasında, İran ve İsrail'in güvenlikçi söylem, eylem ve uygulamaları esas alınarak açık kaynak araştırma yöntemlerine başvurulmuştur.

Bu doğrultuda, İran ve İsrail'in güvenlik stratejilerini oluşturma süreçlerine yönelik dış politika ve güvenlik söylemleri iki aktörün tarafı olduğu örnek olaylarla karşılaştırmalı temelde ele alınmıştır. Güvenlik stratejisi oluşturma süreçlerinde belirleyici etkileri olan örnek olaylar ve güvenlik seviyesindeki söylem ve eylemler, seçilen İran-İsrail mücadelesi vakası kapsamında analiz edilmiştir.

Çalışma birincil kaynak olarak ilgili devletlerin (ABD) yayımladığı ulusal güvenlik ve savunma strateji belgelerine başvurmuştur. Bununla birlikte, ilgili

devletlerin kamu kurumlarınca yayımladığı güvenlik ve dış politikaya yönelik resmi araştırma belgeleri ve çalışma raporları, ilgili ülkelerdeki üst düzey güvenlik bürokratları ve askeri yetkililerin söylemleri, uluslararası ve bölgesel düşünce kuruluşlarının ilgili çalışmaları (panel, rapor, makale, analiz) aynı zamanda askeri tedarik ve transferine dair açık kaynaklı veriler, konuya ilişkin kitaplar ve akademik makaleler olmak üzere nitel ve nicel kaynaklardan yararlanılmıştır.

- **Tezin Birincil Araştırma Sorusu:** “Büyük Güç Rekabeti”nin küçük ve orta ölçekteki güçlerin mücadelelerine (İran-İsrail Mücadelesi Örneği) özellikle güvenlik strateji ve doktrinleri bağlamlarında etkisi nasıldır? “Büyük Güç Rekabeti”nin İran-İsrail Mücadelesine etkisi nasıldır?
- **Bağımsız Değişken:** “Büyük Güç Rekabeti”.
- **Bağımlı Değişken:** İran-İsrail Mücadelesi, maddi kapasite kaynaklı bilhassa güvenlik ve askeri motivasyonlu bölgesel ittifaklar/ortaklıklar, devletlerin dış politika ve güvenlik alanındaki davranışları, güvenlik strateji ve doktrinleri.
- **Hipotez:** “Büyük Güç Rekabeti” maddi kapasite kaynaklı bölgesel ittifakları, devletlerin dış politika ve güvenlik alanındaki davranışlarını belirlemeye başlamıştır. Bu etkileri somut olarak güvenlik seviyesinde İran-İsrail mücadelesinde görmek mümkündür.
- **Araştırmada Başvurulacak Birincil Kaynaklar:** Aktör devletlerin ulusal güvenlik strateji belgeleri, ulusal savunma strateji belgeleri, dış politika ve güvenlik konsept belgeleri, örnek olaylar.
- **İlgili Literatür:** Güvenlik Stratejileri.

Araştırma Planı ve Organizasyon

- **Birinci Bölüm:** Teorik temelde Büyük Güç Rekabeti kavramı incelenerek, bu kavramın ortaya çıkma süreci, kavrama dair tartışmalar, kavramı şekillendiren hususlar, kavramı oluşturan rekabet alanları üzerine dair bir değerlendirme yapılacaktır. Büyük Güç Rekabeti kavramı Robert Gilpin’in “Hegemonik İstikrar Teorisi” üzerinden tartışılacaktır. Bu bağlamda özellikle Keohene’nin hegemonyayı askeri ve ekonomik güç kapasitesine dayandıran hakimiyeti sürdürme arayışı ve hegemonyayı rakip güçlere karşı devam ettirme

eğilimlerinin ele alındığı kapsam üzerinden Büyük Güç Rekabeti kavramı temellendirilecektir.

- **İkinci Bölüm:** Bu bölümde ABD'nin 2018 Ulusal Savunma Strateji belgesi, sonrasında 2021 Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuz belgesi incelenecektir. Ardından söz konusu bu belgelerde tanımlanan Partnerlik stratejisi üzerine durulacaktır. Nitekim bölüm dâhilinde metin, içerik analiz yöntemi ve öge sıklık analiz yöntemlerine başvurularak incelenecek ve yukarıda bahsedilen güvenlik ve savunma strateji belgelerinde belirtilen rekabetçi şartlar ele alınacaktır.
- **Üçüncü Bölüm:** Bu bölümde tezin örnek vaka inceleme alanı olan İran-İsrail mücadelesi, ABD'nin 2017 yılından başlayarak güvenlik ve savunma strateji belgelerinde yer alan Büyük Güç Rekabeti ve Partnerlik stratejisi üzerinden analiz edilecektir. Büyük Güç Rekabeti şartlarının İran-İsrail mücadelesi üzerindeki etkileri ele alınan örnek olaylarla tahlil edilip açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca ABD'nin rekabetçi şartlarda uyguladığı güvenlik stratejilerinin İran-İsrail mücadelesine etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda, güvenlik ve savunma stratejileri dâhilinde İran-İsrail mücadelesinin gelişimi de detaylı bir şekilde konu edinilecektir.
- **Dördüncü Bölüm:** Dördüncü bölümde, İran-İsrail mücadelesinin bölgesel güvenlik etkileri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda, mücadelenin Irak, Suriye gibi başarısız devletlere etkisi somut örnek olaylar üzerinden ele alınacaktır. Yine İran-İsrail mücadelesinin seçili bölge ülkelerine güvenlik seviyesindeki etkileri de analiz edilecektir. Öte yandan Büyük Güç Rekabeti şartlarında aktörlerin bölgesel bazlı deniz ve kara hakimiyetini sağlamak üzere girdikleri rekabet sürecinin çerçevesi ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu bölümde “Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesini nasıl etkilemektedir?” sorusuna yönelik cevaplar çalışma boyunca elde edilen bulgulardan hareketle cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

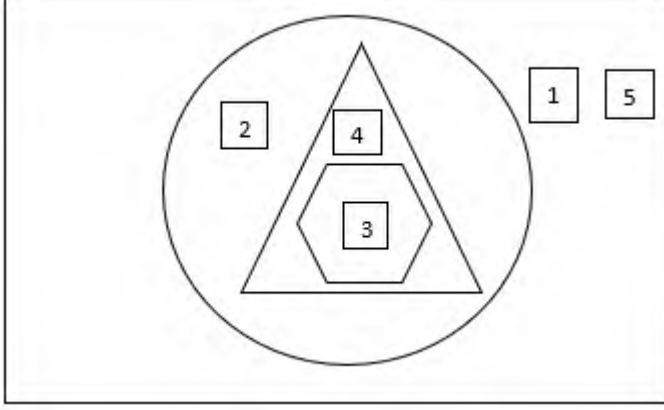
Öncelikle yeni bir kavramın incelenmesi nedeniyle kaynak konusunda bazı zorluklarla karşılaşılabilceği düşünülse de araştırmanın kapsamı dâhilinde ilgili

Ülkelerin yayımlamış olduğu güvenlik strateji belgelerinin bulunması bu durumu değiştirmektedir. Bununla birlikte araştırmada ele alınacak aktörlerin birden fazla olması ve Orta Doğu'nun da kapsamlı bir bölge olması araştırma için en önemli zorluk olarak düşünülebilir. Ancak çalışmada bölgedeki tüm olaylar ve ilgili güvenlik strateji belgelerinin bütünü yerine Büyük Güçler Rekabetinin ilgisi ve odağı yönündeki konular ele alınacağından bu zorluk aşılabilecektir. Bu noktada alışma Büyük Güçlerin Orta Doğu'daki rekabet alanlarına dair güvenlik stratejilerini, araştırma soruları dâhilinde oldukça spesifik ve sınırlandırılmış bir konu olarak ele alacaktır. Böylece aşağıdaki şekilde bir sınırlandırma ve kapsam düşünülmektedir.

- **Bölgesel Kapsam (1):** Orta Doğu ve Diğer Mücadele Alanları.
- **Birincil ncelik Alanları (2):** Büyük Güçler Rekabetini oluşturan “Rekabet Alanları” ve Rekabete dair belirlenen stratejiler (Hedefler, Araçlar, Yöntemler).
- **Rekabet Alanlarının Merkez evresi (3):** İran-İsrail Mücadelesi.
- **Kritik Alanlar (4):** Güvenlik Yardımları, Askeri Tedarikler, Yükselen Teknolojiler (Asimetrik-hibrit tehditler), Güvenlik motivasyonlu İş birlikleri ve Anlaşmalar, Siyasi Pozisyonlar, Bölgesel İttifaklar-Ortaklıklar.
- **Zaman Sınırlaması (5):** Büyük Güçler Rekabetinin ortaya çıktığı 2017 yılından günümüze bir periyot belirlenmekte olup, 2017'den önce meydana gelen ancak günümüzü etkileyen olası önemli atıflara da başvurulabilecektir.

Şekil 1

Araştırmanın Sınırlılıkları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

BÖLÜM I: KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. “Büyük Güç Rekabeti” Kavramı ve Literatürün Değerlendirilmesi

“Büyük Güç Rekabeti” kavramı ilk kez ABD Başkanı Donald Trump döneminde yayımlanan 2017 ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde resmi olarak tanımlanmıştır. Bu kavram her ne kadar öncesinde güvenlik stratejileri dâhilinde nadir olarak kullanılsa da ilk kez güvenlik strateji belgesinde tanımlanması literatürde “Büyük Güç Rekabeti” kavramının kullanılmasında artışa neden olmuştur (Friedman, 2019). Kavramın kullanımında görülen artış beraberinde kavrama dair yeni tartışmalar başlatmıştır. Bununla birlikte, kavramın ilk kullanım örneklerinde “Büyük Güç Rekabeti” kavramının tam olarak ne anlama geldiği konusunda belirsizliklerle karşılaşılrsa da 2017 Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde tanımlanmasıyla kavram konusundaki belirsizlikler de sınırlandırılmıştır (Friedman, 2019). Ancak akademik anlamda kavrama dair teorik bir altyapı literatürde yer almamaktadır (Mazarr, 2022).

ABD merkezli önemli düşünce kuruluşlarından birisi olan Rand Corporation’ın Mart 2022’de “Büyük Güç Rekabeti” kavramına dair yayımladığı “Understanding Competition: Great Power Rivalry in a Changing International Order-Concepts and Theories” başlıklı çalışmasında “Büyük Güç Rekabeti” kavramının teorik ve kavramsal çerçevesine dair bir araştırma yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda “Büyük Güç Rekabeti” kavramının sık kullanılmaya başlandığı ancak kavramın 2017 Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde tanımlanmasından bu yana beş yıl geçmesine rağmen teorik bir çerçeveye oturtulamadığı belirtilmiştir (Mazarr, 2022). Bu durum, “Büyük Güç Rekabeti” kavramının kullanıldığı çalışmalarda kavramsal ve teorik çerçevenin eksik kalmasına neden olmuştur.

Rand Corporation’un araştırma raporunun, kavrama dair sunmuş olduğu değerlendirme önemlidir. Zira ABD merkezli düşünce kuruluşu Rand Corporation, ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgelerinin hazırlanması sürecinde düzenlenen çalışma grupları arasında yer almakta bilhassa güvenlik stratejilerinin yazım sürecinde şekillendirici bir rol oynamaktadır (Friedman, 2019).

“Büyük Güç Rekabeti” kavramının yer aldığı çalışmaların Türkçe uluslararası ilişkiler literatürüne kıyasla bilhassa İngilizce Uluslararası İlişkiler literatüründe daha

çok ele alındığı görülmüştür. Bu çalışmalar dâhilinde “Büyük Güç Rekabeti” kavramının küresel etkileri ve “Büyük Güç Rekabeti” üzerine tarihsel incelemeler öne çıkmış, bilhassa Çin ile olan rekabetin tarihsel süreci ele alınmıştır. Bu noktada “Büyük Güç Rekabeti” kavramının spesifik bir bölge ve spesifik örnekler üzerinden ele alındığı çalışmalara az rastlanılmıştır.

Bununla birlikte, “Büyük Güç Rekabeti” kavramının ulusal güvenlik strateji belgeleri üzerinden incelendiği çalışmaların da az olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tez çalışması dâhilinde “Büyük Güç Rekabeti” kavramına yönelik teorik bir çerçeve oluşturulması, bu tez çalışmasının diğer çalışmalardan ayırt edilmesini sağlayan bir yönü olacaktır. Nitekim Türkçe Uluslararası İlişkiler literatüründe kavrama dair yapılan tüm yılların seçildiği taramalarda YÖK-Tez Merkezi sisteminde “Büyük Güç Rekabeti” anahtar kelimesinin kullanıldığı sayıca az çalışmaya rastlanılmıştır.

Konuya dair “Batı Balkanlardaki Büyük Güç Rekabeti” başlıklı bir yüksek lisans tezi olmasıyla birlikte, bu çalışmanın daha çok Balkanlar bölgesi dâhilinde ele alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmada “Büyük Güç Rekabeti” kavramına dair teorik bir altyapı oluşturulmadığı bunun yerine farklı bir teori kullanıldığı, “Büyük Güç Rekabeti” kavramının daha çok tematik bir başlık olarak ele alındığı görülmüştür.

Diğer taraftan, YÖK-Tez Merkezinde 1900-2024 yılları arası seçilmek üzere “Güç Rekabeti” anahtar kelimesi kullanılarak bir tarama yapıldığında 2021 ve 2019 yılında kayda geçmiş toplamda 2 yüksek lisans tez çalışmasına ulaşılmıştır fakat bu çalışmaların da “Büyük Güç Rekabeti” kavramıyla bir ilgisi olmadığı anlaşılmıştır. Bu açılardan Türkçe Uluslararası İlişkiler literatüründe “Büyük Güç Rekabeti” kavramına yönelik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu, hem teorik anlamda hem de örnek çalışmalar dâhilinde büyük bir boşluk olduğu değerlendirilmiştir.

“Büyük Güç Rekabeti” kavramının ele alındığı literatürdeki çalışmalarda teorik çerçeve konusunda bir boşluk olduğu görülmektedir. Çalışmalardan bazıları bu teorik altyapının olmamasını daha çok “rekabet” kavramının göreceli olması üzerinden açıklamıştır (Mazarr, 2022). Buna göre rekabetin ölçülebilir olmadığı argümanı üzerinde durulmuş büyük güçlerin bu rekabete yönelik tanımlanan araç, yöntem ve hedeflerinin bulunmadığı ileri sürülmüştür (Mazarr, 2022). Bu tarafla bu çalışmanın mütevazî katkılarından birisi aktörlerin araç, yöntem ve hedeflerinin tespiti dâhilinde

ortaya çıkacaktır. Ayrıca çalışmanın spesifik bir örnek olarak güvenlik temelinde İran-İsrail mücadelesini konu edinmesi de rekabet kavramının somut ve sınırlı bir ölçekte ele alınmasına imkân sağlamaktadır.

Bu bağlamda tez çalışması dâhilinde “Büyük Güç Rekabeti” kavramına teorik bir formasyon oluşturmak amacıyla Hegemonik İstikrar teorisinden yararlanılacaktır. Robert Gilpin’e göre hegemon güç, rakiplerine karşı güç hakimiyetini istikrarlı kılmak isteyecektir. Nitekim Hegemonik İstikrar teorisinde hegemon gücün istikrarı sürdürme arzusu oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Bu doğrultuda, ABD’nin Rusya ve Çin gibi rakiplerine karşı strateji değişimlerine başvurması, küresel ve bölgesel olarak yeni atılımlar başlatması bu teoriye uygun bir örnek sunmuştur. Özellikle “Büyük Güç Rekabeti” kavramının açıklanmasına yardımcı olacak bu teori araştırmanın tutarlılık ve bütünlüğüne de katkı sağlayacaktır. Hegemon güç olmayı maddi kapasiteler üzerinden ele alan bu teoride askeri ve ekonomik güç kapasiteleri belirleyici olmaktadır. “Büyük Güç Rekabeti” kavramı bu alanlarda yoğunlaştığı için “Hegemonik İstikrar” teorisini “Büyük Güç Rekabeti” kavramını açıklayıcı bir teoridir.

Bununla birlikte, Robert Keohane’e göre hegemonik istikrarın belirleyici argümanları para, ticaret ve petrol üzerinde beliren tekel ve baskın kontrol kapasitesi dâhilinde görülmektedir. Bu açıdan Keohane para, ticaret ve petrol üzerindeki etki ve kontrol gücünü önemli bir gösterge olarak ele almıştır. Keohane, bu alanlardaki kontrol gücünün sistemsal anlamda etkileri olacağını vurgulamıştır. Robert Keohane’e göre ABD’nin bu üç kritik rejim üzerinde etkisini yitirmeye başlaması beraberinde hegemonik istikrarının sona ermesine neden olacak bir zemin hazırlamaktadır (Keohane, 2005). Bir başka deyişle, Keohane, ABD’nin hegemon konumunu kaybetmesinin hegemonik istikrarın da sona ermesine yol açacağını ileri sürmüştür.

Hegemonik istikrar döneminde görülen bir diğer önemli durum; hegemon gücün, orta ve küçük ölçekli güçler arasındaki ilişkiler üzerinden gelişimidir. Bu bağlamda hegemon gücün dış politika ve çıkarlarına bağlı olarak orta ve küçük ölçekli güçler, uluslararası politikalarını şekillendirmiştir. Bu durum, hegemon gücün orta ve küçük ölçekli güçler üzerindeki etkisi nispetinde bir uyum süreci oluşturmuştur. Hegemon güç geçmişine sahip olan ABD ve orta ve küçük ölçekli güçler arasındaki ilişki, belirtilen uyum sürecine örnek sunmuştur. Bununla birlikte, uyum süreci

ABD'nin para, petrol ve ticaret üzerindeki baskın etkisine bağılı olarak gelişmiştir. Söz konusu etki orta ve küçük ölçekli güçlerin hegemonun istekleri doğrultusunda uyum sağlayan politikalara başvurusu üzerinden görülmüştür (Keohane, 2005). Nitekim bu dönemde devletlerin başvurduğu yaygın strateji “peşine takılma” stratejisidir. “Peşine takılma” maddi kapasiteler anlamında küçük ve orta ölçekli güçlerin hegemon gücün politikalarına uyum sağladığı bir başka deyişle otonom politikalar takip etmediği bir strateji türüdür.

Bu stratejinin yaygın olarak benimsendiği uluslararası bağlamda hegemonun belirleyici baskın gücü, çatışmaların ve istikrarsızlıkların önüne geçmiştir. Dolayısıyla hem bölgesel hem de uluslararası bağlamda istikrarın sürdürülmesindeki zorlayıcı baskın aktör hegemon güç olmuştur. Öte yandan, Saldırgan Realizm'in en önemli temsilcilerinden John Mearsheimer, bir büyük gücün hegemon güç olmasını bulunduğu yarım kürede baskın güç olmanın yanı sıra diğer bölgelerde de alternatif baskın güç çıkmasına izin vermeme kriterlerine tabi tutmuştur (Mearsheimer, 2014). Mevcut küresel bağlam dâhilinde Mearsheimer'in bu kriterine göre hegemon gücün bulunmaması beraberinde hegemonik istikrarın da yitirildiği bir dönemin başlamasına neden olmuştur. “Büyük Güç Rekabeti” de esasında hegemonik istikrarın yitirmeye başladığı nispette ortaya çıkan uluslararası bağlamı isimlendirmek üzere gelişen tartışmalarda görülmüştür.

Bu tartışmalar özellikle hegemonya sonrası tartışmalar olarak şekillenirken sistemsal anlamda eleştirel ağırlıklı sürdürülmüştür. Hegemonya sonrası tartışmalarda literatürde hegemonik istikrarın sona ermesi durumunda devletlerin davranışları dâhilinde ne tür değişimler olacağı sorgulanmıştır. Robert Keohane'e göre hegemonik istikrarın yitilmesiyle başlayan süreçte anarşi ve kaos hâkim olacaktır (Keohane, 2005). Bu durumda aktörler çatışmak yerine ortak iş birliği alanlarına yönelebileceklerdir. Zira aktörler anarşi durumunda oluşacak çatışmalarının maliyetlerini dikkate alarak doğal olarak iş birliğine yönelmeyi tercih edeceklerdir. Aktörlerin iş birliğine yönelmesindeki belirleyici unsur maliyetlerin sürdürülemezliği üzerinden görülmüştür. Literatürde hegemonya sonrası dönem tartışmalarında bir diğer önemli konu da hegemonik istikrarın nasıl yitirildiği sorusu üzerinden şekillenmiştir.

Bu doğrultuda ABD'nin hegemon güç konumunu kaybedip kaybetmediği ya da söz konusu hegemon güç konumunu nasıl yitirdiği sorusunu inceleyen çalışmalar öne çıkmıştır. Robert Keohane ve Robert Gilpin bu durumu maddi kapasitelerde görülen görece azalmalar dâhilinde açıklarken, Norrlöf bu soruyu sosyolojik ve toplumsal nedenler üzerinden açıklamaya çalışmıştır (Norrlöf, 2021). Norrlöf'e göre ABD'nin hegemonik gücünü kaybetmesi toplumsal ve sosyal motivasyonlara bağlı olarak gelişmiştir. Bu kapsamda Norrlöf, ABD'nin hegemon güç konumu kaybetmesinde iç toplumsal sorunların artmasının önemli bir rol oynadığını ileri sürmüştür. Nitekim Norrlöf bu nedensel ilişkiyi İbni Haldun'un "Asabiye" kavramını kullanarak temellendirmiştir. Asabiye kavramında toplumun iç bağlılığı konu edinilmektedir. "Asabiye" toplumun birbirine olan hoşgörüsü ve tek bir çatı altında genelin vücut bulması durumudur. Bu doğrultuda Asabiye kavramına göre toplumun iç sorunlarının artması, toplumun iç uyum ve hoşgörü oranının azalmasına bağlı olarak gelişmektedir. Bu da Asabiye'nin zedelenmesine neden olmaktadır. Nitekim Norrlöf toplumun birbirine bağlılığının ve hoşgörü oranının azalmasının beraberinde toplumsal sorunların artmasına neden olduğunu ileri sürmüştür. Bu durumundan hareketle Norrlöf, değişen toplumsal şartların ABD'nin hegemon konumunu kaybetmesinde belirleyici bir etken olduğunu iddia etmiştir.

Diğer taraftan hegemonik güç konumunun kaybedilmesini Allison, Tukidides tuzağı kavramı ile ilişkilendirmiştir. Allison, tarihsel bir çerçevede dâhilinde güç kapasitelerinin eşitlenmesi durumunu ele almıştır. Bu doğrultuda, Allison, yükselen güçler ve muhtelif dönemlerin hegemon güçleri arasındaki ilişkiyi askeri, politik ve ekonomik kapasiteler üzerinden değerlendirmiştir. Allison bu değerlendirmelerle birlikte hegemon güçler ve yükselen güçler arasındaki ilişkilerdeki istikrar ve değişim alanlarını tasnif etmiştir. Allison, muhtelif dönemdeki hegemon güç ve yükselen güçler arasındaki tasniflerden hareketle ABD ve Çin arasındaki çatışma ihtimallerini ele almıştır (Allison, 2017). Öte yandan, Robert Gilpin'e göre hegemonik istikrar maddi kapasitelerde görülen üstün güç unsurları ile oluşmaktadır (Webb & Krasner, 1989). Bu kapsamda, Gilpin, askeri ve ekonomik kapasiteleri maddi güç unsurları olarak değerlendirmiştir. Maddi güç unsurları ile hegemon güç arasında doğrudan bir bağlantı kurmuştur. Nitekim Gilpin hegemon güç olma durumunu, maddi kapasitelerdeki güç unsurlarında erişilen üstünlüğe bağlı olarak açıklamıştır. Gilpin'in

hegemon güç olma şartına göre maddi güç unsurlarında görece azalma yaşanması hegemon güç konumunun kaybedilmesine neden olmaktadır. Nihayetinde hegemonun olmadığı uluslararası ortamda büyük güçler (ABD, Çin ve Rusya) hegemon olabilmek üzere rekabetçi bir sürece gireceklerdir. Bu şartlara bağlı olarak, hegemon güç olma arzusunun sahip büyük güçler (ABD, Çin ve Rusya) arasında rekabetçi bir uluslararası ortam oluşacaktır.

Büyük Güç Rekabeti kavramının literatürdeki yerinin ele alınmasının yanı sıra tezin örnek vaka olarak incelediği İran-İsrail mücadelesi üzerine yönelik literatür taraması yapılmış ve tezin araştırma konusu dahilinde literatürdeki mevcut boşluklar tespit edilmiştir. Bu kapsamda, YÖK-Tez merkezinde 2024 yılına kadar tüm tarihlerin seçildiği “İran-İsrail” anahtar kelimelerinin kullanıldığı “tez özeti” bazlı taramalar yapılmıştır. Arama alanı olarak tez özeti seçilmiştir. Böylelikle tez içinde hem İran’ın hem de İsrail anahtar kelimelerinin yer aldığı tez metinlerinin bulunması hedeflenmiştir. Bu taramalar dahilinde toplamda 24 tez kaydına ulaşılmıştır. Bu kayıtlardan toplamda 18’i Uluslararası İlişkiler alanında yazılmış tezler olup, 14’ü yüksek lisans, 4’ü de doktora tezi türündedir. Doktora tezi türündeki çalışmalara bakıldığında, bunlardan yalnızca ikisinin anahtar kelimelere konu ve başlık bazında uyum sağladığı ancak bu çalışmaların da İran-İsrail mücadelesine odaklanmadığı anlaşılmıştır.

Yüksek lisans tezi türündeki çalışmaların ise daha çok İran’ın nükleer kapasitesi, ABD ile yaşanan nükleer gerilim, nükleer anlaşma ve nükleer silahlanma üzerine şekillendiği görülmüştür. Yine tezler dahilinde ABD-İran ve İran-ABD ikili ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde sıklıkla ele alındığı anlaşılmıştır. Ayrıca İran’ın dış politikalarında İsrail’in yerinin incelendiği çalışmalara da ulaşılmıştır. Yüksek lisans tezi türünde başlık bazında doğrudan İran-İsrail gerilimini ele alan bir çalışmaya rastlanmıştır, bu çalışma incelendiğinde çalışmanın devrim sonrası ve öncesi dönemde İran-İsrail ikili ilişkilerinin tarihi seyri ve ikili ilişkileri etkileyen faktörlerin değerlendirildiği anlaşılmıştır. YÖK-Tez’deki ilgili anahtar kelimeler ve filtreler bazında yapılan taramalar dahilinde İran-İsrail mücadelesinin doğrudan ve güvenlik seviyesi özelinde incelenmediği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, İran-İsrail

mücadelesini doğrudan ele alan güvenlik strateji ve doktrinlerinden hareketle aktör, hedef, araç ve yöntem olmak üzere örnek vaka analizleriyle desteklenen bir çalışma örneğine de rastlanılmamıştır.

Ayrıca TR-Dizin indekslerinde yer alan dergi makaleleri dahilinde İran-İsrail mücadelesi üzerine literatür taraması yapılmıştır. Bu kapsamda, 2024 yılına kadar tüm tarihlerin seçildiği ve de “İran-İsrail” anahtar kelimelerinin kullanıldığı “makale özeti” sorgulamalarında Sosyal Bilimler alanı olmak üzere farklı dergilerde yer alan 54 makaleye ulaşılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar itibariyle doğrudan İran-İsrail mücadelesini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Diğer taraftan, uluslararası veri tabanları ve indekslerinde yapılan “İran-İsrail” anahtar kelimelerinin kullanıldığı 1995-2024 yılları arasındaki tüm yılları içeren taramalarda yaklaşık 954 İngilizce ve farklı dillerde yazılan çalışmalara ulaşılmıştır. Bu çalışmaların arasında İran-İsrail mücadelesini ele alan çalışmalara rastlanmış ancak bu çalışmaların daha çok dış politika, iki ülkenin ilişkileri ve tarihsel süreç içerisindeki ikili ilişkileri ele aldığı değerlendirilmiştir. Bu çalışmalarda İran-İsrail mücadelesinin güvenlik seviyesindeki dinamiklerinden ziyade iki ülkenin dış politikaları ağırlıklı tarihi ilişkilerin değerlendirildiği görülmüştür. Öte yandan çalışmaların İran’ın nükleer programı, nükleer anlaşma, İsrail’in bu anlaşmayı önleme çabaları temalarında şekillendiği anlaşılmıştır. Çalışmalar da yine İran ve İsrail’in ABD ile tarihsel ikili ilişkileri, müşterek konulardaki gerilim alanları üzerinde durulduğu gözlemlenmiştir. Çalışmalarda İran’ın bölgesel vekil güçlerinin (Direniş Ekseni, Şii Hilali) incelendiği, vekil güçler ile İran arasındaki ilişkilerin ele alındığı görülmüştür. Bununla birlikte, çalışmaların bölgesel bazda daha çok Suriye ve Lübnan özelinde ağırlık kazandığı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, İran’ın Suriye’deki ve Lübnan’daki vekil güçleri Hizbullah özelinde analiz edilmiştir. Yine vekil güçlerin İran’ın bölgesel politikalarındaki yeri ve önemini de ele alan çalışmalarla karşılaşılmıştır. Diğer taraftan içinde İran ve İsrail anahtar kelimelerinin geçtiği taramalarda, İran’ın devrim sonrası ve öncesi dönemde büyük güçlerle (ABD) ilişkilerinin değerlendirildiği çalışmalar bulunmuştur. Bu çalışmalar dahilinde İran’ın ABD ile ikili ilişkileri benzer şekilde İsrail ile ikili ilişkilerinin tarihsel olarak irdelendiği anlaşılmıştır. Ayrıca 2023’ten itibaren İran-İsrail’in büyük güçlerle olan ikili ilişkilerini de ele alan görece güncel çalışmalar bulunmuştur fakat bu çalışmaların ABD-İsrail, ABD-Çin ve İsrail

ilişkileri şeklinde yine ülkelerin ikili ekonomik, siyasi ilişkileri ve bu ilişkilerin tarihsel süreçlerine odaklandığı değerlendirilmiştir. İsrail'in Çin ile ikili ilişkilerine de odaklanan çalışmalar bulunmuştur. Bu çalışmalar arasında İsrail-ABD ikili ilişkilerinin İran konusu dahilinde ele alındığı çalışmaların öne çıktığı ve daha çok nükleer program ve nükleer anlaşma konularının tartışıldığı çalışmalara rastlanmıştır. Ayrıca bu çalışmalar arasında vekil güçlere ve onların bölgesel etkilerine yönelik çalışmalar da ön plana çıkmaktadır. Çalışmalarda dini faktörlerin İran-İsrail ikili ilişkilerindeki yerini ele alan tartışmalarda görülmüştür. Bununla birlikte, İran tarafında vekil güçler ve vekil güçler dahilinde dini motivasyonların da tahlil edildiği çalışmalar bulunmuştur. Bu çalışmalarda dış politika analizlerine sıklıkla başvurulduğu değerlendirilmiştir.

İran-İsrail mücadelesinin güvenlik seviyesinde karşılaştırmalı bir temelde ele alındığı çalışmalar konusunda literatürde boşluk olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, İran-İsrail mücadelesi ve Büyük Güç Rekabeti arasındaki ilişkiyi ya da Büyük Güç Rekabetinin İran-İsrail mücadelesine etkisini doğrudan ele alan çalışmalar konusunda da boşluklar görülmüştür. Bu tarafla, tezin Büyük Güç Rekabetinin güvenlik seviyesinde İran-İsrail mücadelesine etkisini incelemesi literatürde detaylıca tespit edilen yukardaki boşluklardan hareketle gelişmiştir. Ayrıca güvenlik strateji belgeleri ve seçili örnek vaka analizleri dahilinde İran-İsrail mücadelesinin güvenlik seviyesinde aktör, hedef, araç ve yöntem olmak üzere ele alınması da detaylıca tespit edilen literatürdeki söz konusu boşlukların doldurulmasına mütevazı bir katkı olabilir.

1.2. Büyük Güç Rekabeti ve Tarihsel Gelişimi

“Büyük Güç Rekabeti” kavramı, Obama yönetiminin son dönemlerinde kullanılmaya başlayan, bu dönem dâhilinde kullanımı pek de yaygın olmayan bir terimdir. 2014 yılında, Savunma Bakanı Chuck Hagel, Rusya'nın Avrupa'da Çin'in ise Asya Pasifik'te agresif eğilimlerini işaret ederek yükselen güçlerin İkinci Dünya Savaşından sonra ABD liderliğinde kurulan dünya düzenine karşı meydan okuduğu yakınmasında bulunmuştur. Ardından 2015 yılına kadar, Savunma Bakanı Yardımcısı Robert Work Amerika'nın hasımlarına karşı askeri üstünlüğünü vurgulayan referans bir ifade olarak “Büyük Güç Rekabeti” ifadesini kullanmıştır (Friedman, 2019). Bu

kapsamda Work, esasında rekabet kavramını güvenlik stratejilerine pratikte geçiren birisi olarak da kabul edilebilir.

“Obama yönetiminin ilk döneminde, bu ifadenin esas odağı Çin'i uluslararası toplumda sorumlu bir paydaş yapmaya çalışmaktı” diyen Work, kavrama dair görüşünü belirtmiştir. Work'e göre bu ifade başlangıçta herhangi bir küresel rekabeti kastetmiyordu. Ancak Obama yönetiminin son dönemlerinde, Çin gerçek bir rakip olarak tanımlanmaya başlamıştır. Sonrasında “Çin'in gelecekteki düşmanca davranışlarına karşı kendimizi garanti altına almamız gerekiyor” şeklindeki söylemlerin ortaya çıkmasıyla birlikte kavram anlamında bir değişim yaşanmıştır. Rekabet kavramı ile kastedilen anlam ve vurgu da değişerek önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Friedman, 2019).

Nitekim “Büyük Güç Rekabeti” kavramı, George W. Bush yönetiminin sekiz yılı boyunca Nexis veri tabanında 141 haber makalesinde kullanılırken, Obama döneminde aynı veri tabanında toplamda 1.021 kez kullanılmıştır. Büyük ölçüde Obama'nın ikinci döneminde kullanım sıklığı artan “Büyük Güç Rekabeti” kavramı; Trump döneminin ilk iki yılında, Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ve Ulusal Savunma Strateji Belgesinin yayımlanmasından hemen sonra sıklığının artması suretiyle 6.500'den fazla makalede kullanılmıştır (Friedman, 2019).

Terimin kullanım sıklığı bölgesel ve küresel gelişmelere bağlı olarak artmış, bilhassa Rusya'nın Orta Doğu'daki agresif girişimleri ayrıca da Çin'in Asya Pasifik'teki aktivitelerinin artmasıyla beraber kavramın kullanılması günden güne yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda, Obama döneminin son dönemlerinde Rusya Ukrayna'da Kırım'a müdahale ederek Kırım'ı ilhak etmiştir. Ardından Suriye'ye de müdahale ederek Suriye'deki askeri ve siyasi varlığını güçlendirmeye başlamıştır. Bu süreçte, ABD'nin Suriye'deki askeri ve siyasi varlığı sınırlı bir şekilde sürdürülmüştür. Rusya oluşan güç boşluğunu fırsata çevirerek Orta Doğu'ya yeniden dönmek üzere güvenlik ve dış politika stratejilerini şekillendirmeye başlamıştır.

Rusya'nın agresif eğilimlerinin uluslararası kamuoyu tepkilerine rağmen *de facto* olarak kabullenilmesi “Büyük Güç Rekabeti” kavramının kullanılmasını teşvik eden bir zemin oluşturmuştur. Nitekim 2017 yılında Trump döneminde “Büyük Güç Rekabeti” terimi Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde ilk kez kullanılarak resmi bir

form kazanmıştır. Öyle ki Hudson Enstitüsü'nde çalışan kıdemli analist Schadlow, “Büyük Güç Rekabeti” kavramının 2017 ulusal güvenlik strateji belgesi yazılmaya başlandığından beri kullanılan bir ifade olduğunu söylemiştir (Friedman, 2019). Trump'ın bu süreçte “Büyük Güç Rekabeti” ifadesinin kullanıldığı brifinglere itiraz etmediğini de belirtmiştir. Nitekim kavram, Trump döneminde yönetimin stratejik vizyonunun merkezinde yer almıştır. Başkan ile birlikte üst düzey Ulusal Güvenlik Konseyi yetkilileri ve ulusal güvenlik kurumlarının yöneticileri tarafından da kabul görmüştür. Ulusal Güvenlik Konseyi'nde Başkana brifing veren Schadlow, “kişisel deneyimlerime göre, Trump, “Büyük Güç Rekabeti” konseptine karşı bir itirazda bulunmadı” ifadelerini kullanmıştır (Friedman, 2019).

Öte yandan ilk kez 2017'de ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde kullanılan “Büyük Güç Rekabeti” tanımlamasına bakıldığında, kavramın Çin, Rusya ve ABD arasındaki çekişmeler dâhilinde daha rekabetçi küresel bir mücadeleyi açıklamak üzere kullanıldığı görülmüştür (US NSS, 2017). Söz konusu belge 2017'de yayımlandığında, daha önceden de kullanılıyor olması nedeniyle Washington'da hızlıca kabul gördü. Ardından bir yıl sonra Ulusal Savunma Stratejisi'nin yayımlanmasıyla birlikte, Musul ve Rakka'nın DEAŞ'dan kurtulmasından kısa bir süre sonra, Savunma Bakanı James Mattis; ABD ulusal güvenliğinin öncelikli hedefinin terörizm olmadığını artık yeni önceliğin “Büyük Güç Rekabeti” olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Mattis ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin yeni önceliğini ilân etmiştir (US NDS, 2018).

Buna ek olarak, Rand Corporation'da çalışan kıdemli araştırmacı Ali Wyne göre 2019 itibarıyla “Büyük Güç Rekabeti” kavramı ABD dış politikasını canlandıran, yönlendirici anahtar bir ifadeye dönüşmüştür. Devlet yetkilileri ve akademisyenlerin de kavramı kullanması teşvik edilmiştir (Friedman, 2019). Kavram 2018'de başlayan Çin-ABD Ticaret Savaşlarının artmasıyla daha da sık kullanılmaya başlanmıştır. Ticaret savaşları; ABD ve Çin arasında gümrük vergilerinin karşılıklı olarak arttırılması, ayrıca da teknoloji ve sanayi olmak üzere muhtelif ekonomik sektörlerde yasaklamalara başvurulması şeklinde sürdürülmüştür. Çin'in özellikle maddi kapasitelerindeki (askeri ve ekonomik) artışa paralel olarak gelişen Ticaret Savaşları diğer taraftan ABD'nin Çin'e karşı teknoloji hırsızlığı suçlamaları ve çeşitli casusluk vakaları ile derinleşen bir soruna dönüşmüştür. Nitekim ABD'nin Çin'e dair

değerlendirmeleri Kuşak Yol Projesi'nin küresel olarak genişlemesiyle de birlikte daha da güvenlikçi bir anlayışa evrilmiştir. Rusya'nın Orta Doğu'daki silah satışları ve ekonomik angajmanları da Çin ile benzer şekilde ABD'nin bölgesel endişelerinin artmasına neden olmuştur. Kavram bu gelişmelere paralel olarak ABD'nin birincil gündemi haline dönüşmüştür.

1.3. Hegemonik İstikrar Teorisi ve Büyük Güç Rekabeti

Hegemonik istikrar ya da istikrar kavramları “Büyük Güç Rekabeti” döneminin nasıl başladığını anlamak açısından oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Bu doğrultuda, istikrar döneminin güçler arası dengenin bozulmasıyla birlikte rekabet dönemine dönüştüğünü söylemek mümkündür (Mazarr vd., 2021). Öyle ki ABD'nin ekonomik, askeri ve ticari anlamda bilhassa Soğuk Savaş'ın kazanılmasıyla birlikte tekil süper güç konumunu elde ettiği hegemonik istikrar döneminin, hem literatürdeki tartışmalar hem de bölgesel ve uluslararası gelişmeler etkisinde yitirildiği bir sürece evrildiği belirtilmiştir (Report to Congress on Great Power Competition, 2021).

Bu kapsamda, Robert Keohane'e göre hegemonik istikrarın en belirgin özellikleri para, ticaret ve petrol üzerinde beliren tekel ve baskın kontrol kapasitesi bağlamında görülmektedir. Robert Keohane'e göre ABD'nin bu üç kritik alan üzerinde etkisini yitirmeye başlaması beraberinde hegemonik istikrarının sona ermesine neden olacak bir zemin hazırlamaktadır (Keohane, 2005). Hegemonik istikrar döneminde görülen bir diğer önemli belirleyici özellik de, ABD'nin yukarıda bahsedilen üç alan üzerindeki baskın etkisine bağlı olarak diğer bölgesel ve küçük güçlerin hegemonun istekleri doğrultusunda uyum sağlayan politikalara başvurusudur (Keohane, 2005). Nitekim bu dönemde devletlerin başvurduğu yaygın strateji “peşine takılma” (Bandwagoning) stratejisi olmuştur.

“Peşine takılma” maddi kapasiteler anlamında küçük ve orta ölçekli güçlerin hegemon gücün politikalarına uyum sağladığı bir başka deyişle otonom politikalar takip etmediği bir strateji türüdür. “Peşine takılma” stratejisinin orta ve küçük ölçekli güçlerce yaygın olarak uluslararası sistemde benimsenmesi beraberinde hegemon güç etkisinde tarafların ihtilaflarının görece azalmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda, tek bir hegemonun olduğu uluslararası bağlamda hegemonun belirleyici baskın gücü çatışmaların ve istikrarsızlıkların önüne geçmiştir. Dolayısıyla hem bölgesel hem de

uluslararası bağlamda istikrarın sürdürülmesindeki zorlayıcı baskın aktör hegemon güç olarak konumlanmıştır. Bu anlamda, “Büyük Güç Rekabeti” kavramı esasında hegemonik istikrarın yitirmeye başlandığı seyirde ortaya çıkan uluslararası bağlamı isimlendirmek üzere gelişen tartışmalar içinde yer almıştır.

Bu tartışmalar arasında bulunan önemli eleştirel tartışmalardan birisi de hegemonya sonrası dönemi konu edinmiştir. Bu kapsamda, tartışmalar dâhilinde hegemonya sonrası uluslararası sistemin yapısı daha çok eleştirel olarak ele alınmıştır. Hegemonya sonrası sistemin aktörler üzerindeki etkileri, yükselen aktörlerin rolleri, hegemon konumunu kaybeden aktörün davranışları gibi konular bu tartışmaları şekillendirmiştir. Hegemonya sonrası tartışmalarda literatürde bilhassa hegemonik istikrarın sona ermesi durumunda ne tür değişimler olacağı sorgulanmıştır. Bu kapsamda Robert Keohane’e göre hegemonik istikrarın yitilmesiyle başlayan süreçte anarşi ve kaos hâkim olacaktır (Keohane, 2005). Bu durumda aktörler çatışmak yerine ortak iş birliği alanlarına yönelebileceklerdir. Zira aktörler anarşi durumunda oluşacak çatışmalarının maliyetlerini dikkate alarak doğal olarak iş birliğine yönelmeyi tercih edeceklerdir. Aktörlerin iş birliğine yönelmesindeki belirleyici unsur maliyetlerin sürdürülemezliği üzerinden görülmektedir. Literatürde hegemonya sonrası dönem tartışmalarında bir diğer önemli konu da hegemonik istikrarın nasıl yitirildiği sorusu üzerinden şekillenmiştir.

Nitekim buna bağlı olarak literatürde Hegemon güç tecrübesine sahip ABD’nin hegemon güç olma niteliğini nasıl ve neden kaybettiğine dair çalışmalar öne çıkmış, ABD’nin hegemonya sonrası döneme geçişine dair çalışmalar artmaya başlamıştır. Bazı akademisyenler bu soruyu sosyolojik ve toplumsal nedenler üzerinden açıklamaya çalışırken (Norrlöf, 2021) Robert Gilpin ve Robert Keohane başta olmak üzere bazı akademisyenler de bu durumu maddi kapasitelerde görülen görece azalmalar dâhilinde açıklamışlardır. Norrlöf ABD’nin hegemonik gücünü kaybetmesini toplumsal ve sosyal motivasyonlara bağlı olarak incelemiş ve bu durumun iç toplumsal sorunlara bağlı olarak geliştiğini iddia etmiştir. Bu doğrultuda Norrlöf’e göre toplumun iç sorunlarının artması, toplumun iç uyum ve hoşgörü oranının azalmasına bağlı olarak gelişmiştir. Toplumun birbirine bağlılığının ve hoşgörü oranının azalması beraberinde toplumsal sorunların artmasına neden olmuş, bu durum da ABD’nin hegemon konumunu kaybetmesine yol açmıştır.

Diğer taraftan hegemonik güç konumunun kaybedilmesini Allison, Tukidides tuzağı kavramı ile ilişkilendirmiş; tarihsel bir çerçevede dâhilinde güç kapasitelerinin eşitlenmesi durumunu, yükselen güçler ve muhtelif dönemlerin hegemon güçleri arasındaki askeri, politik ve ekonomik kapasiteler üzerinden değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeler sonucu ise ABD ve Çin arasında çatışma olma ihtimalini ele almıştır (Allison, 2017). Öte yandan, Robert Gilpin'e göre hegemonik istikrar maddi kapasitelerde görülen üstün güç unsurları ile oluşmaktadır (Webb & Krasner, 1989).

Bu doğrultuda, maddi kapasiteler askeri ve ekonomik kapasiteler üzerinden değerlendirilmiştir. Bir hegemon güç öncelikli olarak maddi kapasitelerde görece üstün bir konumda bulunmak durumundadır. Eğer hegemon güç maddi kapasitelerde görece azalma yaşarsa bu durum yükselen güçlerin hegemon olma arzularının ortaya çıkacağı dönemi oluşturacaktır. Bu anlamda rekabetçi bir ortam oluşacak, maddi kapasiteler konusunda düşüşte olan hegemon güç ile hegemon güç (ABD, Çin ve Rusya) adayları arasında hızlanan rekabet eğilimleri görülebilecektir. Nihayetinde hegemon gücün olmamasına bağlı olarak yükselen büyük güçler arasındaki hegemon arzuları (ABD, Çin ve Rusya), rekabetçi bir uluslararası ortamın belirmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak Hegemonik İstikrar teorisi temelde maddi kapasitelerdeki (askeri ve ekonomik güç) üstünlüğe bağlı olarak tekel bir baskın gücün hegemon olacağını ileri sürmüştür. Bununla beraber hegemon gücün de uluslararası seviyede istikrar sağlayıcı roller oynayacağını iddia etmiştir. Ancak hegemonun olmadığı bir uluslararası ortamda istikrarın nasıl sağlanacağı sorusunun bir cevabı bulunmamaktadır. Bu doğrultuda, hegemonun olmadığı ve de artan rekabetçi eğilimlerin bulunduğu mevcut uluslararası ortamı Hegemonik İstikrar teorisi açıklayamamıştır. Buna bağlı olarak, mevcut uluslararası ortamı ve uluslararası aktörlerin davranışlarını analiz etmek üzere Hegemonik İstikrar teorisi yetersiz kalmıştır. Bu durum, Hegemonik İstikrar teorisinin de geçerliliğini yitirdiği çıkarımını güçlendirmiştir. Bu tarafla tez çalışması Hegemonik İstikrar teorisini eleştirel bir temelde ele alırken, hegemonun olmadığı ve büyük güçler (ABD, Çin ve Rusya) arası rekabetçi eğilimlerin arttığı uluslararası ortamı analiz etmek üzere “Büyük Güç Rekabeti” kavramına başvurmuştur.

1.4. Büyük Güç Rekabeti Bağlamında *Hedging* (Korunma) Teorisi

ABD'nin 2017 itibarıyla ulusal güvenlik strateji belgelerinde tanımladığı Büyük Güç Rekabeti uluslararası sistemi şekillendirirken, bu durum beraberinde alt bölgesel sistemlerin de etkilenmesine neden olmuştur. Alt bölgesel sistemleri oluşturan küçük ve orta ölçekli güçler (Örneğin; İran ve İsrail) bu durumdan etkilenmeye başlamıştır. Rekabetçi uluslararası ortamın alt bölgesel sistemlere etkisi görünür örnekler sunmaya başlamış, küçük ve orta ölçekli güç aktörleri de güvenlik stratejilerini rekabetçi uluslararası şartlara göre şekillendirmek durumunda kalmıştır (El-Dessouki & Mansour, 2020). Nitekim rekabetçi uluslararası sisteme bağlı olarak alt bölgesel sistemlerde yer alan küçük ve orta ölçekli güçler *hedging* stratejileri gibi kısa ve orta vadede güvenlik endişelerini giderecek stratejileri takip etmeye başlamıştır (El-Dessouki & Mansour, 2020).

Esasında bu şartlar küçük ve orta ölçekli güçlerin rekabetçi uluslararası ortamdaki belirsizliklere karşı korunma tedbirleri olarak da değerlendirilebilir. Küçük ve orta ölçekli güçler uluslararası sistemin rekabet merkezli şekillendiği Büyük Güç Rekabeti döneminde güvenlik risk ve tehditlerini minimize etmek adına *hedging* stratejilerine başvurmaya başlamıştır. Nitekim bu şartlar altında *hedging* stratejisi küçük ve orta ölçekli güçlerin ulusal bekalarını korumak adına başvurdukları riskten korunma eğilimlerini oluşturmuştur (Telci & Rakipoğlu, 2021). 2017-2023 arası dönemde bilhassa Büyük Güç Rekabeti döneminde küçük ve orta ölçekli güçlerin dış politika ve güvenlik stratejilerinde artan çapraz ilişkiler (Örneğin: ABD ve Çin arasında İsrail ilişkileri, Çin ve Rusya arasında İran ilişkileri) bu duruma önemli örnekler sunmuştur (Chaziza, 2022). Söz konusu örnekler tezin üçüncü ve dördüncü bölümünde detaylıca seçili örnek olaylar üzerinden analiz edilmiştir. Bu örnekler dâhilinde küçük ve orta güç ölçekli aktörlerin (Örneğin; İran ve İsrail) büyük güçlerle ilişkilerinde kompartımantal (konu ya da dosya bazlı bölümlenme anlayışı) ikili ilişkiler tesis ettiği görülmüştür (Chaziza, 2022).

Yine bu yolla küçük ve orta ölçekli güçler ulusal güvenlik stratejilerini de dönemsel olarak *hedging* stratejileri kaynaklı ikililikler ve çapraz ilişkiler üzerinden temellendirmiştir (Kuik, 2021). Bu bağlamda *hedging* stratejisinin anlaşılması, tezin ana sorunsalı olan “Büyük Güç Rekabeti”nin İran-İsrail mücadelesine güvenlik

seviyesindeki etkilerinin analiz edilmesini kolaylaştıracaktır. Nitekim İran ve İsrail, alt bölgesel sistemler içinde yer alan küçük ve orta ölçekli güç tanımına uygun aktörler olarak konumlanmaktadır. Yine iki aktörün de geleceklerini güven altına almak üzere büyük güçler arasında kompartımantal ve çapraz ilişkiler kurduğu bu süreçte görülmüş, ilgili örnek olaylar tezin üçüncü ve dördüncü bölümünde detaylıca ele alınarak analiz edilmiştir.

Bu kapsamda tezin incelediği İran-İsrail mücadelesi ve söz konusu aktörlerin büyük güçler arasındaki güvenlik stratejisi eğilimleri *hedging* teorisine uyum sağlamaktadır. Nitekim *hedging* (Korunma) teorisine tezin teorik ve kuramsal temelini güçlendirmek üzere başvurulmuştur. *Hedging* kelimesi finansal bir kavramdır ve ekonomik varlıkları korumak amacıyla iki tezat ve birbirine aksi yönde izlenen politikaların aynı anda sürdürülmesi anlamında kullanılmaktadır (Hemmings, 2013). Yine *hedging* ekonomi literatüründe özellikle riskli bir ortamda aktörün kazançlarını garanti altına alma endişesini gidermek üzere başvurduğu bir yöntem olarak ele alınmıştır (Kuik, 2021).

Risklerin şimdi ve gelecekte konumlandığı, bu tür riskleri önlemek üzere aktörün başvurduğu davranış modellerinden birisi olarak açıklanmıştır. *Hedging* kavramını daha anlaşılabilir kılmak üzere farklı deyimlere de başvurulmuştur. Bu anlamda bilinen en önemli deyim hem Yalçın'ın Ulusal Güvenlik Stratejileri (Yalçın, 2017) hem de Kurt'un Orta Doğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri başlıklı kitaplarında bahsettiği gibi "Yumurtaları farklı sepete koymak" ya da "bir sepete tüm yumurtaları koymamak"tır (Kurt, 2018). Bu deyimde sepet yatırım alanları yumurtalar da yatırım ve kazançlar olarak nitelendirilmektedir. Aktör eğer yumurtaları farklı sepete koyarsa sepetinin başına gelecek olumsuz koşul ve şartlarda tüm yumurtaların kaybedilmesini önleyebilecektir. Ancak aktörün tüm yumurtaları tek sepete koyması durumunda sepetin başına gelecek olumsuz koşul ve şartlar tüm yumurtaların kaybedilmesiyle sonuçlanacaktır. Bu durum aktör için büyük bir kayıp anlamına gelmektedir. Dolayısıyla aktör; kazançlarının hepsini kaybetmek yerine bir kısmını garantiye alarak olumsuz koşul ve şartlar altında dahi güvenli bir şekilde bir kısım kazancını koruma davranışına başvurmaktadır.

Bu doğrultuda aktör esasında gelecekte oluşacak baskın belirsizlikleri, koşulları ve şartları hesaplamak durumundadır. Salman ve Geeraters'in örnek bir vaka çalışması olarak Orta Doğu'daki Çin enerji güvenliği stratejisini inceledikleri makalelerinden de anlaşılacağı üzere (Salman & Geeraters, 2013) aktör ihtimal ve olasılık hesaplamaları üzerinden maksimum kazancı nasıl sağlayabileceğine odaklanmıştır. Geleceğin oluşturacağı ihtimal ve şartlar belirsizlik alanı sunduğundan aktör gelecekte aleyhteki ihtimallerden (risk ve tehditlerden) kaynaklanacak şartlara karşı kazançlarını sigorta altına almaya çalışmaktadır. Bu yönüyle *hedging* esasında belirsizlikler alanında aktörün kazançlarını koruma eğilimi üzerinden açıklanabilir.

Gelecek koşul ve şartlar nihayetinde tahmin edilemeyen, tespit edilemeyen ve dolayısıyla da bilinmeyen alanlar olarak sınıflandırılmaktadır. Bu belirsizlik ortamında aktör için bilinen tek değer aktörün kazançlarını korumasıdır. Bu noktada aktör de kazançları korumaya yönelik tedbirler alarak belirsizlikleri kendi lehine sınırlandırmaya çalışabilmektedir. Yani aktör önleyici bir davranış modeline başvurmaktadır. Önleyici ya da ön alıcı davranışlar, aktörlerin risklerden kaynaklanan tehditlerin oluşmasını engelleme hedefini öncelemektedir. Ancak hedef tek bir yönde belirli ve sabitken, hedefe ulaşmak üzere başvurulanan davranışlar aksi ve ters bir şekilde konumlanmaktadır (Dingil & Güven, 2021).

Aktörün temel ve nihai hedefi kazançları her türlü koşul ve şartlar altında koruma temelindedir. Ancak bu hedefin gerçekleştirilmesi için farklı ve tezat olan eylemlere başvurularak nihayetinde korunma hedefinin izlenmesi *hedging* modelinin en temel ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır (Wang & Tan, 2021). Bu durum *hedging* modelinde ikircikli bir yapı ve çift yönlü bir davranış modeli sunmaktadır. Her ne kadar tezat ve karşıt olan iki farklı davranışın tercih edilmesi *hedging* teorisinde görülse de esasında bu tezat ve karşıt olan davranışların yine ortak bir hedefte bulunduğu görülmektedir. Yani temel hedef olan her koşul ve şartlar altında aktörün kazançlarını koruma ya da garanti altına alma, tüm bu karşıt ve tezat yapıda görülen nihai ortak hedeftir. Aynı koşul ve şartlar, aktörün devlet olarak tanımlanmasıyla uluslararası ilişkiler literatüründe de kullanılmış, finans ve iktisat literatüründen alınan *hedging* modeli uluslararası ilişkilerde başvurulanan bir teoriye dönüştürülmüştür.

Esasında uluslararası ilişkilerde bu teorinin, devletlerin dış politika ve güvenlik endişelerini karşılamak üzere başvurduğu davranışların açıklanabilmesi amacıyla kullanıldığı görülmüştür. Yine bu teorinin devletlerin riskli gelecek koşullarında çıkarlarını nasıl korumaya çalıştıklarını açıklamak için de kullanıldığı bilinmektedir. Bu durum *hedging* teorisinde riskler ve tehditleri engelleme hedefinin ön plana çıkan bir karakteristiğini oluşturmaktadır. Diğer taraftan aktörün bağlam dâhilinde hesaplamalarına dâhil ettiği koşul ve şartlar da *hedging* teorisinin bir başka önemli karakteristiğini sunmaktadır (Wang & Tan, 2021). Bu doğrultuda *hedging* teorisinin Uluslararası İlişkilere uyarlanması durumunda, teorinin kriterlerini sağlamak üzere öncelikli şartlardan birisi yüksek risklerle karşılaşmış bir aktörün varlığıdır.

Temel olarak aktörün risklerle karşılaşması beraberinde aktörü kazançlarını koruyucu bir davranışa sevk etmektedir. *Hedging* kavramının tanımlanması ve konuları açıklaması bağlamında tanımsal ve kavramsal bir uzlaşma olmayıp tartışmalar devam etmektedir (Yue, 2021). Litaratürde *hedging* kavramının; daha çok, büyük güçlerin başvurduğu bir model olduğu üzerinde durulsa da dünyanın değişen şartları dikkate alındığında ayrıca da hegemonik bir bağlamın yoksunluğu da düşünüldüğünde küçük ve orta ölçekli aktörlerin davranışlarını açıklamak için de uygun olduğu düşünülmektedir (Kuik, 2021). Nitekim Çin ve Suudi Arabistan ilişkilerini *stratejik hedging* teorisinden açıklayan Mordachi Chaziza'da *hedging* stratejisine ölçek fark etmeksizin tüm güçlerin (süper güçler, büyük güçler, küçük ve orta ölçekli güçler) başvurabileceğini ileri sürmüştür (Chaziza, 2015).

Yine Chaziza'nın İsrail ve Çin ilişkilerini ele aldığı "Israel–China Relations Enter a New Stage: Limited Strategic Hedging" başlıklı makalede, İsrail'in ABD'ye karşı Çin ile sınırlı ilişkiler geliştirmesi sınırlı *hedging* örneği olarak nitelendirilmiştir (Chaziza, 2017). Bu noktada özellikle önceden tek kutuplu sistemin oluşturmuş olduğu hegemonik bağlamın geçerliliğini yitirmesi ve dolayısıyla birden fazla hegemon olma arayışı içinde olan büyük güçlerin ortaya çıkması, bilhassa küçük ve orta ölçekli güçlerin davranışlarında radikal değişimlere neden olmuştur. Bu durum tam da Zakaria'nın vurguladığı '*the rise of the rest*' (Diğerlerinin Yükselişi) kavramına örnek bir süreci doğurmuştur (Zakaria, 2008). Bu radikal değişimleri Uluslararası İlişkiler açısından açıklamak da klasik teorilerin sunduğu şartlarla uyumlu olmamaktadır. Nitekim tez dâhilinde incelenen İran-İsrail mücadelesi konusu özelinde, uluslararası

bağlamda meydana gelen radikal değişimlere uyum sağlayan küçük ve orta ölçekli güçlerin rekabetçi bir ortamda nasıl davranışlar sergileyebileceği, örnek olaylarla analiz edilmiştir.

Öte yandan küçük ve orta ölçekli güçlerin neden bu tür güvenlik ve dış politika stratejilerine başvurduğu sorusuna da cevap aranmıştır. Özellikle bu örnek *hedging* modelinin küçük ve orta ölçekli güçler nezdinde karşılığını somutlaştırmak adına oldukça önemli olmaktadır. Rekabetçi uluslararası ortam şartlarında birden fazla büyük gücün (Örneğin; ABD, Çin ve Rusya) hegemon olma arzusu da taşıdığı da görülmektedir. Bu durum özellikle küçük ve orta ölçekli güçlerin (Örneğin; İran ve İsrail) güvenlik stratejilerinin belirlenmesinde, yalnızca ABD değil diğer büyük güçlerin davranış ve pozisyonlarının da hesaplamalara dâhil edilmesine yol açmıştır. Bu kapsamda örnek olaylar tezin üçüncü ve dördüncü bölümünde detaylıca analiz edilmiş ve tartışılmıştır.

Her ne kadar *hedging* modeli Uluslararası İlişkilerde rekabetçi olmayan uluslararası bir ortamı açıklamak üzere kullanılmış olsa da, değişen uluslararası şartların *hedging* modelinin rekabetçi bir ortamda uygulanabilmesine olanak sağladığı görülmüştür. Bu temelde tez dâhilinde Büyük Güç Rekabeti döneminde İran ve İsrail'in mücadele sürecinde büyük güçlerle (ABD, Çin, Rusya) güvenlik seviyesindeki ilişkilerini anlamlandırmak üzere *hedging* teorisine başvurulmuştur.

BÖLÜM II: ABD ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİLERİNİN GENEL ÇERÇEVESİ VE REKABETÇİ EĞİLİMLERİN YÜKSELİŞİ

Bu bölümde Büyük Güç Rekabetinin güvenlik ve savunma strateji belgelerindeki yerini anlamak için 2018 yılında yayımlanan ABD Ulusal Savunma Strateji belgesi incelenmiş ve böylece ABD güvenlik ve ulusal güvenlik stratejilerinde rekabetçi eğilimlerin yeri analiz edilmiştir. Bu çerçevede, metin içerik analizi ve öge sıklık analizi yöntemi kullanılmıştır. Belgede kullanılan kelimelerin sıklıkları üzerinden güvenlik stratejilerindeki öncelikler ve değişimler tespit edilmiştir. 2018 yılı Ulusal Savunma Strateji Belgesi, Büyük Güç Rekabeti kavramının ilk kez resmi şekilde tanımlandığı 2017 Ulusal Güvenlik Strateji belgesinden sonra yayımlanan ilk resmî belgelerden birisi olduğu için önemlidir. Bununla birlikte, ulusal güvenlik strateji belgelerinin içerik olarak görece muğlak bir yapıya sahip olmasından ötürü ulusal savunma strateji belgelerine başvurulmuştur. Bu kapsamda, ABD'nin güvenlik stratejilerinin genel çerçevesi ve rekabetçi eğilimlerinin somut bir şekilde ortaya konulması hedeflenmiştir. Nitekim bu bölümde öncelikle 2018 Ulusal Savunma Strateji Belgesi sonrasında da 2021 Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuz belgesi örnek olaylarla da desteklenerek detaylıca incelenmiştir.

2018 yılı Ocak ayında yayımlanan Ulusal Savunma Stratejisi Belgesi (United States NDS, 2018), ABD'nin ulusal sınırlarını savunmasına ve özellikle ulusal sınırlar dâhilindeki tehditlere vurgu yapmıştır. Ayrıca ABD'nin ortak ve müttefiklerine (Örneğin; Ukrayna, NATO ve Avrupa Ülkeleri) yönelik tehditlere karşı önleyici tedbirler alınması üzerinde de durulmuştur. Bununla birlikte, anakara ve ulusal sınırlarda kritik altyapılara düzenlenebilecek, gündelik hizmetleri devre dışı bırakabilecek olası siber tehditler, uzun menzilli füze saldırıları ve bölgesel ortaklara ve müttefiklere karşı saldırılar, muhtemel baskın tehditler olarak ele alınmıştır.

Diğer taraftan, belgede “ABD'nin küresel çaplı ve mukim askeri güç projeksiyonlardan ziyade, küresel kapsamlı ancak spesifik hedefli askeri güç projeksiyonlara odaklanması” gerektiği vurgulanmıştır. Bunun hem maliyet açısından stratejik ve etkin olacağı hem de sorumluluk ve yük paylaşımı açısından kolay olacağı

varsayımında bulunulmuştur. Söz konusu belgede üzerine durulan metot ve araçlara bakıldığında “ABD’nin siber savunma-saldırı kapasitelerinin geliştirilmesi, uzun menzilli füzelere karşı savunma mekanizmalarının geliştirilmesi, gelişmiş otonom ve kümülatif (sürü) SİHA ve İHA sistemlerinin, akıllı mayın sistemlerinin askeri operasyonlarda ağırlıklı kullanılması ve geliştirilmesi” hedefleri ön plana çıkmıştır (United States NDS, 2018). Ayrıca keşif ve istihbarat uydularının geliştirilmesi ve belirlenen öncelikli bölgelerde (Örneğin; Ukrayna, Güney Çin Denizi) kullanılmasına da odaklanılmıştır.

Yine tehdit olarak değerlendirilen, kritik öneme sahip uydulara (iletişim ve haberleşme uyduları, askeri nitelikli uydular vb.) karşı saldırıların önlenmesi için uydu savunma mekanizmalarına yatırım yapılması gerektiği konusu da belgenin önemli çıktıları arasında yer almıştır. Buna ek olarak, siber uzayda süregelen Çin ve Rusya’nın düşmanca eylemlerinin önünü kesmek, ABD için önemli bir öncelik olarak değerlendirilmiştir.

Belgede değinilen Rusya ve Çin’in siber uzaydaki düşmanca eylemleriyle bağlantılı olarak sanal toplumsal savaşlar olgusu önemlidir. Sanal toplumsal savaşlar olgusu devletlerin ya da devlet dışı aktörlerin dezenformasyon maksatlı sahte, yanıltıcı ve manipülatif içerikleri belli bir maksatla ve örgütlü şekilde, siber uzayda dolaşıma sokup yayma sürecini tanımlamak üzere kullanılmıştır. Bu olgu, ABD’deki önemli düşünce kuruluşlarından birisi olan Rand Corporation tarafından 2019 yılında yayımlanan “The Emerging Risk of Virtual Societal Warfare, Social Manipulation in a Changing Information Environment” başlıklı araştırma raporunda detaylıca tartışılmıştır (Mazar vd., 2019). Rand Corporation’un bu çalışması dikkate değerdir. Zira ABD merkezli düşünce kuruluşu Rand Corporation, ABD ulusal güvenlik ve savunma strateji belgelerinin hazırlanma sürecinde de yer almaktadır. Dolayısıyla Rand Corporation’un çalışmaları güvenlik ve savunma strateji belgelerinin analiz edilmesi dâhilinde önemli görülmektedir. Böylece belirtilen kuruluşun dikkat çektiği 2018 Ulusal Savunma Strateji belgesinde ifade edilen siber uzayda ABD’ye yönelik düşmanca eylemler, tezin giriş ve birinci bölümünde teorik ve kavramsal çerçevesinde ele alınan Büyük Güç Rekabeti döneminde ABD’nin önemli mücadele alanlarından birisi olarak değerlendirilmiştir.

2018 yılı ABD Ulusal Savunma Strateji belgesi dâhilinde yukarıda değinilen öncelik ve hedeflerle ilgili olarak önemli tartışmalardan biri de ABD'nin "Küresel seferî güç projeksiyonlarının" (expeditionary global power projection) artık sürdürülemez olduğu düşüncesi üzerinden şekillenmiştir (Mazarr, 2020). Bu bağlamda Hint-Pasifik denizine uçak gemisi göndermenin maliyet ve işlev açısından misyonunu yerine getirmediği, hatta tehditlere ve risklere oldukça açık bir pozisyon sergilediğine dair eleştiriler yöneltmiştir (Mazarr, 2020). Bunun yerine, uzaktan sevk ve idare teknolojilerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı, küresel kapsamlı ancak hedefli ve spesifik askeri güç projeksiyonlarının yapılması gerektiğine yönelik eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu eğilim mukim askeri misyonlarda (sınır ötesi/deniz aşırı kalıcı askeri misyonlar) yaşanan istikrarlı sorunlardan hareketle gelişmiştir. Bu doğrultuda, Covid-19 salgını döneminde Pasifik'te bulunan USS Theodore Roosevelt uçak gemisi mürettebatının yaşadığı sorunlar belirtilen duruma örnek gösterilebilir (Hinck vd., 2022).

Özellikle rekabetçi dönemde dengeleri ABD lehine sürdürmek için stratejik olarak görülen bölgesel ortakların da (Örneğin Orta Doğu'da BAE, Bahreyn, Avrasya'da Ukrayna, Baltık ve Avrupa Ülkeleri) gelişmiş teknoloji kapasitelerinin güçlendirilmesi yöntemi öncelenmiştir. 2017 yılında ABD tarafından resmi olarak başlangıcı ilân edilen rekabet döneminde belirsizliklerle oluşabilecek "oldu bittilerin" (*fait accompli*) hantal geleneksel metotlarla engellenemeyeceği endişesi, ABD'nin görece daha hızlı ve çevik, esnek askeri araçları kullanmasına neden olmuştur. Bu anlamda, ABD, 2018 Ulusal Savunma Strateji belgesinde de ifade edildiği üzere küresel mukim askeri misyonlar üzerinden yürütülen stratejilere eğilimini azaltmıştır. Bunun yerine daha çok stratejik seviyede önemsenen uzaktan sevk ve idare teknolojilerinin kullanıldığı uzun menzilli hedefli askeri projeksiyonları tercih etmiştir (United States NDS, 2018).

2018 Ulusal Savunma Strateji belgesinde önceliklerle bağlantılı olarak ABD'nin rekabetçi dönemde başvurduğu stratejilerden birisi de Michael Pietrucha tarafından geliştirilen "Stratejik Bağlantıları Kesme Stratejisi'dir (Pietrucha, t.y.). Bu strateji ABD ulusal güvenlik ve savunma strateji belgelerine göre öncelikli bölgelerdeki olası düşmanların (Örneğin; Çin) tedarik kaynakları ile olan bağlantısını kesmek üzerine şekillenmiştir. Bu noktada bilhassa düşman ülkenin lojistik ve enerji ihtiyaçlarını bertaraf etmek hedeflenmiştir. Nitekim Çin örneği özelinde Tayvan'a

yönelik olası saldırıları bertaraf etmek ve pivot ya da öncelikli ortakları ve müttefikleri bu metot üzerinden güçlendirmek, rekabetçi dönemin baskın stratejik eğilimlerinden birisi olmuştur. Örneğin QUAD (Quadrilateral Security Dialogue); ilk kez 2007 yılında kurulan, ABD, Hindistan, Avustralya ve Japonya'nın yer aldığı özellikle 2017 sonrası Çin'e karşı rol almaya başlayan "Dörtlü İttifak" olarak da isimlendirilen güvenlik diyalog platformudur. Bu güvenlik temelli diyalog oluşumu, ABD'nin partnerlik ve ortaklık stratejileri geliştirmesi açısından somut bir örnektir. Öyle ki ortakları ve müttefikleri güçlendirmek başlığı 2018 ABD Ulusal Savunma Strateji belgesinin önemli başlıklarından birisi olmuştur.

2020 yılı ocak ayında İran Devrim Muhafızları Ordusu dış operasyonlarından sorumlu Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'ye yönelik ABD tarafından düzenlenen operasyon², önceki kısımlarda da değinildiği üzere rekabetçi dönemde başvurulmuş hedefli askeri projeksiyonlara önemli bir örnek teşkil etmiştir. Bu kapsamda, 2018 Ulusal Savunma Strateji belgesinde de vurgulanan *C4ISR* yöntemi (communication, command, control, computer [C4] + intelligence, surveillance, reconnaissance) Kasım Süleymani operasyonu dâhilinde kullanılmıştır. Nitekim Kasım Süleymani operasyonunda kullanılan bu yöntem, ABD'nin 2018 Ulusal Savunma Strateji belgesinde görülen rekabetçi dönemde başvurulmuş stratejilere somut bir örnek sunmuştur.

İletişim, komuta, kontrol ve bilgisayar ile istihbarat, gözlem ve keşif kapasitelerinin entegre edildiği uzaktan sevk ve idare sisteminin kısaltması olan *C4ISR*, Büyük Güç Rekabeti döneminde ABD'nin rekabetçi güvenlik stratejileri dâhilinde başvurulmuş öncelikli araçlar arasında yer almıştır (United States NDS, 2018). Buna bağlı olarak, *C4ISR* kapasitelerinin artırılması ve etkin kullanılması hedefleri ABD'nin rekabetçi güvenlik stratejilerini şekillendirmiştir. ABD, *C4ISR* kapasitelerinin bölgesel ortaklarında da (Örneğin; Irak, BAE, Katar, Bahreyn) kullanılması için gereken desteği sağlamayı hedeflemiştir.

Denizaltı ve uzay-hava faaliyetlerindeki yenilikler de hedefli ve spesifik askeri projeksiyonlar için hayati bir önem taşımaktadır. Esasen bu tür askeri projeksiyonlar,

² 3 Ocak 2020, dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın Bağdat'ta Kasım Süleymani'ye yönelik S/İHA'larla düzenlenen askeri operasyona ilişkin açıklaması. Bkz: The White House, 2020.

hedefli ve spesifik operasyonlar, denizaltı-su üstü ve uzay-havacılık alanları dâhilinde yapılan inovasyonlar temelinde başarılı olabilecektir. Nitekim bu inovasyonlara bağlı olarak uzaktan sevk ve idare edilen askeri teknolojiler beraberinde mukim küresel askeri misyonlarda azalma eğilimlerini ortaya çıkarmıştır.³ Nihayetinde ABD, askeri üstünlüğün öncelendiği bir anlayışı değil, askeri yeterlilik ve mevcut güç kapasitelerini savunma eğilimlerine odaklanmıştır.

Tüm bu değerlendirmeler, yenilikçi üstünlük savunma stratejisi (innovative superiority defense strategy), müşterekleri yönetme yaklaşımı (command the commons approach), izolasyoncu yaklaşım, ilerlemeci savunma yaklaşımı (progressive defense approach), kuzey savunma yaklaşımı (Nordic defense approach), esneklik ve kısıtlama yaklaşımı (resilience and restraint approach), dış dengelemeci yaklaşım (offshore balancer approach) gibi yaklaşımların, muhtemel seçenekler içinde ortak baskın eğilimler olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda, ABD'nin bu yaklaşımları dikkate alarak bir strateji geliştirdiği değerlendirilmiştir.⁴

Bu noktada, ulusal güvenlik ve savunma strateji belgelerinde tanımlanan Büyük Güç Rekabeti döneminde ABD'nin güvenlik ve savunma stratejileri aşağıdaki şekilde özetlenebilir (United States NDS, 2018);

- Geleneksel yöntem ve araçlara göre daha az maliyetli ve hızlı/esnek askeri araçlar kullanmak.
- Stratejik değer atfedilen bölgeler dışında, mukim askeri misyonların sayısında ciddi bir azaltmaya gitmek.
- Son teknolojik buluşların kapasitesiyle şekillenen stratejik hedefli askeri operasyonların sayısını artırmak.
- Geniş kapsamlı projeksiyonlardan ziyade, bölgesel pivotlar ve müttefikler/ortaklar üzerinden spesifik hedefli güç projeksiyonları yapmak.

³ ABD'nin Afganistan'dan askeri birliklerini çekmesi, söz konusu askeri misyonlarda azalma eğilimlerine örnek sunmuştur. ABD'nin 29 Şubat 2020 tarihinde Afganistan'dan çekilmeye başlamasına ilişkin Beyaz Saray Değerlendirme Raporu için bkz.: U.S. Withdrawal from Afghanistan, t.y.

⁴ ABD'nin savunma ve güvenlik stratejilerine yönelik yaklaşımlar. Bkz.: CSIS Briefs, 2020.

- Özellikle akıllı ve gelişmiş otonom teknolojilerle birlikte yapay zekâ, keşif ve gözlem, istihbarat uydu kapasitesi, sanal sosyal savaş araçları gibi, oldukça esneklik ve hız içeren araçları ve yöntemleri ağırlıklı kullanmak.
- Ulusal sınırları ve öncelikli ortakları savunma temelinde şekillenen stratejileri, ağırlıklı bir eğilim haline getirmek.
- Geleneksel askeri yöntemler ve araçlar yerine, uzaktan sevk ve idare edilen hızlı, esnek ve çevik askeri yöntemler ve araçlar kullanmak.
- Küresel askeri projeksiyonlar için kullanılan bütçenin stratejik olarak kullanılması ve sınır-aşırı askeri bütçeyi kısmak.
- Seferî ve mukim küresel askeri güç projeksiyonlarından, sınırları belli ve özel misyonlar üstlenen askeri aktivitelerin artacağı bir eğilime geçiş.
- Küresel gözlem, keşif ve istihbarat faaliyetlerini artırmak.

Bu anlamda, güvenlik ve savunma stratejilerine göre öncelikli bölgelerden Hint-Pasifik'te pivot ortaklar ve müttefikler önem kazanmıştır. Nitekim yukarıda detaylıca değinilen güvenlik ve savunma strateji belgeleriyle bağlantılı olarak 2021 yılında liderler zirvesi düzenlenerek yeniden gündeme gelen Dörtlü İttifak (QUAD) isimli ortaklık ve ittifak modeli bu önemi vurgulamıştır. Bu çerçevede Çin'i dışarıdan dengelemek, Orta Doğu'da da İran'ı ve İran'ın vekalet ağını sınırlandırmak, ayrıca deniz, hava-uzay ve siber uzayda, özel olarak da bilgi atmosferi (infosphere) dâhilinde süregelen rekabette, Rusya'nın ve diğer otoriter eğilimli aktörlerin saldırgan davranışlarının önünü kesmek (United States NDS, 2018) gibi başlıca hedefler ABD'nin öncelikli hedeflerini oluşturmuştur. Bununla birlikte, Afrika ve Güney Amerika'da güçlü ilişkiler geliştirmek ve bu ilişkileri desteklemek (United States NDS, 2018) de söz konusu hedefler arasında yer almıştır. Bu temelde, özellikle ortakların ve müttefiklerin desteklenmesi (United States NDS, 2018) ifadesi önemli görülmüştür. Zira stratejik değer atfedilen bölgelerde istenen ortaklar ve müttefikler

(United States NDS, 2018) tüm stratejilerde arzulanan bir araç olarak konumlandırılmıştır.

2018 Ulusal Savunma Strateji belgesinin incelenen içeriğinden hareketle, ABD'nin ulusal sınırları içine odaklanan bir eğilime yöneldiği çıkarımı yapılmıştır. Bu kapsamda, ABD'nin küresel kapsamlı ve mukim askeri projeksiyonlarda tükettiği güç ve enerjiyi yeniden toparlayabilme arayışı, ABD'yi ulusal sınırlarına çekilmeye sevk etmiştir. 2018'de yayınlanan Ulusal Savunma Stratejisine ek olarak 2021'de Biden yönetiminde yayımlanan Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuzu da ABD'nin ulusal güvenlik stratejilerinin ve rekabetçi eğilimlerin genel çerçevesine dair önemli vurgu ve konuları kapsamaktadır. Bu doğrultuda aşağıda 2021 yılında yayımlanan ABD Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuzu detaylıca incelenmiş ve analiz edilmiştir.

3 Mart 2021'de "Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuzu" başlıklı 7.000 kelimelik bir belge yayımlanmıştır (The White House, 2021). Joe Biden yönetimi tarafından yayınlanan belge, Biden yönetiminin güvenlik stratejisine dair genel bir çerçeve oluşturmakla birlikte ABD'nin (2022) Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi için ön bilgilendirme ve kılavuz niteliği taşımaktadır. Söz konusu belge yoluyla başta Pentagon, ABD Dışişleri Bakanlığı, güvenlik kurumları ve askerî kuvvetler olmak üzere güvenlik politikalarının şekillenmesi ve tesisi temelinde bir yol haritası oluşturulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda toplamda 24 sayfalık belge; "Giriş", "Küresel Güvenlik Görünümü", "Ulusal Güvenlik Öncelikleri" ve "Sonuç" olmak üzere dört başlıktan oluşmaktadır (The White House, 2021).

Belgenin içeriğinin analiz edilmesi için metin içerik analizi yöntemlerinden öge sıklık analizi yöntemine başvurulmuş, sıklık arz eden kelimeler yoluyla belgedeki önemli öncelik alanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, belgeye dair bir tablo oluşturmak gerekirse belgede geçen bazı önemli kelimelerin sayısı sırasıyla şu şekildedir: (47) demokrasi-demokratik, (44) ekonomi, (42) dünya, (42) ortak-ortaklık, (35) uluslararası, (34) küresel, (30) tehdit, (29) çıkar, (27) iklim, (23) sağlık, (21) müttefikler, (20) savunmak, (17) güç, (16) siber, (15) kriz, (15) diplomasi-diplomatik, (14) kurum, (14) askerî, (13) teknoloji, (12) salgın, (11) iş birliği, (10) koruma, (9) savunma, (9) otoriter, (7) nükleer, (6) düşman, (9) terörizm-terörist, (6) önlemek, (5) enerji, (5) temiz enerji, (5) insan hakları, (3) silahların kontrolü, (2) NATO.

Yine belgede öncelenen bölgelerin ve ülkelerin tespit edilmesi için yukarıda değinilen öge sıklık analiz yöntemine başvurulmuş, bölge ve ülke bazında tasnifler yapılmıştır. Bu kapsamda, bölge olarak da benzer şekilde bir inceleme yapıldığında sırasıyla: (4) Orta Doğu, (4) Avrupa, (3) Afrika, (2) Hint-Pasifik ve (1) Güneydoğu Asya kelimeleri görülmüştür. Ayrıca ülke bazında bir inceleme yapıldığında da (20) Çin-Çinli-Pekin, (6) Rusya-Moskova, (4) İran ve (2) Kuzey Kore kelimeleri belgede ülkelerin önem sırasına yönelik bir tablo sunmuştur. Bu kavramların tek başına incelenmesi bile ABD'nin izleyeceği güvenlik politikaları ile ilgili destekleyici ve açıklayıcı argümanlar sunmuştur.

Belgede ABD'nin karşılaştığı güvenlik tehditleri tanımlanmıştır. Bu güvenlik tehditleri sıralamasında; salgınlar, biyolojik riskler, iklim değişikliği, siber ve dijital tehditler, uluslararası ekonomik bozulmalar, insani krizler, şiddetli aşırıılık, terörizm ve de kitlesel silahların yayılması gibi başlıklar yer almıştır. Öte yandan belge; ABD'nin batı yarım küreyi, Orta Doğu ve Afrika'yı göz ardı etmemesi hususunda uyarı ve taahhütler içermiştir. Bununla birlikte güvenlik kavramı kapsamlı bir temelde değerlendirilmiş olup ekonomi güvenliği, çevre güvenliği (gıda güvenliği ve su güvenliği), sağlık güvenliği ve siber güvenlik gibi çok boyutlu bir anlayış, belgenin geneline hakimdir.

Yine mevcut tehdit alanlarına ve sorunlara karşı çözümün uluslararası iş birliği ve kolektif bir temelde şekillenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Belgede dikkat çeken ifadeler bakıldığında özellikle “ABD'nin küresel sorumluluk üstlenmesi ve dünya liderliğine yeniden dönme çağrısı” önemli görülmüştür. Nitekim “Amerika'nın kaderi bugün daha önce hiç olmadığı kadar kıyılarımızın ötesindeki olaylara bağlı hâle gelmiştir. Küresel salgın, ekonomik kriz, ırkçılık, derinleşen iklim sorunuyla karşı karşıyayız. Yükselen milliyetçilik, gerileyen demokrasi, Çin, Rusya ve diğer otoriter devletlerle yaşanan rekabet ve hayatımızı her yönüyle yeniden biçimlendiren teknolojik devrimle karşı karşıyayız. Benzeri görülmemiş zorluklar olduğu gibi aynı zamanda eşsiz fırsatların da bulunduğu bir zamanda yaşıyoruz.” (The White House, 2021) ifadesi, neden sorumluluk alınması istendiğinin bir gerekçesi olarak kabul edilebilir.

Donald Trump dönemindeki savunma ve güvenlik stratejisi Joe Biden döneminde yayımlanan strateji belgesiyle benzerlik göstermiştir. Bu kapsamda, belgeler dâhilinde bazı istikrar alanları tespit etmek mümkün olmuştur. Hem Donald Trump hem de Biden döneminde yayımlanan güvenlik ve savunma strateji belgelerinde Çin, Rusya, Kuzey Kore ve İran potansiyel düşman olarak tanımlanmıştır. Nitekim belgede “potansiyel düşmanlara karşı müttefikliğin ve ortaklığın yeniden canlandırılması ve modernize edilmesi” gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bu noktada Joe Biden yönetimiyle beraber “diplomasinin ve müttefikliğin yeniden ön plana çıktığı” (The White House, 2021) söylemleri yaygın bir şekilde görülmüştür. Bununla birlikte uluslararası iş birliği, ortaklıklar ve diplomasi yoluyla ABD’nin hedeflerine ulaşabileceğinden” bahsedilmiştir.

Belgede üç ulusal güvenlik önceliği belirlenmiştir: (1) Amerikan halkını korumak, (2) ekonomik refah ve fırsatları genişletmek, (3) Amerikan yaşam şeklinin merkezinde yer alan demokratik değerleri savunmak ve geçerli kılmak. Bununla birlikte bu öncelikleri gerçekleştirirken başvurulacak ilk aracın diplomasi olduğu ve en son seçeneğince askerî gücün dikkatli bir şekilde kullanılması olduğu belirtilmiştir.

Belgede uluslararası güç değişiminin farkındalığına vurgu yapılarak ABD’nin; Rusya ve Çin gibi iddialı güçlerin yer aldığı rekabetçi ortamda özellikle askerî kuvvetlerini ve nükleer kapasite ve kabiliyetlerini yenilemesi, modernize etmesi ihtiyacından bahsedilmiştir. Bununla birlikte mevcut gelişmelerin ABD’nin kapasitesini sınıdığı ancak ABD’nin bunun üstesinden müttefikler ve iş birliği yoluyla gelebileceği belgenin özellikle vurguladığı söylemlerdir.

Buna ek olarak belgede ideolojik tanımlamalara da yer verilmiştir. Bu kapsamda, “demokrasilerin artan bir kuşatmaya maruz kaldığını ileri süren belgede; özgür toplumların yolsuzluk, eşitsizlik, hukuksuzluk, popülizm ve illiberal tehditlerle mücadele içinde olduğu vurgulanmaktadır. Milliyetçilik, yerlilik ve her ülkenin kendi kendine yeterliliği düşüncelerinin koronavirüs krizi ile hızlandığı, bu durumun refahı ve güvenliği azaltırken izolasyonu arttırdığı” ifadeleri dikkat çekmiştir. Demokratik ulusların otoriter güçler tarafından dışarıdan müdahalelerle tehdit edildiği; dezenformasyon, eksik ve yanlış bilgilerin silah gibi kullanıldığı; mevcut uluslararası kuralların ve normların aşındırıldığı” ifadelerinin de yer aldığı belgede, “otoriter

yönetimin alternatif model hâline getirilmeye çalışıldığı, bu eğilimleri tersine çevirmenin ulusal güvenliğin esası” olduğu belirtilmiştir (The White House, 2021).

Belgede bölgesel konuların da yer aldığı görülmekte olup Orta Doğu bölgesine ilişkin değerlendirmede ABD’nin Orta Doğu’da İsrail’in güvenliğini önceleyeceği ifade edilirken “Bölge ülkeleri ile İran’ın, başka ülkelerin egemenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik tehditlerinin engelleneceği, el-Kaide ve DEAŞ ile mücadele edileceği ve bölgedeki insani krizlere ABD desteğinin arttırılacağı” söylemlerine yer verilmiştir. Ayrıca bölgedeki sorunlara ilişkin çözüm yolu üzerinde de durulmuştur. Bu kapsamda belgede “çözümün askerî güç ile sağlanmayacağı ve Orta Doğu’da Amerikan menfaat ve değerlerine ters politikalar izleyen ortaklara açık çek verilmeyeceği” belirtilmiştir. Bu söylemden hareketle “Yemen’deki saldırılara verilen ABD desteğinin çekildiği ve Birleşmiş Milletlerin Yemen’deki savaşı bitirme çabalarına destek verileceği” kaydedilmiştir (The White House, 2021).

Belgede “ABD’nin artık trilyonlarca dolara mal olan ‘bitmeyen savaşlara’ para harcamayacağı bunun yerine mümkün olduğunca askerî seçeneğe başvurmadan kaçınarak ABD menfaatlerini korumak için gerekli miktarda askerî kuvvet kullanılacağı ve akıllı yöntemlerin tercih edileceği belirtilmiştir. Ayrıca ABD’nin Afganistan’da devam eden savaşı bitireceği, düşmanları caydırarak askerî varlığın en çok Hint-Pasifik bölgesi ve Avrupa’da konuşlandırılacağı ifade edilmiştir. Orta Doğu’da terör ağlarının bitirilmesinin önceleneceği özellikle DEAŞ’ın yeniden yükselişini önlemek ve İran’ın saldırganlığını caydırmak üzere gerekli miktarda askerî kuvvetin bölgede kalmaya devam edeceği” belirtilmiştir (The White House, 2021).

Sonuç olarak, 2021 ABD Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuz belgesi, ABD’nin Çin ve Rusya’ya karşı olan rekabet şartlarını mücadele alanları ve yukarıda bahsedilen bölgeler bazında detaylandırmıştır. Bu kapsamda, belgede Çin ve Rusya’ya sıklıkla değinilmiş, bu ülkeler “potansiyel düşman” ve “tehdit” nitelendirmeleriyle ele alınmıştır. Bu da tezin teorik ve kavramsal çerçevesini oluşturan Büyük Güç Rekabeti kavramı dâhilindeki argümanları güçlendirmiştir. Buna göre ABD 2017 sonrası dönemde önceliğini Büyük Güç Rekabeti olarak belirlemiş ve söz konusu rekabet şartlarına uygun güvenlik stratejisi hedef ve tehdit tanımlamaları yapmıştır. Bu tehdit tanımlamalarına göre hem 2018 ABD Ulusal Savunma Strateji belgesinde hem de

2021 Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuz belgesinde Çin, Rusya, İran tehdit tanımlamalarına dâhil olmuştur. Öte yandan İsrail de bilhassa 2021 Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuz belgesinde belirtilen hedeflere göre öncelenen ülkeler arasında yer almıştır. Bu kapsamda Çin, Rusya rekabetçi şartlardaki rakip olarak tanımlansa da güvenlik strateji belgelerindeki tehdit ve hedef tanımlamaları itibarıyla “düşmanca” nitelikler kazanmaya başlamıştır. ABD’nin belgede ortaya koyulan rekabetçi şartlarda başvurduğu öncelikli stratejiler arasında ortaklık ve müttefiklik ilişkilerinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi de yer almıştır. Bu bağlamda, bölüm genelinde incelenen ulusal güvenlik strateji ve savunma strateji belgelerinden hareketle ABD’nin Büyük Güç Rekabeti döneminde ortaklık ve ittifaklık stratejilerine önem vereceği anlaşılmıştır. Nitekim, tezin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde bu stratejiye dair örnek olaylar tartışmalarla birlikte analiz edilecektir.

2.1. Büyük Güç Rekabeti ve Rekabetçi Eğilimlerin Yükselişi

Hegemonik İstikrar Teorisinin şartları dâhilinde ABD’nin tek taraflı hegemon güç konumunu yitirmesiyle başlayan çok kutuplu sistem, özellikle Suriye krizi ile yeni bir dönemin başlangıcına yol açmıştır (Walt, 2020). Hegemonik İstikrar Teorisine göre bir hegemon güç materyal güç unsurlarında rakiplerine göre üstün bir konumda olmalıdır. Bu kapsamda uluslararası seviyede para, petrol ve ticaret yönetiminde belirleyici bir konumda olunması Hegemonik İstikrar Teorisinin şartları olarak sunulmuştur (Keohane, 2005). Hegemonik İstikrar Teorisinde ileri sürülen bu şartların görece karşılanmaması ABD’nin küresel ve bölgesel seviyelerde etkisinin de görece azaldığı bir eğilimi ortaya çıkarmıştır. Suriye krizi hegemon güç ABD’nin bölge seviyesinde etkisinin azaldığı, diğer büyük güçlerin (Örneğin; Rusya) yer aldığı bir zemin ve örnek olmuştur.

Bu durum, Stephen Walt’a göre yeni bir dönem olan Büyük Güç Rekabetini başlatan bir gösterge olarak değerlendirilmiştir (Walt, 2020). Bu anlamda, Büyük Güç Rekabeti, yalnızca tek bir hegemonun olmadığı çok kutuplu bir sistem dâhilinde belirginleşen büyük güçlerin bölgesel ve küresel kapsamda mücadele ettiği bir rekabet dönemi olarak tanımlanmıştır (Kroenig, 2020). Söz konusu mücadele, yalnızca bölgesel krizler üzerinden değil aynı zamanda askeri ve ekonomik alanlarda da belirginleşen bir hal almaya başlamıştır (Friedman, 2019). Özellikle Rusya’nın; 2015

yılındaki müdahalesi ile Suriye’de belirleyici aktörlerden birisi olması ve bölgesel seviyede tüm ülkeler (Örneğin; İran ve İsrail) ile ilişkilerini sürdürmesi, bu rekabette bölgesel projeksiyonlar yaptığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Walt, 2020). Aynı şekilde Rusya’nın bu adımlarına karşı ABD’nin bölgede izlemiş olduğu denge politikaları rekabet ve mücadele alanlarının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Mandelbaum, 2019).

Diğer taraftan bu mücadele alanlarına Çin’in dâhil olması rekabetin daha da belirginleşmesine neden olmuştur. Zira ABD nezdinde Çin, tüm kapasiteleri ile bilhassa Obama döneminden bu yana güçlü bir rakip olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda Büyük Güç Rekabeti tanımı yalnızca Rusya ve ABD arasında meydana gelen mücadeleleri kapsamamakta, Çin’in de tüm kapasitesiyle bölgesel seviyelerdeki proaktif girişimleri söz konusu tanımlama dâhilinde yer almaktadır. Bu proaktif girişimlere 2021 yılında Çin-İran arasında stratejik alanlarda yapılan yirmi beş yıllık iş birliği anlaşması örnek gösterilebilir. Çin’in bu tür proaktif girişimleri, ABD’nin rekabet merkezli güvenlik değerlendirmelerini etkilemiştir. Çin’in, Orta Doğu’da ABD’nin bölgesel düşmanı olarak ilân ettiği İran’ın enerji arzlarına yönelmesi bu tür rekabetçi değerlendirmelerin pekişmesine neden olmuştur (Conduit & Akbarzadeh, 2019). İran ve Çin arasındaki enerji ticareti 1990’lı yıllara kadar dayandırılrsa da enerji krizlerinin sıklıkla yaşandığı son 5 yılda Çin’in enerjiyi merkeze alan proaktif girişimleri artmaya başlamıştır (Conduit & Akbarzadeh, 2019). Bu şartlar bilhassa Çin’in enerji yoğun bölgeler dâhilindeki etkinliğini hızlandırmış ABD’nin Çin’e karşı rekabetçi eğilimlerini arttırmıştır. Öte yandan bu rekabetçi eğilimler sadece enerji alanlarında şekillenmeyip savunma sanayi ve güvenlik yardımları alanları dâhilinde de belirginleşmiştir. Nitekim savunma sanayi ve güvenlik yardımları alanlarında Rusya ve Çin, İran’ın dış tedarik kaynağı haline dönüşmüştür (Mandelbaum, 2019).

Bu anlamda büyük güçler arasında oluşan etkileşimler, mücadele ve iş birlikleri ile sonuçlanmaktadır ve bu alanlar dâhilinde yeni ittifaklar ve taraflar (Örneğin; 2020 Normalleşme Anlaşmaları, 2021 Çin-İran Stratejik İş birliği Anlaşması, 2023 Çin arabuluculuğunda İran-Suudi Arabistan Anlaşması) oluşmuştur. Belirtilen taraflar, ABD, Çin ve Rusya olmak üzere üç kutup etrafında şekillenen bir eksenle konumlanmıştır. Bununla birlikte, ABD-Çin rekabeti ilk aşamada iki ülkenin birbirini izole ettiği bir sürece evrilmiş, Soğuk savaş benzeri bir bağlamın oluştuğu tartışılmaya

başlanmıştır (Johnson & Gramer, 2020). Temelde bu ayrışmanın Soğuk savaş benzeri koşulları oluşturmak için ortaya çıktığı düşünülebilir. Zira Çin'i rekabetten çok düşmanlaştırıcı bir çizgide konumlandırmanın makul yollarından birisi öncelikli olarak ilişkilerin ve bağların koparılması (ekonomik ve ticari bağlar) üzerinden geçmektedir (Witt, 2020). Tüm bu süreç ile şekillenen uluslararası bağlam büyük güçlerin belirginleşen ve keskinleşen rekabetini bölgesel etkilerle göstermeye başlamıştır.

Öyle ki Savunmacı Realizm teorisyenlerinden Stephen Walt bu sürecin radikalleşerek büyük mücadelelere neden olacağını ve bu mücadelelerin bölgesel bağlamı önemli derecede şekillendireceğini ileri sürmüştür (Walt, 2020). Bu görüşün aksine büyük güçlerin rekabet yerine iş birliği alanları oluşturarak maliyetleri karşılıklı azaltabilecekleri eğiliminin baskın olacağını savunan akademisyenler de bulunmaktadır (Kroenig, 2020). Ancak bölgesel seviyedeki örnek olayların ve gelişmelerin işaret ettiği üzere bölgesel ittifaklık ilişkilerinin (Örneğin; 2022 Ukrayna Savaşı) oldukça radikal bir mücadele üzerinden gerçekleşebileceği düşünülmektedir. Bölgesel bazda Rusya'nın Orta Doğu'da iş birlikleri geliştirmesi (Örneğin; İsrail), İran ile Suriye özelinde güvenlik temelinde iş birliğini derinleştirilmesi ve ABD'nin İran'a maksimum baskı politikası uygulaması tarafların farklı ve çatışan politikalarına örnek sunmuştur. Bu durum İran'ı bir taraftan kısıtlarken diğer taraftan bölgesel etkinliğin artmasına da yol açmıştır (Misztal, 2020).

İran'ın ABD'ye karşı büyük güçler ekseninde ilişkilerini geliştirmesi, Çin'in İsrail ile artan ticari ilişkileri, ABD'nin İsrail-Çin ilişkilerine karşı sert adımları bu etkinliğin hızlanmasına yönelik önemli göstergeleri oluşturmuştur. Buna ek olarak Orta Doğu'da Körfez ülkelerinin Çin'e yönelik ilgisinin oluşması (Young, 2019) ve Körfez ülkelerinin yatırım projelerinde bir yatırımcı olarak Çinli şirketlerin payının zamanla artması beraberinde büyük güçlerin birbirlerine karşı mevzi kazanma yarışında oldukları sert bir mücadele alanının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Yongxin, 2019).

Nitekim bu mücadele alanları da büyük güçler ekseninde şekillenen rekabetçi eğilimleri bölgesel seviyede ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda büyük güçler ekseninde şekillen yeni ittifaklar ve ortaklıklar (Örneğin; 2020 İbrahim Anlaşmaları) gelişmiştir.

Söz konusu bu koşullar İran başta olmak üzere bölge ülkeleri için konu bazında risk, tehdit ve fırsatlar oluşturmıştır (U.S. Department of Defense, 2021). Öte yandan ABD, Rusya ve Çin, Orta Doğu'daki çıkarları kapsamında İran-İsrail mücadelesinin doğrudan ve dolaylı tarafı olarak konumlanmıştır. Bu durum, özellikle İran-İsrail mücadelesini, bölgesel olarak yükselen “Büyük Güç Rekabeti”nin etkilerinin başta güvenlik ve savunma stratejileri olmak üzere somut bir şekilde görüldüğü bir alana dönüştürmüştür.

2.2. ABD'nin Büyük Güç Rekabeti Döneminde (2017-2023) Orta Doğu'ya Yönelik Partnerlik Stratejisi

Tezin bu kısmında önceki bölümlerde detaylıca vurgulanan ABD'nin 2018 Ulusal Savunma Stratejisi ve 2021 Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuz belgelerinde ifade edilen Partnerlik stratejisi üzerine bir inceleme yapılmıştır. Bu anlamda, bahsedilen belgelerden hareketle Partnerlik stratejisinin çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. Yine belgelerden hareketle Partnerlik stratejisinin öncelikleri ve gelişimi ele alınmıştır. Bu kapsamda, yukarıda bahsedilen belgelerle bağlantılı olarak Büyük Güç Rekabeti döneminde başvuru Partnerlik stratejisinin teorik yapısı üzerine de odaklanılmıştır.

Büyük güçlerin yer aldığı Orta Doğu hem Soğuk Savaş öncesi hem de Soğuk Savaş sonrası dönemde değerli bir konuma sahip olmuştur. Zira bölgede hem çatışma alanları hem de büyük güçlerin doğrudan ya da dolaylı stratejik çıkar algılamaları yer almıştır. Bu doğrultuda bölgede yer alan ülkeler de mücadele ve rekabetin merkez üssü haline gelmiştir. Öyle ki ABD nezdinde Orta Doğu önemli bir bölge olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, enerji arzının güvenliğini sağlamak, bölgedeki terörist grupları bertaraf etmek ya da sınırlamak ve radikal gruplarla mücadele etmek gibi ABD'nin başlıca bölgesel hedeflerinden bahsetmek mümkündür. Bu hedeflerden ötürü Orta Doğu'da yer alan ülkeler hem çatışma alanlarında ABD lehine değerli fırsatlar sunmuş hem de diğer büyük güçlere karşı koymada etkili roller üstlenebilmiştir. Bu bağlamda, Çin ve Rusya'nın bölgede artan etkinliği ABD'yi rekabetçi dönem için kapsamlı stratejik değişimlere yönlendirmiştir (Dalton & Shah, 2020). ABD, Büyük Güç Rekabeti dönemi şartlarına uygun stratejilere eğilim göstermiş ve bu stratejileri pratikte tatbik etmeye çalışmıştır.

Bu nedenle, oluşan rekabetçi bağlamın şartlarını karşılayan bir seçenek olarak da değerlendirilen Partnerlik stratejisi (Dalton & Shah,2020) ABD'nin önemli önceliklerinden birisi olarak konumlanmıştır. Partnerlik stratejisi temel olarak oluşan rekabetçi dönemin koşulları dâhilinde gelişmiştir. Ortaya çıkan rekabetçi şartlar ve dinamikler ve bunların yanı sıra önceki bölgesel politikalardan alınan dersler Partnerlik stratejisinin geliştirilmesinde etkili olmuştur (Cordesman, 2019a). Bu doğrultuda, ABD bölgesel rekabet halinde olduğu Çin ve Rusya'ya karşı bölgedeki stratejik çıkarlarını koruma, rakiplerine karşı koyma ve mevzi kazanma arayışında olmuştur. “Büyük Güç Rekabeti”nin sunduğu tezin giriş ve birinci bölümünde ele alınan bağlam, ABD'nin önceden benimsediği vekalet savaşı stratejisini değiştirmesi ya da gözden geçirmesi yönündeki gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Zira vekalet savaşları dâhilinde aktörlerce başvurulacak vekil güçler, büyük güçlere karşı koymada ve stratejik hedeflerle ilgili bölgesel mevzileri kazanmada yetersiz kalmıştır (Dalton & Shah, 2020).

Bu anlamda özellikle 2018 sonrası dönemde yayımlanan ABD ulusal güvenlik ve savunma strateji belgelerine bağlı olarak, rekabetçi uluslararası ortamda vekil güçlere başvurmak yerine Partnerlik stratejisine başvurma eğilimleri görülmüştür (Dalton & Shah, 2020). Bununla birlikte, bölgesel ve küresel gelişmeler de bu seyre paralellik arz etmiştir. Nitekim Çin ve İran arasında stratejik alanlarda yirmi beş yıllık iş birliği anlaşmasının gerçekleşmesine yönelik gelişmeler de “Büyük Güç Rekabeti”nin önemli sonuçlarından birisi olarak ele alınmıştır.

2018-2021 yılları arasında ABD Dışişleri Bakanlığı yapan Mike Pompeo, demokratik ülkelerin otokratik ülkelere karşı dayanışma ve iş birliği içinde olması gerektiğini vurgulayan “Demokrasilerin Yeni İttifakı” (New Alliance of Democracies) projesini ilân etmiştir (The Washington Post, 2020). Büyük Güçler Rekabeti döneminin ilân edilmesi niteliğinde yapılan bu açıklama, ABD'nin bölgesel ve küresel ittifaklarında strateji değişimine yöneldiğinin uygulamadaki en önemli örneklerinden birisi olarak değerlendirilmiştir. Bu örnek olaylar, “Büyük Güç Rekabeti”nin neden olduğu bağlamın sonuçları ve etkileri kapsamında ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu sonuçlar, büyük güçler mücadelesinin, bölgesel değişimlerde, başta Orta Doğu özelinde olmak üzere Körfez ülkelerinde yeni ittifakların ve ortaklıkların oluşmasında belirleyici rol oynadığını göstermiştir.

2.3. Partnerlik Stratejisinin Temel Unsurları ve Gelişimi

Partnerlik stratejisi, esasında büyük güçlerle mücadelede başvurulacak bir seçenek olarak ele alınmıştır. Büyük Güç Rekabeti bağlamında, büyük güçlerin birbirleriyle etkileşimleri temelinde karşı koyma ve mevzi kazanma arayışları artmıştır. Bu eğilim, mücadelede büyük güçlerin stratejik hedeflerini gerçekleştirmek üzere uygun araçların geliştirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Nitekim büyük güçlerin bölgesel seviyede baskın olma arzuları da bu öncelikli hedef üzerine temellendirilmiştir (Dalton & Shah, 2020). Öyle ki partnerlik stratejisi aktörlerce belirlenen hedeflere ulaşmak üzere akut ihtiyaçları gidermek için geliştirilen bir çözüm yoludur. Bu doğrultuda, Partnerlik stratejisinin temel çerçevesi incelendiğinde, şeffaflık, güvenilirlik, ölçülebilirlik ve hesap verilebilirlik temel kriterleri oluşturmuştur. Bilhassa bölgesel anlamda, daha fonksiyonel, etkili ve kabiliyetli ortaklar bölgesel stratejinin hedeflenen araçları şeklinde değerlendirilmiştir (Dalton & Shah, 2020). Bu temelde, stratejinin ön gördüğü özellikler, istikrarsızlıkların ve belirsizliklerin baskın olduğu bir dönemde bile devlet olma hasletlerini taşıyan ve istikrarı sürdüren güçleri işaret etmektedir. Buna ek olarak, rakip büyük güçlere karşı mücadelede bölgesel seviyede stratejik öncelikleri ön plana getirmiştir (Cordesman, 2019b). Bir başka deyişle, bu stratejiye göre ABD'nin bölgesel varlığı, maliyetli mukim askeri misyonlar ya da oldukça sorunlu vekil güçler üzerinden kurulmamalıdır. Bu eskiyen geleneksel eğilim yerine, daha etkili ve kabiliyetli, devlet olma hasletlerine haiz aktörler tercih edilmelidir.

Bu değişimin vurguladığı temel anlayış ise sayıların değil etkili ve verimli olmanın önemli olduğu anlayışıdır. Öyle ki ABD Nisan 2021 tarihinde Almanya'daki askeri varlığını azaltacağını ilân etmiştir. Bu durum, tezin birinci bölümünde ele alındığı üzere ABD'nin 2018 Ulusal Savunma Strateji belgesinde belirtilen mukim askeri projeksiyonlar yerine hedefli askeri projeksiyonlara başvurulmasına somut bir örnek sunmuştur. Ayrıca ABD, yine 2018 belgesinde belirtildiği üzere ortaklıklar ve müttefikler arasındaki bağlantılara önem vermiştir. Bu tarafla ortaya çıkmakta olan düzen, Soğuk Savaş'ta görülen blok sisteminden farklı olarak, çeşitli alt bölgelerdeki bölgesel derecede önemli görülen öncelikli ortak ve müttefiklerin bağlantıları

üzerinden şekillenmiştir. Bu ortak ve müttefikler ABD'nin ulusal güvenlik ve savunma stratejilerinin hedef ve tehdit tanımlamalarına göre belirlenmektedir.

Öte yandan, Partnerlik stratejisi, ABD'nin geleneksel bölgesel stratejisinin ürünü vekalet savaşlarının ana unsuru olan devlet dışı aktörlerin, görece pasifleşmesine yol açmıştır. Bu pasifleşme süreci devlet olma unsurlarını karşılayan stratejik bölgelere haiz, etkili aktörlerin önem kazanmasına neden olmuştur. Nitekim bu etkili aktörler, ABD'nin 2018, 2021 ve 2022 Ulusal Savunma ve Güvenlik Strateji belgelerinde tanımlanan ortaklık ve müttefiklikler kısmında dönemin tehdit ve hedef tanımlamalarına bağlı olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte söz konusu etkili aktörler daha çok, askeri kabiliyetleri görece öne çıkan NATO müttefikleri ya da NATO müttefiki olmayan ancak ABD ulusal güvenlik ve savunma stratejileri hedeflerine uygunluk sağlayan aktörler şeklinde tanımlanabilir. Bu doğrultuda, Partnerlik stratejisine göre devlet dışı aktörler ile partnerler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim söz konusu bu farklılıklar büyük güçlere (Çin ve Rusya) karşı koyabilme ya da büyük güçlere karşı koyamama üzerinden ortaya çıkmıştır. Bu durum vekil güç ile partner güç arasındaki en önemli farklardan birini oluşturmuştur. Zira diğer büyük güçlere (Çin ve Rusya) karşı koyulmasında, bölgesel seviyedeki mücadelelerde mevzi kazanmak ve stratejik hedefleri karşılamak için devlet işlevlerini yerine getirebilen, daha etkili ve özel alanlarda yetkinlikleri bulunan bölgesel ve orta ölçekli güçler (Örneğin; Türkiye) önem kazanmıştır.

Bu ihtiyaçlar doğrultusunda devlet dışı vekil güçlerin pasifleşme eğilimleri kazanabileceği ihtimalleri güçlenmiştir. Teorik olarak, bu ihtimaller ortaya çıksa da ABD'nin akut ihtiyaçları ve sorunları bu türden pasifleşme eğilimlerinin önüne geçebilmektedir. Ancak, 2018-2019 yılları arasında ABD Ulusal Güvenlik Danışmanlığı yapan John Bolton tarafından yazılan "The Room Where It Happened: A White House Memoir" isimli kitaptaki "Eğer PKK/YPG/PYD gibi aktörlerden vazgeçersek diğer coğrafyalardaki vekil güçlerin de aynı kadere maruz kalabileceği" ifadesi, ABD'nin artık Orta Doğu'daki vekil güçlerinden vazgeçme eşiğinde olduğunu ve diğer bölgelerdeki vekil güçlerinin akıbetine dair olasılıkları düşündüğünün bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Bolton, 2020).

Partnerlik stratejisi esas olarak müttefiklik ya da blok siyaseti yerine kısa vadeli, sınırlılıkları olan ve konu dâhilinde gelişen bir ilişki modeli sunmuştur. Bu model, geçmişteki ulusal, bölgesel ve uluslararası bağlamın şartlarında alınan derslerle şekillenmiştir. Aynı zamanda rekabetçi dönemin şartlarının da dikkate alındığı Partnerlik stratejisi ABD'nin Büyük Güç Rekabeti döneminde başvurmayı planladığı ulusal güvenlik stratejilerinde belirlenen önceliklerin birer sonucu olarak kabul edilebilir.

Bu doğrultuda, ABD'nin Büyük Güç Rekabeti için uygulamaya koyduğu Partnerlik stratejisi öncelikli olarak artan maliyetlerden ve güvenlik taahhütlerinden kaçınmayı amaçlamıştır (Dalton & Shah, 2020). Bu amaçla ABD, maliyetli sorumluluklar üstelenmeyerek uluslararası konularda esneklik edinmeyi planlamaktadır. Bu yüzden müttefiklik temelinde işleyen uzun vadeli ve maliyetli ilişki modelinden vazgeçilerek kısa vadeli, konu dâhilinde gelişen, büyük sorumluluklardan kaçınılan partnerlik modeline geçilmiştir.

Bu durumun bir başka örneği de İsrail-ABD ilişkilerinde görülmüştür. Nitekim en sağlam müttefiklik modellerinden birine örnek olabilecek İsrail-ABD ilişkilerinde bile önceki kısımlarda bahsedilen müttefiklik esasları yok sayılmaya başlanmıştır. Bu dış politika davranışları özellikle İsrail'in Çin ve Rusya'yla ilişkilerine bağlı olarak şekillenmiştir. ABD bu kapsamda İsrail gibi önemli bir müttefikini dahi Rusya ve Çin konusunda uyarmış hatta süreç dâhilinde çeşitli dış politika konularında İsrail'e havuç-sopa politikaları uygulamıştır. İsrail'in Çin'le artan ilişkileri ABD'yi en çok endişelendiren konulardan birisi haline gelmiş, ABD-İsrail ilişkilerinin seyrinde muhtelif krizler belirmeye başlamıştır.

Öte yandan Büyük Güç Rekabeti döneminde, Soğuk Savaş benzeri şartlar oluşmadığı için kısa vadeli ve az maliyetli ilişki modelleri tercih edilmek durumunda kalmaktadır. Bu doğrultuda, bölgesel anlamda normalleşme trendlerinin başlaması da esasında bu rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Aktörler ilgili dış politika konuları dâhilinde politik önceliklerinin ısrarından vazgeçerek ortak uzlaş alanlarına odaklanan bir yaklaşım takip etmeye başlamıştır.

Bununla birlikte, Büyük Güç Rekabetinin Soğuk Savaş şartlarını oluşturacağı aşamaya kadar devletlerin kısa vadeli, kazanç odaklı, konu ya da dosya bazlı

bölümlenme anlayışını⁵ esas alan ilişki modellerine başvurma eğilimleri göstereceği düşünülmektedir. Zira rekabet dâhilinde bloklaşma gibi net bir şekilde taraflar belirlenmediğinden devletler de süreçte kazançlarını önceleyen ve garantileyen bir refleksin sonucu olarak ilişki modellerini değiştirmek durumunda kalmıştır.

Sonuç olarak, tezin ikinci bölümünde öncelikle ABD'nin 2018 Ulusal Savunma Strateji belgesi, sonrasında 2021 Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuz belgesi incelenmiştir. Ardından söz konusu bu belgelerde tanımlanan Partnerlik stratejisi üzerine durulmuştur. Bu şekilde tezin örnek vaka incelemesinin teorik çerçevesini yukarıda bahsedilen birincil kaynaklar etrafında güçlendirmek amaçlanmıştır. Nitekim, bölümde metin içerik analiz yöntemi ve öge sıklık analiz yöntemlerine başvurularak yukarıda bahsedilen güvenlik ve savunma strateji belgelerinde belirtilen rekabetçi şartlar açıklanmıştır. Bununla birlikte, Partnerlik stratejisinin temel argümanları ve gelişimi incelenerek söz konusu strateji teorik temelde tartışılmış ve analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Büyük Güç Rekabeti kavramının güvenlik ve savunma strateji belgelerindeki yeri ve gelişimi ele alınmıştır. Tezin üçüncü ve dördüncü bölümünde, birinci ve ikinci bölümlerde etraflıca konu edinilen Büyük Güç Rekabeti şartlarının güvenlik seviyesinde İran-İsrail mücadelesine etkileri ve Partnerlik stratejisinin İran-İsrail mücadelesine yansımaları örnek olaylarla analiz edilerek tartışılacaktır.

⁵ Konu ya da dosya bazlı bölümlenme (kompartımantasyon) anlayışı, devletlerin ikili ilişkilerindeki iş birliği ya da anlaşmazlık konularını ortak çıkarlarına bağlı olarak farklı sınıflara ya da dosyalara ayırarak sürdürmesi durumudur. Örneğin; A ülkesi ve B ülkesi arasında güvenlik konularında ayrışmazlıklar ya da uyuşmazlıklar yaşanırken ekonomik ve ticari konularda anlaşmalar yapılması durumu kompartımantasyon anlayışını açıklamaktadır.

BÖLÜM III: GÜVENLİK TEMELİNDE İRAN-İSRAİL MÜCADELESİ ÖRNEĞİ VE BÜYÜK GÜÇ REKABETİNİN PRATİK YANSIMALARI

Bu bölümde tezin örnek vaka inceleme alanı olan İran-İsrail mücadelesi, ABD'nin 2017 yılından başlayarak güvenlik ve savunma strateji belgelerinde ortaya koyduğu Büyük Güç Rekabeti ve Partnerlik stratejisi üzerinden analiz edilmiştir. Bölümde Büyük Güç Rekabeti şartlarının İran-İsrail mücadelesi üzerindeki etkileri aşağıdaki başlıklarda detaylıca ele alınan örnek olaylarla tahlil edilmiş ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ABD'nin rekabetçi şartlarda uyguladığı güvenlik stratejilerinin İran-İsrail mücadelesine etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, İran ve İsrail'in güvenlik ve savunma stratejileri dâhilinde mücadelenin gelişimi de detaylı bir şekilde konu edinilmiştir. Nihayetinde, bu bölümde tezin araştırma sorusu olan Büyük Güç Rekabeti güvenlik seviyesinde İran-İsrail mücadelesini nasıl etkiler sorusuna cevap bulmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda, aşağıdaki başlıklar altında güvenlik temelinde İran-İsrail mücadelesi örneği ve bilhassa ABD'nin Partnerlik stratejisi olmak üzere Büyük Güç Rekabetinin pratik yansımaları ele alınmıştır.

İran-İsrail ilişkileri bilhassa İsrail eski Başbakanı Bennett'in görevi devraldığı ilk 6 ay diliminde düşük yoğunluklu gerginliklerin bulunduğu bir görüntü sunmuştur. Nitekim İsrail Ulusal Güvenlik Danışmanı Eyal Hulata da “geçtiğimiz yıl (2021-2022) boyunca İran için zaman zaman bazı eylemlerde bulunduk” ifadeleriyle bu yönde bir açıklamada bulunarak (Bob, 2022) İran-İsrail ilişkilerindeki düşük yoğunluklu gerilim profilini tasvir etmiştir. Bu kapsamda bazı krizler dâhilinde gerginliğin yükseldiği görülse de sıcak yüzleşmeye neden olacak doğrudan çatışmalardan karşılıklı olarak kaçınıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan krizlerin ve gerginliklerin Orta Doğu'da muhtelif yerlerde meydana geldiği görülmektedir. Özellikle İran'ın Direniş Ekseni ülkeleri başta olmak üzere düşük yoğunluklu gerginlikler Kızıldeniz, Umman Denizi, Akdeniz, İran, Irak ve Suriye'de yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda, İran-İsrail etkileşimleri örnek vakalar dâhilinde dikkate alındığında nükleer kapasite, Direniş Ekseni-askeri tahkimat ve de gölge savaşları olmak üzere üç kritik alanda gerilimler görülmektedir.

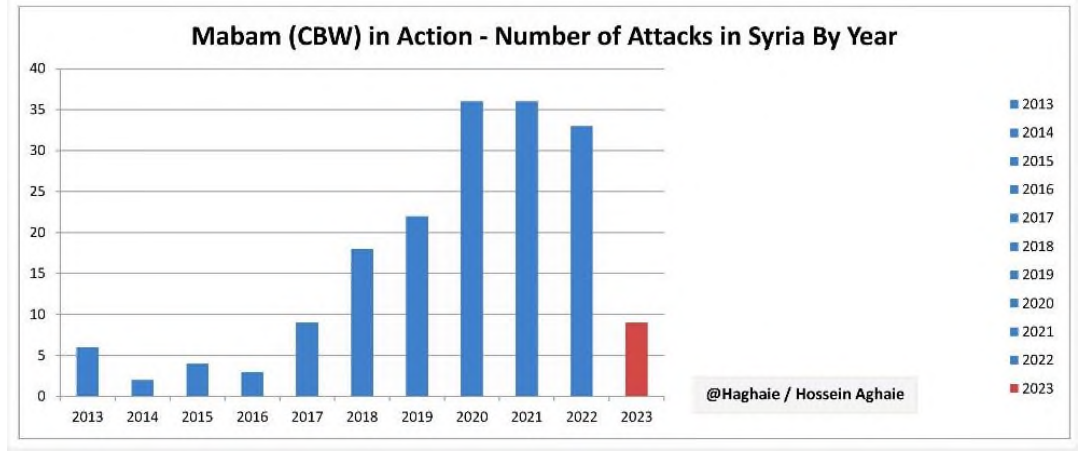
İran-İsrail ilişkilerinde gerginliği yükselten en önemli dinamiklerden birisi İran'ın nükleer kapasitesi üzerinden şekillenmektedir. Nitekim uluslararası kaynaklarca İran'ın nükleer kapasitesine yönelik İsrail'in yaptığı ileri sürülen bir dizi sabotaj saldırısı gerçekleşmiştir. Bu anlamda saldırılar sonucu hedef tesislerde (Nisan 2021, Natanz Nükleer Tesisi) patlamalar ya da yangınlar meydana gelmiştir (The New York Times, 2021).

Ayrıca haziran ayında Buşehr nükleer tesisine teknik bir arızadan dolayı uzun bir süreliğine elektrik verilememesi vakası da İsrail'in sabotaj saldırısı şüphelerini güçlendirmiştir. Bununla birlikte, nükleer tesislere yönelik sabotaj saldırılarının İran'ın nükleer kapasitesini arttırıcı eylemleri ya da söylemleri sonrasında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. İran-İsrail ilişkilerinde nükleer kapasite kaynaklı oluşan gerginlikte uluslararası aktörler de zaman zaman devreye girmektedir. Özellikle ABD'nin İran ile ilişkilerine bağlı olarak İsrail'in İran'ın nükleer kapasitesine yönelik örtülü operasyonlarında yumuşama ya da sertleşme emareleri görülmüştür.

İran-İsrail ilişkilerinde gerginliği arttıran bir diğer neden, bölgesel olarak konuşlandırılmış İran destekli direniş grupları ile ilişkilidir. Özellikle Lübnan ve Suriye hattında Hizbullah'a ve Şii milis gruplara yönelik düzenlenen İsrail saldırıları bu anlamda ön plana çıkmıştır. İsrail Başbakanı Bennett döneminde İsrail'in Şam, Kuneytra, Halep ve Humus olmak üzere Suriye'deki İran hedeflerine yönelik gerçekleştirdiği hava saldırıları bu noktada örnek olarak gösterilebilir. İsrail, Suriye'deki hava saldırılarında özellikle füze üsleri ve hassas/akıllı mühimmat transfer noktalarını hedef almıştır. 2013 yılında yoğunlaşarak başlayan İsrail hava saldırıları başta Suriye'deki Hizbullah varlığını hedef almıştır. Suriye iç savaşının gelişimiyle birlikte İran'ın bölgeye transfer ettiği bilhassa Afganistan ve Pakistan uyruklu Şii milis gruplar (Fatimiyyun & Zeynebiyyun) da bu hava saldırılarının pek çok kez hedefinde olmuştur. 2013-2022 yılları arasında söz konusu hava saldırılarının hedefinde hava savunma sistemleri, füze ve S/İHA sistemleri, milis grupların mevzileri olduğu açık kaynaklara yansımıştır (Nasrollah vd., 2021).

Şekil 2

Yıllara Göre Suriye'ye Yönelik İsrail Hava Saldırıları

Kaynak: Nasrollah vd., 2021.

Bu noktada, hava ve kara yolları kullanılmak üzere İran destekli gerçekleştirilen silah ve lojistik sevkiyatları sonrasında bu saldırıların düzenlendiği bilinmektedir. Ayrıca, İran’da meydana gelen İsrail sabotaj saldırılarına hedef olan sivil/ticari petrokimya ve sanayi tesislerinin hassas ve akıllı silahların yapımıyla ilgili bileşenleri ürettiği açık kaynaklarca tespit edilebilmektedir. Bu noktada İsrail’in örtülü operasyonlarında hassas akıllı mühimmatlarda kullanılan yakıtlara ya da bileşenlere yönelik sıklık arz eden bir hedefleme ölçeği ortaya çıkmaktadır.

Başbakan Bennett hükümetinin ilk altı ayında İran-İsrail ilişkilerinde belirleyici olan bir diğer baskın gerginlik alanı da denizlerde meydana gelen muhtelif saldırılardır. Bu saldırılar İran ve İsrail arasında karşılıklı olarak düzenlenen düşük profilli saldırılar olup hasar ve şiddet derecesi sınırlı seviyede tutulmaktadır. Saldırılarda karşılıklı olarak sorumluluk üstlenilmediğinden ötürü “Gölge Savaşları” nitelemesi kullanılmaktadır. Saldırıların hedefleri daha çok yakıt tankerleri ya da sivil ticari gemiler olarak şekillenmektedir. Saldırılarda ölüm ve sivil kayıp nadir görülmektedir.

Bu saldırılara önemli bir örnek 2021 yılının ağustos ayında kayıtlara geçmiştir. Söz konusu olay İsrailli bir armatörün (Eyal Ofer) sahibi olduğu MV Mercer Street gemisinin Yemen’den kalktığı ileri sürülen kamikaze bir drone tarafından

vurulmasıyla gerçekleşmiştir.⁶ Saldırıda gölge savaşlarının sahip olduğu bilinen profile aykırı olarak sivil insan kayıpları meydana gelmiştir. Öldürülenlerin farklı milletlerin (Birleşik Krallık, Romanya) vatandaşı olması sonucu bu olay uluslararası bir seviyede önemli bir krize dönüşmüştür (The Times, 2021).

İsrail tarafından gerçekleştirildiği düşünülen saldırılarda İran'ın Suriye ya da Lübnan'a silah ve petrol göndermek üzere yönlendirdiği gemilerin hedef alındığı bilinmektedir. Buna ek olarak, haziran ayında İran Deniz Kuvvetlerine ait Hark isimli savaş gemisinin Umman denizinde yanarak batması da İsrail ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu saldırılar Akdeniz, Kızıldeniz, Umman Denizi ve Hint okyanusu olmak üzere muhtelif yerlerde gerçekleşmiştir.

Tüm bu alanlardaki gelişmeler dikkate alındığında ABD'nin mevcut stratejik eğilimlerinde partnerlik modelinin ağır bastığı görülmüştür. Bu doğrultuda, ABD rekabet koşulları dâhilinde, partnerlik modelini oluşturan adımlar atmaya başlamıştır. Bu durum ABD'nin önemli müttefiklerinden birisi olan İsrail'in İran'a karşı sürdürdüğü mücadelesinde somut gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Bu somut gelişmelerden birisi ABD'nin CENTCOM görev ve sorumluluk sahasına İsrail'i dâhil etmesidir.

15 Ocak 2021 Cuma günü Pentagon, İsrail'in ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı CENTCOM'a dâhil edilmesine ilişkin önemli bir duyuru yayımlanmıştır (U.S. Aligns Key Partners Against Shared Threats in the Middle East. U.S. Department of Defense, 2021). Pentagon'dan yapılan yazılı açıklamada, "ABD bugün Birleşik Komutanlık Planı'nda bir değişiklik yapmıştır. 2020 Birleşik Komutanlık Planı, İsrail'i ABD'nin Avrupa Komutanlığı sorumluluk alanından çıkarıp, ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM) sorumluluk alanına aldı." ifadelerine yer verilmiştir (U.S. Aligns Key Partners Against Shared Threats in the Middle East. U.S. Department of Defense, 2021). Duyuruda, "İbrahim Anlaşması sonrası İsrail ile Arap komşuları arasındaki tansiyonun azalması, Orta Doğu'daki ortak tehditlere karşı kilit ortakları bir araya getirmek üzere ABD'ye stratejik bir fırsat sağlamaktadır. İsrail ABD'nin önde

⁶ 6 Ağustos 2021 tarihinde ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı (CENTCOM) Umman açıklarında saldırıya uğrayan Mercer Street isimli tankerin hedef alınmasına yönelik bir rapor yayımlamıştır. Raporda saldırıda kullanılan kamikaze drone'nun enkaz bulguları neticesinde İran'a ait olduğu değerlendirilmesinde bulunulmuştur. Bkz.: U.S. Central Command, 2021.

gelen stratejik ortaklarından biridir.” ifadeleri kullanılmıştır (U.S. Aligns Key Partners Against Shared Threats in the Middle East. U.S. Department of Defense, 2021).

Ayrıca duyuruda, önceden Arap devletlerinin İsrail’i tanımamasından ötürü Avrupa Komutanlığı sorumluluk alanında yer aldığı, bu adımın İsrail ile Avrupalı müttefikler arasındaki güçlü iş birliğini koruyacağı, ABD Merkez Kuvvetler bölgesindeki partnerlerle iş birliği için daha fazla fırsat sağlayacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, ABD Başkanı Biden konuya ilişkin bir görüş belirtmemiştir. Ancak Biden’ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan ile Ben-Shabbat’ın yaptığı telefon görüşmesi sonucu yapılan açıklamada ABD Başkanı Joe Biden’ın İsrail’in güvenliğine "sarsılmaz" bir şekilde bağlı olduğu belirtilmiştir (Statement by NSC Spokesperson Emily Horne on National Security Advisor Jake Sullivan’s Call with National Security Advisor Meir Ben Shabbat of Israel, 2021).

Ayrıca Sullivan’nın, ABD’nin İsrail ile tüm bölgesel güvenlik konularında yakın iletişim halinde olacağını teyit ettiği söylenmiştir (Statement by NSC Spokesperson Emily Horne on National Security Advisor Jake Sullivan’s Call with National Security Advisor Meir Ben Shabbat of Israel, 2021). CENTCOM’da çeşitli görevler üstlenmiş eski komutanlar kararı olumlu karşılarken, ABD’nin eski Orta Doğu Temsilcisi Dennis Ross, "Biden yönetiminin bu kararla sorunu olacağını düşünmüyorum. İsraililer de bölgedeki yeni gerçekliği yansıtan bu kararı destekleyecektir" yorumunda bulunmuştur (CBSNEWS, 2021).

Öte yandan Merkez Kuvvetler Komutanlığı CENTCOM komutanı General McKenzie Orta Doğu’ya düzenlediği ziyaret esnasında gazetecilerin sorularına cevap vermiştir. CENTCOM’a İsrail’in dâhil edilmesine ilişkin konuşmasında alınan kararı “net iyi bir şey” olarak değerlendirmiştir (Defense One, 2021). İlerleyen süreçte Pentagon’un aldığı karar sonrası düzenlenen ilk İsrail ziyaretinde General McKenzie, Genelkurmay Başkanı Aviv Kochavi ve Benny Gantz ile görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede ortak tehditlere karşı mücadelede partnerliğin önemli bir rol oynadığına vurgu yapılırken, İsrail Savunma Bakanı Gantz, McKenzie’ye ABD’nin İsrail’in güvenliği ve niteliksel askeri gücüne olan bağlılığı için teşekkür etmiştir (Israeldefense, 2021).

Açıklamada da belirtildiği üzere bu adım Normalleşme Anlaşmaları'nın güçlendirici bir desteği olarak ortaya çıkmıştır. 15 Eylül 2020'de imzalanan İbrahim Anlaşması, BAE, Bahreyn gibi Körfez ülkeleri ile İsrail arasında normalleşmeyi başlatan bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

Normalleşme Anlaşmaları ile Körfez ülkeleri İsrail'i tanıyarak ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında iş birliği yapmaya başlamıştır. Normalleşme Anlaşmaları dâhilinde İsrail özellikle BAE ile savunma sanayi ve güvenlik alanında olmak üzere bazı iş birliği protokolleri imzalamıştır. Diğer taraftan Normalleşme Anlaşmaları'nın uçuş yolları için yeni güzergâhlar sunduğu da bilinmektedir. İsrail'i tanıyan Körfez ülkeleri uçuş alanlarının da kullanılmasına izin vermiştir. Hatta Normalleşme Anlaşmaları'nda yer almayan Suudi Arabistan da uçuş alanlarını diğer ülkeler gibi İsrail'in kullanımına açmıştır.

Tüm bu gelişmeleri takiben, bölgesel gerginliğin arttığı Trump Başkanlığı'nın son dönemlerinde, 2017'de başlayan Katar krizi⁷ de çözüme kavuşturulmuştur. Bu gelişmenin hemen ardından Bahreyn ve BAE, ABD tarafından “Başlıca Güvenlik Ortağı” olarak tanınmıştır. Bu anlamda, ABD'nin Bahreyn ve BAE'ye askeri ve güvenlik konularında özel bir statü tanıdığı görülmüştür (Al Jazeera, 2021). Ardından Kuveyt de NATO üyesi olmayan ana müttefik yapılmıştır.

Bu tanımlama; NATO ülkeleriyle askeri iş birliği yapabilme, ortak askeri tatbikatlara katılabilme ve silah alımlarında imtiyazlı olma haklarının verilmesi anlamına gelmektedir. Trump Başkanlığı devredeceği hafta içinde BAE'ye F-35 ve insansız hava araçları satımını onaylamıştır. Ancak bu karar ABD Başkanı Biden tarafından incelenmek üzere askıya alınmıştır. İsrail Savunma Bakanlığına bağlı Füze Savunma Örgütü Başkanı Moshe Patel, Körfez'deki yeni müttefiklerimizle ortak tatbikatlar da düzenleyebiliriz şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Ayrıca Patel, “Mühendislik açısından bakıldığında elbette pek çok avantaj var. Aynı düşmana sahip olduğumuz için her iki taraf da bilgileri paylaşabilir, mesela Körfez ülkelerinde de

⁷ 2017 yılında Katar krizi, Körfez ülkelerinin bazı politik nedenlerden ötürü Katar'a blokaj uygulamasıyla başlamıştır. Bu politik nedenlerden başlıcaları Katar'da Türk askeri üssünün bulunması, Katar'ın Hamas'la yakın ilişkileri ve Müslüman Kardeşleri desteklemesi olmak üzere sıralanabilir.

sensörler konuşlandırılabilir.” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur (Reuters, 2020).

Bu değerlendirmeler, Aralık 2020’de düzenlenen İsrail’in Davut Sapanı (David’s Sling) ve Demir Kubbe (Iron Dome) adlı hava savunma sistemlerini test ettiği bir askeri tatbikat sonrası yapılmıştır. Tatbikatta ABD Füze Savunma Ajansı’ndan yetkililerin yer aldığı da belirtilmiştir. Bununla birlikte, 24 Ocak 2021’de İsrail’in Demir Kubbe hava savunma sisteminin Körfez’deki Arap ülkelerine konuşlandırılmasına ilişkin haberler ortaya çıkmıştır (Middle East Eye, 2021).

İsrail gazetesi Haaretz’in haberine göre, Demir Kubbe hava savunma sisteminin Körfez’de ismi açıklanmayan bazı Arap ülkelerine konuşlandırılacağı belirtilmiştir (Haaretz, 2021). Bu doğrultuda, Suudi Arabistan ve BAE öncelikli ülkeler arasında yer almaktadır. Yine bu haberlerin hemen akabinde, CENTCOM Komutanı General Mckenzie Orta Doğu turu kapsamında Suudi Arabistan ziyaretini gerçekleştirirken ABD tarafından yeni askeri üsler için Riyad ile ön anlaşmanın yapıldığı duyurulmuştur.

General Mckenzie Kızıl Deniz’in yeni üsler için uygun bir yer olduğu ve olası savaş şartlarında avantajları arttıracı fırsatlar sunduğu yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur (Defenseone, 2021). Ayrıca, Yanbu kıyısında yer alan ticari ve endüstriyel limanların geliştirilmesi ve Tebuk ve Taif’te iki hava üssünün ABD ordusunun kullanımına uygun hale getirilmesi için ABD’nin Suudi Arabistan ile müzakerelerinin devam ettiği ifade edilmiştir.

Trump’ın yönetiminin son döneminde gerçekleşen bu gelişmeler, İran’ın füze ve drone kapasitesi dâhilinde bölgesel aktivitelerini arttırması ve bilhassa Şii milisler yoluyla bölgede dağınık mobil tehditlerin ve muhtelif saldırı girişimlerinin sıklık göstermesi akabinde ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, Trump dönemi atılan bu adımlar, tam da ABD’nin İran’la nükleer anlaşmaya dönüp dönmeyeceği tartışılırken gerçekleşmiştir. ABD Başkanı Biden’ın İran’la Nükleer Anlaşma yapmaya yakın olduğu da düşünüldüğünde, CENTCOM kararının İran’la olası müzakerelerde gelişebilecek bölgesel tavizlere karşı önleyici bir adım olarak ortaya çıktığı değerlendirilebilir.

Bu adım özellikle olası diplomatik müzakerelerde İran'ın masadaki konumunu güçlendirebilecek şartların oluşmasını engellemeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda bilhassa İran'ın askeri avantajlarının sınırlandırılması amaçlanmıştır. Bölgesel gelişmelerin yanı sıra ABD'nin küresel ve bölgesel askeri güç projeksiyonlarına ilişkin önceden devam eden bazı önemli tartışmalar bulunmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi komuta merkezlerinin görev ve sorumluluk alanlarının paylaşımının gözden geçirilmesi ve maliyetlerin azaltılması konuları olmuştur. Nitekim ilk somut girişim önceden Avrupa Merkez Komutanlığı sorumluluk bölgesinde bulunan Afrika Merkez Komutanlığı'nın 2007'de kurulması üzerinden görülmüştür. Bu anlamda, CENTCOM'un sorumluluk alanına İsrail'in dâhil edilmesi Obama ile başlayan maliyetleri azaltma ve öncelikli alanlarda ortaklık modelleri geliştirme eğiliminin devamı niteliğindedir.

CENTCOM kararı öncelikle Normalleşme Anlaşmaları ile başlayan süreci pratikte de işler hale getirmek için atılmış bir adımdır. İsrail ile Körfez'deki Arap ülkeleri arasında uzun bir süredir kökleşmiş bir hasımlık bulunması bu durumun temelini oluşturmuştur. Her ne kadar yukarıdan aşağıya doğru bir normalleşme hedeflense de kurumlarda görevli olan yetkili ve çalışanların bir arada sorunsuz çalışabilmesi için uygulamada bu türden yakınlaşmayı sürekli kılacak bir adım ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bir diğer anlamda, birlikte çalışabilirlik ve kurumlar arası koordinasyonun olgunlaşması pratikte süre gelen etkileşim yoluyla elde edilebilmektedir (Acar, 2023).

Bununla birlikte, Normalleşme Anlaşmaları sonrası gerçekleştirilen bu adımlar Orta Doğu güvenlik mimarisi inşa süreci olarak değerlendirilebilir. İran'a karşı oluşturulan bu ittifak (Acar, 2022) temelinde şekillenen mimari, teorik olarak Normalleşme Anlaşmaları ile başlasa da ittifakı güçlendirme ve aynı zamanda bu ittifakın olgunlaşması, kurumsallaşma gerektirmektedir. Bu adım, yapılan projeksiyonların uzun soluklu olduğunun bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Orta Doğu güvenlik mimarisi oluşturulması için Arap NATO'su (Cengiz, 2022) gibi bazı iddialar ileri sürülmüştür. Ancak bu beraberinde "Arap ülkelerinin ittifak kurmayı başarıp başaramayacağı ya da böyle bir ittifakın mümkün olup olmadığı" sorusunu getirmiştir. Bu bağlamda, CENTCOM kararı bu soruya verilen iyi

bir cevap olarak düşünülebilir. Zira bağımsız Araplar İsrail için bir tehdit oluşturabilecekken İsrail'in içinde olduğu merkezi yürütmenin ve koordinasyonun İsrail ekseninde şekillendiği kurumsallık kazanmış bir güvenlik mimarisi, mevcut ihtiyaçları karşılayan ve güvenlik zafiyetlerini gideren bir cevap olarak değerlendirilebilir.

Esasında bu adım İsrail'in bölgedeki ABD üslerini doğrudan kullanabilmesine imkân sağlamış ve İsrail savunma hattını da genişletmiştir. Bu hattın genişlemesi, coğrafi uzaklık dâhilinde Tahran'a yakın olmayan bir İsrail'in, İran'ı çevreleyen bir yakınlıkta konumlanmasına imkân sunabilecektir. Böylesine bir avantaj beraberinde bilhassa hava ve deniz olmak üzere keşif, gözetleme kapasite ve kalitesine kayda değer bir katkı sağlayabilecektir.

Bununla birlikte, Körfez ülkelerinin özellikle uçuş alanlarının İsrail'in kullanımına açılması askeri lojistik ve ikmal için önemli bir kolaylık sağlayabilecektir. Belki de en önemli hususlardan birisi, İsrail'in İran'a oldukça yakın menzillerde tehdit üretebilme kapasitesi üzerinden ortaya çıkmaktadır. Zira normal şartlar altında İran'dan binlerce kilometre uzaklıkta olan İsrail; BAE, Bahreyn gibi Körfez ülkelerindeki askeri üsleri kullanarak hem hava hem de deniz aktivitelerini kolaylıkla takip edebilecek ve aynı zamanda tehdit üretebilecektir (Acar, 2023). İsrail'in CENTCOM sorumluluk alanına dâhil edilmesi, ortak askeri tatbikatlara ve etkin koordinasyonu-iletişimi güçlendirerek bölgesel çapta yürütülen ABD iradesindeki askeri operasyonların daha sağlıklı olmasına uygun bir zemin hazırlayabilecektir.

Öyle ki önceden ABD'li bir general İsrail'e gittikten sonra Körfez'deki Arap ülkelerine gitmek için pasaport değiştirmek zorundayken Normalleşme Anlaşmaları ve CENTCOM kararı ile artık bu durum ortadan kaldırılmıştır. Bu durum bölge müttefik ve partnerleri arasındaki iletişim ve koordinasyon engellerini kaldırabilecektir. Aynı zamanda İsrail, ABD'den önceden dolaylı bir şekilde özellikle Suriye'deki İran hedeflerini vurmak üzere bilgi paylaşımı ve askeri destekler aracılığı ile yararlanıyorken, bu kararla doğrudan komuta merkezinde yer almak üzere askeri operasyonlarını sürdürebilecektir.

Öte yandan, alınan bu karar, mevcut risk ve tehdit değerlendirmelerinde karşılaşılan bir husus olan İran'ın bölgesel kapsamda sahip olduğu mobil tehdit üretme

avantajına karşı atılmış bir adım olarak da değerlendirilebilir. Bölgesel çapta dağınık drone ve balistik/seyir füzeleri temelli mobil tehditler, hem ABD hem de İsrail için büyük bir endişe oluşturmuştur. Kararın esasında bu zafiyeti gidermeye dönük olduğu da düşünülebilir.

Bu anlamda savunma hattının genişlemesi, bölgesel koordinasyon dâhilinde ön alıcı operasyonların artmasını sağlayabilecektir. Dolayısıyla da bölgesel caydırıcılığın güçlenmesi noktasında alınan bu karar, İsrail'in ihtiyaçlarını giderecek bir niteliktedir. Bununla birlikte, Demir Kubbe hava savuma sisteminin bölgesel kapsamda konuşlandırılması İran kaynaklı bölgesel dağınık mobil tehditlere karşı geniş çaplı ve çok katmanlı savunma alanı oluşturmayı hedeflemektedir. Bölgesel çapta yerleştirilen yeni sensörler ve radarlar tehditlerin tespit ve yakalanma oranını, görüş alanının da genişlemesiyle arttırabilecektir.

Yine İsrail'in CENTCOM'a dâhil edilmesi, sorumluluk alanında yer alan diğer Arap ülkelerine ABD tarafından verilecek askeri desteklerin kontrollü ve denetimli olmasını da sağlayabilecektir. Bununla birlikte, İsrail'in "Niteliksel Askeri Üstünlük" (QME) ilkesini garanti altına almasını kolaylaştırabilecektir. "Niteliksel Askeri Üstünlük" (QME) politikası 2008 yılında ABD Kongresi tarafından kanun haline getirilmiştir. Bu politika kapsamında İsrail dışındaki Orta doğu ülkelerinin askeri tedarik alımları İsrail niteliksel askeri üstünlüğüne zarar verilmemesi koşuluyla gerçekleştirilmektedir. Bu politika bilhassa diğer Orta Doğu ülkelerinin askeri teknoloji tedariklerinde ABD nezdinde belirleyici şartlardan birisi olarak kabul edilmektedir (Jewish Virtual Library, 2008).

ABD açısından değerlendirilecek olursa, CENTCOM görev ve sorumluluk alanının genişletilmesi beraberinde üstlenilecek yükü de arttırmaktadır. Ancak İsrail'in dâhil edilmesi görev paylaşımından ötürü maliyeti de azaltıcı bir etkidir.

Bu karar, Büyük Güç Rekabeti dönemi açısından düşünüldüğünde ABD'nin partnerler ve müttefikler arasındaki ilişkileri pekiştirmesi ve güçlendirmesi anlamını taşımaktadır. Ayrıca, bölgesel mücadelelerde İsrail gibi askeri tecrübesi güçlü bir aktörü daha kullanışlı bir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Diğer taraftan, aktörlerle ilişkilerin kurumsal bir çatı altında belirginleşmesi ortak tehditlere karşı bağlayıcılığı

arttırmayı, olası mücadelelerde kaybedilecek partnerleri ya da müttefikleri azaltmayı hedeflemektedir.

Tüm bunlarla birlikte, atılan bu kurumsal adım beklenilmeyen aksi durumları da gerçekleştirebilir. Özellikle Arapların İsrail'e olan güvensizliğinin yeniden oluşması ya da istenilen yakınlaşma ve etkin koordinasyonun gerçekleşmemesi olasılıkları da bulunmaktadır. Bu varsayımda beklenilmeyen olasılıkların gerçekleşmesi tüm sürecin işleyişini durdurabilecek hatta itilafların derinleşmesine de neden olabilecektir. Örneğin İsrail'in Filistin işgali dâhilinde süre gelen güvenlik krizleri, Normalleşme Anlaşmaları ve İsrail'in merkeze alındığı kurumsal bir güvenlik mimarisinin oluşmasını engelleyebilecektir. Nitekim 7 Ekim 2023'te Hamas'ın Aksa Tufanı operasyonu sonrası İsrail'in agresif askeri eylemleri, soykırımları ve Filistin işgali, Normalleşme Anlaşmaları ile İsrail'in merkeze alındığı kurumsal bir güvenlik mimarisi oluşturma hedeflerini akamete uğratmıştır.

3.1. İsrail'in İran'a Yönelik Güvenlik Stratejileri

İsrail'in İran'a yönelik pratikteki güvenlik stratejisinin anlaşılması için bu başlık altında öncelikle giriş mahiyetinde dönemin bağlamı ve şartları açıklanmıştır. Bununla beraber, İsrail'in güvenlik strateji pratiklerinde dönemin bağlamı dâhilinde öne çıkan yönelimler örneklerle tasvir edilmiştir. İsrail'in İran'a yönelik güvenlik stratejileri başlığı ve diğer ilgili tamamlayıcı başlıklar altında İsrail'in İran'a yönelik olası askerî harekât planlamaları söylemler, eylemler ve imkânlar olmak üzere üç seviyede incelenmiş, bu kapsamda yapılan planlamalar muhtemel senaryolar dâhilinde ele alınmıştır. Bu başlıklarla tezin örnek inceleme alanı olan İran-İsrail mücadelesi aktörlerin güvenlik ve savunma stratejileri ile örnek olaylar dâhilinde temellendirilmiştir.

ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin ve İran'ın yer aldığı İran ve ABD arasındaki (ABD'nin zaman zaman dolaylı zaman zaman doğrudan katıldığı) nükleer konulu müzakereler Avusturya'nın başkenti Viyana'da 6 Nisan 2021'de başlamıştır. Viyana görüşmeleri, "Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)" olarak isimlendirilen İran nükleer anlaşmasının tam olarak uygulanması ve ABD'nin anlaşmaya dönüşü konusundaki müzakereleri ihtiva etmektedir. 8 Mayıs 2018 tarihinde, ABD Başkanı Donald Trump döneminde ABD, 2015 yılında İran ile anlaşmaya vardığı KOEP'ten

çekilmiştir. Bu nedenle ABD yeniden İran ile bir anlaşma zemini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak İsrail bu görüşmelere karşı çıkmış, görüşmelerin bitmesine yönelik çabalar sergilemiştir (Gearan vd., 2021).

Öyle ki İran'ın nükleer kapasitesinin müzakere edildiği Viyana görüşmeleri sekizinci turuyla devam ederken İsrail'in, görüşmeler başladığından bu yana izlediği tutum ve davranışlarda herhangi bir değişim görülmemiştir. Nitekim İsrail; Viyana'daki görüşmeleri, İran'ın nükleer bomba elde etmek üzere zaman kazanma girişimi olarak değerlendirmektedir. Bu kapsamda İsrail'in dış politika söylemlerini; İran ile nükleer görüşmelere karşı çıkan, ABD ve uluslararası kamuoyunu uyaran, görüşmelerin durdurulmasını teşvik eden bir profil oluşturmaktadır. Bununla birlikte, İsrail'in olası bir nükleer anlaşmaya karşı kararlı olduğunu gösterme çabaları ve blöf yöntemleri de pratikte görülmektedir. Ayrıca İsrail'in, İran nükleer tesislerine karşı yaptığı olası harekât planlamaları ve hesaplamalara yönelik raporlar da bulunmaktadır (Ynet.il, 2021).

Bu doğrultuda İsrail, ABD'nin görüşmeleri sürdürme yönündeki ısrarına da karşı çıkmakta ve muhtelif blöf yöntemlerine başvurmaktadır (Ynet.il, 2021). Öyle ki İsrail; uluslararası medyada, askerî operasyon yapma konusunda otonom davranışlar sergileyebileceği inancını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bunu özellikle doğruluğu teyit edilmeyen sızıntılar yoluyla sıklaştırmaktadır. Nitekim Başbakan Bennett döneminde İsrail, söz konusu blöf yöntemlerine başvurarak ABD'yi İran politikaları konusunda kendi çizgisine getirmeyi hedeflemiştir. Böylece tüm bu saiklerle birlikte İsrail'in, İran'a askerî harekât düzenleyip düzenleyemeyeceği sorunsalı öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda Ahtapot doktrini başta olmak üzere aşağıdaki başlıklarda İsrail'in İran'a karşı güvenlik seviyesindeki davranışları üç seviye üzerinden analiz edilerek İran'a yönelik stratejileri hedef, araç ve yöntem olmak üzere sınıflandırılacaktır.

3.1.2. İsrail'in Ahtapot Doktrini Güvenlik Stratejisi

ABD ve İran arasında Nükleer başlıkları ihtiva eden Viyana görüşmeleri sekizinci turuyla devam ederken ABD, diplomatik çabaların sonuçsuz kalması durumunda B planı ya da askerî seçeneklere başvuracağı söylemlerini sürdürmüştür (Ruhe vd., 2021). Bu durum, özellikle ABD'nin diplomatik çabaları sürdürme

konusundaki ısrarından ötürü ABD ve İsrail arasında gerilim oluşmasına neden olmaktadır. Öyle ki Viyana’da nükleer müzakerelerin sürdürülmesi ve İran’ın nükleer zenginleştirme oranlarını %60 ve üzeri bir orana yükseltmesine yönelik gelişmeler, İsrail’in olası bir nükleer anlaşmaya karşı sert söylemlerinin temel referans kaynağı hâline dönüşmüştür (Reuters, 2021b). Nitekim İsrail, ABD’nin görüşmeleri sürdürme ya da geçici bir anlaşma sağlayabilme niyetlerine oldukça sert tepkiler göstererek İran nükleer tehdidi konusunda otonom eylemlere başvurabileceği sinyallerini vermektedir.

Bu doğrultuda İsrail; İran’ın nükleer zenginleştirme seviyelerine dair detaylı raporlar yayımlayarak yakın zamanda (birkaç ay içinde/2 yıl içinde) İran’ın nükleer bomba sahibi olacağını ve nükleer müzakerelerin İran’a nükleer bomba yapmak üzere gereken zamanı verdiği argümanlarını ileri sürmektedir. Buna ek olarak İsrail, tüm bu argümanlar etrafında İsrail dış istihbarat servisi MOSSAD kaynaklı doğruluğu teyit edilmeyen raporlarla (The Times, 2021) argümanlarını güçlendirmeye ve konunun ciddiyetini pekiştirmeye; dolayısıyla da ABD başta olmak üzere uluslararası kamuoyunu ikna etmeye çabalamaktadır.

Öte yandan 15 Kasım 2021’de, ABD’nin dönemin İran Özel Temsilcisi Robert Malley’in İsrail ziyaretinde, İsrail, diplomatik seviyede nükleer müzakerelerin başlamasına karşı endişelerini dile getirmiştir. Hatta dönemin İsrail Başbakanı Naftali Bennett, İran Özel Temsilcisi ile görüşmeyerek dolaylı aktarımlar yoluyla İsrail’in endişelerinin dikkate alınması üzerinde durmuştur (The Jerusalem Post, 2021). İsrail Dışişleri Bakanı ve Malley arasında gerçekleşen görüşmeye ilişkin detaylar; İsrail’in, Viyana’da başlatılan nükleer müzakere sürecine ne derecede tepkili olduğunu gösterir niteliktedir. Bu kapsamda İsrail Dışişleri Bakanı Yair Lapid’in, Malley’e karşı söylediği “Bana sizinle görüşmemem gerektiğini söyleyenler oldu ama onlara sizinle görüşeceğimi çünkü önemli olduğunu söyledim.” ifadeleri, İran-ABD nükleer müzakerelerinin yeniden başlamasına karşı gösterilen tepkinin somut bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Wallanews, 2021).

Yine yakın zamanda, İsrail medyasına sızdırılan bilgilere göre İsrail, büyük kapsamlı bir askerî tedarik bütçesini onaylamıştır. Onaylanan bütçenin yaklaşık 5 milyar yeni İsrail shekelinden (1,5 milyar dolar) fazla olduğu belirtilmektedir (Ynet.il,

2021). Akıllı silahlar, hassas mühimmatlar ve demir kubbe mühimmatlarının yer aldığı bütçe ile İsrail, “ABD’nin desteği olmadan da İran’ı vurabiliriz.” argümanını güçlendirmeye çalışmaktadır. Her ne kadar İsrail sızdırılan bilgiler yoluyla bu argümanı güçlendirmeye çalışsa da esasında, ileri sürdüğü bilgilerin doğruluğu konusundaki belirsizlik ve olası bir harekât sonrası oluşacak sürdürülemez maliyetler; İsrail’in, sızdırmalarla ABD ve uluslararası kamuoyuna karşı kullanılan bir blöf yöntemine başvurduğu ihtimallerini yükseltmektedir.

Öte yandan Viyana’da yedinci turun sonuçsuz kalmasının hemen ardından ABD’nin Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan’ı İsrail’e göndermesiyle bu görüşme özelinde, İran konusunda İsrail’le uzlaşıldığına dair emareler ortaya çıkmıştır (Ravid, 2021). Bu toplantı, Malley’in İsrail ziyaretinin aksine, İsrail’in olumlu değerlendirdiği bir görüşme olmuştur. Ziyaretin olumlu karşılanmasındaki bir başka önemli neden de İsrail’in; Çin’e izinsiz füze satan İsrailli şirketlere ceza verdiğine dair haberleri, görüşmenin hemen öncesinde gündeme getirmesi üzerinden anlaşılabilir (The Times of Israel, 2021). Zira İsrail ve ABD arasındaki en önemli gerilim konularından birinin İsrail’in Çin’le yakınlaşması olduğu düşünülürse Sullivan ziyaretinin hemen öncesi gerçekleşen bu hamle, görüşmedeki olumlu gelişmeler açısından önemli bir gerekçe olarak değerlendirilmektedir.

Sullivan’ın ziyaretinin hemen ardından uluslararası medyada bazı söylemler belirmiştir. Bu kapsamda ABD ve İsrail’in, İran’ın bölgesel aktivitelerine karşı ortak bir strateji geliştirmesi gerekliliği gündeme gelmiştir (The National, 2021). Diğer taraftan görüşmenin, İsrail’in kapsamlı yeni örtülü operasyonlarına, ABD’nin yeşil ışık vermesi konusunda olumlu gelişmeleri konu edindiği de ileri sürülmüştür. Bu iddialar önemli görülmektedir. Zira İsrail Başbakanı Bennett iktidara geldiğinden bu yana, İran’a karşı büyük kapsamlı bir örtülü operasyonun başlatılmadığı bilinmektedir. Her ne kadar küçük kapsamlı müstakil olaylar meydana gelse de geniş kapsamlı bir örtülü operasyona dair güçlü bir emare bu süreçte görülmemiştir. Bu açıdan İsrail’in geniş kapsamlı bir örtülü operasyona başvurması konusunda, ABD iş birliğiyle yeni bir zemin hazırladığı düşünülebilir.

Tüm bu zaman zarfında İsrail tarafında görece bir sessizlik olduğu da görülmektedir. Sullivan ziyaretinin hemen sonrasında bu sessizliğin daha da

belirginleştğini söylemek mümkündür. Buna ek olarak Bennett'in "Ahtapotun başını hedef almalıyız." söylemleri, örtülü operasyonların yeniden başlatılması ihtimalleri açısından önemlidir (The Times of Israel, 2022). Zira söylemde geçen ahtapot, esasında İran'ın bölgesel vekil ağlarını tasvir etmek üzere kullanılan bir benzetme yöntemi olup burada Bennett'in savunma bakanlığı döneminde uygulamaya konulan bir doktrine referans verilmektedir. İlk kez 2018 yılında Bennett'in kazandırdığı Ahtapot doktrini, İsrail'in uzun süredir başvurduğu askerî ve güvenlik doktrinlerinden biridir (Iran Primer, 2021). Bu doktrine göre İsrail, İran'ın vekil güçleri ile savaşmak yerine ahtapotun kollarını yöneten İran'ı doğrudan hedef almalıdır. Bu kapsamda ahtapotun kolları, İran'ın bölgesel olarak konumlandırılmış milis gruplarını temsil ederken başı; İran'ın kendisini, daha spesifik olarak üst düzey siyasi birimleri ve yöneticileri, DMO (Devrim Muhafızları Ordusu) komuta ve idare kademesindeki kurum ve kişileri temsil etmektedir. İsrail'in İran'a karşı sürdürdüğü birçok askerî aktivitede, Ahtapot doktrini'ne başvurulmaktadır. Bu açıdan Ahtapot doktrini'ni İsrail'e kazandıran Bennett'in, bu söylemi başbakan olarak tekrar dile getirmesi önemli görülmektedir.

Öte yandan Bennett yönetimi sürecinde gündeme gelen önemli iddialardan biri de Bennett'in İran'a karşı yeni bir doktrin üzerinde çalıştığı iddiasıdır (Caspit, 2021). Bu iddiaya göre Bennett, İran ile başa çıkmanın bir yolu olarak İran'ın başvurduğu bölgesel vekil ağı stratejisine benzer bir strateji ile karşılık verme gerekliliğini düşünmektedir. Yeni doktrin de bu esasta şekillenmektedir. Yani İsrail, İran gibi vekil güçler kurarak bu vekil güçlerle İran'a asimetrik karşılıklar vermeyi düşünmektedir (Israel Radar, 2022). Bu doktrinin temelinde, İran'ın asimetrik kapasitelerinden alınan dersler olduğunu söylemek mümkündür. Zira İsrail, her ne kadar İran'a karşı örtülü operasyonlar düzenlese de İran'ın sahip olduğu gayrinizami asimetrik bir kapasiteye tam anlamıyla karşılık verecek enstrümanlara sahip değildir. Bu yüzden yeni doktrinde, İran'ın başvurduğu stratejiye benzer kapasitelerin oluşturulması üzerinde durulmaktadır. Fakat İsrail'in bunu başarıp başaramayacağına dair soru işaretleri bulunmaktadır. İsrail, İran gibi bölgesel olarak dağınık dini ya da etnik etkin bir nüfusa sahip değilken benzer bir İsrail ağını nasıl oluşturacağı sorusu önemlidir. Benzer bir kapasitenin oluşturulmasında muhtemel başvurulacak nüfus, Arap nüfusu olarak düşünülebilir ancak mobilize edilmesi ve işlevsel hâle gelmesi zaman

gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle İsrail'in, Arapları bu yönde mobilize etmesi, imkânlar dâhilinde makul görülmemektedir.

Şekil 3

Ahtapot Doktrini

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İsrail'in olası harekât planlamalarında, İran'a karşı sınırlı bir askerî hava harekâtı ön plana çıkmaktadır. Ancak İsrail ya da ABD'nin askerî envanterinde bulunan akıllı ve hassas bombaların özellikleri ve hedef tesislerin coğrafi ve savunma şartları dikkate alındığında bu harekâtın birçok açıdan sınırlılıkları olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden hava harekâtı ihtimallerinin düşük olduğu söylenebilir. Hava harekâtına yönelik olası planlamalar incelendiğinde İsrail'in harekât hedefleri arasında kritik nükleer tesisler ve askerî tesisler olduğu bilinmektedir. Bu noktada nükleer tesisler olarak belirtilen hedefler arasında Fordo, Natanz, Isfahan ve Arak nükleer tesisleri sıralanabilir. Ancak Fordo ve Natanz nükleer tesislerine olası bir hava harekâtı düzenleme imkânının oldukça sınırlı olduğu değerlendirilmektedir (The Intel Lab, 2021). Zira bu tesislerin sığınak delici akıllı mühimmatlara karşı dahi dayanıklı olduğu bilinmektedir.

Söz konusu tesislerin coğrafi şartları, güçlü korunma ve savunma dayanıklılığı dikkate alındığında bu tür harekât planlamalarının söylemsel düzeyde kaldığı

görülmektedir. Bu kapsamda böyle bir operasyonu gerçekleştirme noktasındaki imkânların oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sıklık kazanan söylemler arasında Fordo ve Natanz tesislerini vurmaktan ziyade görece savunma zafiyeti olan tesisleri (Isfahan, Arak) vurma iddiaları dile getirilmektedir (Israel Radar, 2021). Fakat bu tesislerde hedef olabilecek gizli nükleer zenginleştirmelerin yapılmadığı açık kaynaklarca bilinmekte ve bu tesisleri vurmanın maliyet ve fayda analizine göre beklenen politik ve askerî karşılığı oluşturmayaacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte hava operasyonları hazırlıkları yapıldığına dair söylemler de bulunmaktadır (Iran International, 2021).

Bu tür bir operasyon için yakıt ikmal uçakları ihtiyacı ve de operasyon sonrası harekâta dâhil olan pilotların ya da birliklerin, muharip alanda düşman bölgesinden tahliye edilmesi sorunları ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar yakın zamanda ABD ile İsrail arasında 3,1 milyar dolar değerinde yakıt ikmal uçağı (2 adet Boeing KC-46 modeli) ve hava indirme operasyonlarında kullanılan askerî helikopterler (12 adet Lockheed Martin CH-53K modeli) konusunda anlaşma yapılmışsa da bu anlaşmanın içeriği dikkate alındığında tedarik sürecinin 2025'ten önce gerçekleşmeyeceği görülmektedir (Iran International, 2021).

Diğer taraftan olası bir hava harekâtı sonrası başlayacak olan farklı cephelerdeki çatışmaların maliyeti de İsrail kamuoyunun tartıştığı konular arasında bulunmaktadır. Nitekim İsrail medyasında, olası bir harekâtın oluşturacağı maliyetin sürdürülemeyeceği de sıklıkla vurgulanmaktadır (Ynet.il, 2021). Özellikle Hizbullah'ın artan askerî kabiliyetleri, bu maliyet ve endişelerin artmasındaki temel belirleyicilerden birisi olarak değerlendirilmektedir (The New Arab, 2021).

Bununla beraber İran'a karşı bir operasyona girilmeden, operasyon sonrası oluşacak tepkilerin kontrol edilebilirliğini arttıracak ve maliyetleri azaltacak önleyici harekâtların yapılması konusunda teşvik ve uyarılar bulunmaktadır. Eğer İsrail, İran'a harekât düzenlerse bu harekâtın ardından özellikle Hizbullah başta olmak üzere başlayacak olan çatışmaların ve bölgesel/kitlesele karşılıkların maliyetinin sürdürülebilir olmadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu tür bir endişe, harekât sonrası hesaplamalarda önemli bir yerde durmaktadır.

Bir diğ er se enек de örtülü operasyonlar d h ilinde görülmektedir. Bu anlamda  srail, son be  yılda oldukça pratik kazandığı sabotaj saldırılarına başvurabilir. Bu se enек, olası planlamalar arasında en makul se enек olarak görülmektedir. Zira  ran'ın iç siyasi ve ekonomik şartlarının oluşturduğu muhalif gruplar ve ekonomik zorluklardan dolayı insan kaynağının kolay temin edilmesi gibi avantajlarla birlikte  srail'in, nükleer zenginle tirmenin y r t ld   t sisleri hedef alan örtülü operasyonlara ba vurabilece i düşünülebilir (Simons, 2021).

Bu tür örtülü operasyonlarda t sislerin konum ve şartları dikkate alınmak suretiyle insan istihbaratı, siber istihbarat, drone'lar ve sınırlı asker i özel birliklerin yer aldığı hibrit bir yöntem kullanılabilir. Önceden  ran içinde ve dışında başvurulan sabotajlar, suikastlar, patlamalar ve yangınlardaki iddia edilen rolüyle  srail, önemli bir pratik ve tecrübe kazanmıştır. Bu doğrultuda nükleer faaliyetlerin y r t ld   t sislerde (Natanz, Fordo)  zellikle santrifüj depoları, zenginleştirme bileşenleri ve santrifüjlerin üretilmesi d h ilinde kullanılan tedarik hattı ile hassas mühimmat kapasitesi geliştirme hattının,  srail örtülü operasyonlarının öncelikli hedefleri arasında olduğu değerlendirilmektedir. Nükleer zenginleştirme bileşenleri nükleer bomba geliştirilmesi ve nükleer bombaya sahip olunması açısından hassas bileşenler sınıfında yer almaktadır. Bu yüzden söz konusu t sisler ve bileşenler  srail'in  ran içindeki örtülü operasyonlarının hedefinde olmaktadır. Nitekim MOSSAD Başkanı David Barnea'nın açıklamalarında da  ran nükleer tehdidini  nleme konusunda MOSSAD'ın bir taahhüdü olduğu ve bu taahhüdün her koşulda yerine getirileceği vurgulanmaktadır (Israel Noticias, 2021).

 srail'in  ran'a karşı ba lataca ı hibrit bir örtülü operasyon, birincil hesaplamalar arasında makul se enек olarak görülürken, diğer taraftan  ran'a olası bir saldırı sonrası oluşacak reaksiyonları önceden azaltacak ya da kontrol edecek önleyici harekâtların gündeme geleceği düşünülmektedir. Bu argümanı destekleyen bazı emareler de görülmektedir. Özellikle Hizbullah'ın aktivitelerinin sıklıkla gündeme getirilmesi, Hizbullah'ın drone ve hassas m himmatlarının vurgulanmasından hareketle Hizbullah'a ya da Hamas'a karşı harekât ya da örtülü operasyonların seçenekler arasında yer aldığı düşünülmektedir (Israel Radar, 2021). Nitekim Yemen'de önemli bir Husi  ss n n bombalanmasına ilişkin iddialar da dile getirilmiştir. Tüm bunlarla birlikte, olası harekât planlamalarına dair sızdırılan

bilgilerde muğlaklık ve tezatlıklar görülmektedir. Bu tür sızıntıların aynı zamanda psikolojik harp dâhilinde sürdürüldüğü düşünülürse genel itibarıyla İsrail'in hangi seçeneğe başvuracağı konusunda belirsizlik oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, hesaplamalar dâhilinde sürpriz bir seçenek için zemin hazırlamak anlamına da gelebilir.

İsrail'in hibrit örtülü operasyonlarında bilhassa yüksek düzeyli askerî ya da siyasi profillerin hedef alınması ihtimal dâhilindedir. Bu doğrultuda, olası suikast hedeflerinde öne çıkan isimlerden biri, DMO Hava ve Uzay Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Emir Ali Hacızadedir. Hacızade'nin de bu durumun farkında olduğu müteakıl eylemler doğrultusunda anlaşılmaktadır. Nitekim İran'ın gerçekleştirdiği Büyük Peygamber-17 (Mehr News Agency, 2021) tatbikatında da icra edilen simülasyonda, İsrail'in Dimona Nükleer Tesisini vurma kabiliyet ve kapasitesinin arkasındaki önemli ve kurucu isimlerden birisinin Tuğgeneral Hacızade olduğu bilinmektedir. Ayrıca bölgesel kapsamda endişe kaynağı olan İran S/İHA'larının da Hacızade idaresinde geliştirildiği açık kaynaklarca rapor edilmektedir (Lis, 2021).

3.1.3. İsrail'in “Savaşlar Arasında Yaklaşımı” Güvenlik Stratejisi

İsrail'in 2017 yılından itibaren yoğun bir şekilde Suriye'deki muhtelif lokasyonlara hava hareketleri düzenlemesi, bağlama göre değişen hedefleri vurmaktan ziyade uzun süredir takip edilen bir yaklaşım dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Bu temelde İsrail'in başta İran olmak üzere Suriye, Lübnan, Irak ve Yemen'e yönelik şekillendirdiği dış politika ve güvenlik stratejilerinde “Savaşlar Arasında Yaklaşımı” önemli bir yerde durmaktadır (Barak vd., 2020). İsrail bu yaklaşım ekseninde askerî harekât ve planlamalarını sürdürmektedir. Yaklaşım İran'a karşı mücadelesinde operasyonel anlamda başvurduğu bir güvenlik stratejisi uygulamasıdır. “Savaşlar Arasında Yaklaşımı”nın esas hedefi İran'ın bölgedeki askerî ve siyasi varlığını sakatlamaktır. Bu doğrultuda İsrail'in İran'ın askerî ve siyasi varlığını mümkün olduğunca sınırlamak daha makro düzeyde sakatlamak üzere sergilediği davranışların bütünü, “Savaşlar Arasında Yaklaşımı” uygulamasının bir sonucu olarak gelişmektedir. “Savaşlar Arasında Yaklaşımı” dâhilinde İsrail'in bilhassa Suriye'deki Şii milis gruplara ait hassas askerî ve lojistik üsleri hedef aldığı görülmektedir.

2017'den bu yana İsrail'in Suriye'ye yönelik hava hareketlerinde istikrarlı şekilde benzer nitelikteki hedeflerin vurulduğu gözlemlenmektedir (Eisenkot & Siboni, 2019).

“Savaşlar Arasında Yaklaşımı” esasen üç temel ilke üzerinden geliştirilmiştir (Dingil, 2022c). Bunlardan birincisi harekât ve askeri eylemlerin geniş bir sahada gerçekleştirilmesi yani hava, deniz, kara hatta siber uzay olmak üzere agresif eylemlerin icra edilmesidir. İkincisi icra edilen eylemlerin sorumluluklarının üstlenilmemesi bunun yerine dolaylı medya araçları yoluyla eylemlerin gerekçelerinin ve nasıl yapıldığının sızdırılmasıdır. Üçüncü temel ilke de eylemler arasında kısa zamanlı süreler olması, eylemlerin art arda gerçekleştirilmesidir. Bu temelde eylemlerde temponun yüksekliği ve eylemlerin oldukça hızlı icra edilmesi önemlidir. Bu üç temel ilkenin İsrail'in İran'a karşı sürdürdüğü örtülü ve açık operasyonlarında başvurulan belirleyici ilkeler olduğu görülmektedir (Eisenkot & Siboni, 2019).

İsrail'in İran'a karşı mücadelesinde başvurulan bu ilkelerin İran içi ya da dışındaki mücadele alanlarında karşılaşılan şüpheli birçok olay dâhilinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Nitekim; başta İran içinde olmak üzere Suriye, Lübnan, Yemen dâhilinde gelişen şüpheli fakat sonuçları itibarıyla İran'ın bölgesel varlığına zarar veren bir diğer ifadeyle varlığını sakatlayan olaylarda, bu yaklaşımın izlerine rastlanılmaktadır. “Savaşlar Arasında Yaklaşımı” kapsamında birçok kapasitenin hibrit ve asimetrik olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu tür tercihlerde hedeflerin niteliği esas olup hedefin niteliğine göre hangi kapasiteye başvurulacağı belirlenmektedir (Blanford & Orion, 2020).

Diğer taraftan her ne kadar İsrail Savaşlar Arasında Yaklaşımı dâhilinde operasyonel ve taktik seviyede pratiklerini geliştirse de bu tür uygulamaları hayata geçirmesinde politik iradenin gelişmesi oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Bu noktada ABD'nin politika iradesi oluşturması bir diğer ifadeyle destek vermesi durumunda İsrail'in Savaşlar Arasında Yaklaşımını uygulamaya geçirmesi açısından gereken belirleyici siyasi şartlar oluşmaktadır. Nitekim ABD ile Viyana'da sürdürülen Nükleer müzakerelerin İran'ın maksimalist talepleri sonucu tıkanmasıyla birlikte ABD, İran'ı İsrail'in örtülü operasyonları ile cezalandırmak istemektedir (Dingil, 2022e).

Bu noktada, Tahran başta olmak üzere İran'ın muhtelif lokasyonlarında ortaya çıkan düşük ve orta düzeyli ölüm vakaları, İsrail'in esasında ABD uyumu beraberinde sürdürdüğü örtülü operasyonlarının sonucudur. Her ne kadar ABD söz konusu eylemlere sahip çıkmasa da müzakereci tarafın ABD, cezalandırıcı tarafın da İsrail olduğu bir tür iyi polis-kötü polis oyunu sergilenmektedir. Nitekim öldürülen ya da suikasta uğrayan düşük ve orta profilli hedeflerin hepsinin ortak özelliği İsrail'in mevcut güvenlik endişeleri kapsamında değerlendirilmiş olmalarıdır. Özellikle 2022 yılı mayıs ayının son günlerinde DMO Kudüs Gücü, Birim 840'ta görev alan Albay Hüdayi suikastı (Dingil, 2022d) ile başlayan trend, Bennett'in son dönemlerinde bilhassa haziran ayında hız kesmeden devam etmektedir.

Bu trendin karakteristiği incelendiğinde her bir eylemin art arda gerçekleştiği görülmekte, her bir eylem sonrası kasıtlı belirsizlik ve korku ortamı oluşturulmakta, her bir hedefin ortak bir noktada bulunduğu görülmekte, eylemlerin mekân ve alanı hibrit ve bileşik olarak konumlanmaktadır. Buna bağlı olarak kullanılan araçlar da hibrit olarak şekillenmektedir. İsrail'in örtülü operasyonlarında ortaya çıkan trend dâhilinde önem kazanan bir diğer önemli karakteristik de hedeflerin niteliği üzerinde görülmektedir. Bu kapsamda hedeflerin bir şekilde İran'ın askeri hava ve uzay kapasitesi ile ilgili olduğu anlaşılmakta, bilhassa balistik füze, seyir füzeleri ve drone teknolojileri ağırlıklı olmak üzere belirlendiği değerlendirilmektir (Dingil, 2022e).

Genel anlamda hedeflerin niteliği sınıflandırıldığında, öncelikli hedefin İran'ın askeri hava ve uzay kapasitesi olduğu eylemler sonrası ortaya çıkan bulgulara net bir şekilde görülmektedir. Hedeflerin görece değiştiği eğilim alanları da nükleer kapasite dâhilinde şekillenmektedir. Bununla birlikte eylemlerin hedeflemesi, yüksek ve orta profilli DMO askeri yetkilileri ve mühendisleri üzerine ağırlık kazanırken diğer taraftan kaos ve belirsizliği pekiştirici art arda gerçekleşen yangın, kaza, patlama ve sabotaj eylemleri de dikkat çekmektedir. Bu hedeflerin bir şekilde ya hava-uzay kapasitesi ya da hassas mühimmatlar, hassas mühimmatların yapım bileşenleri ekseninde şekillendiği anlaşılmaktadır (Dingil, 2022c).

Şekil 4

İsrail'in Ahtapot Doktrini ve Hedef Öncelikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bununla birlikte, örtülü operasyonların toplumsal tabanda da yürütüldüğüne dair güçlü emareler görülmektedir. Suikast, sabotaj, patlama ve yangınların başlamasına eş zamanlı olarak toplumsal hareketliliğin de başladığı görülmekte İran'ın muhtelif yerlerinde ani gösteri ve protesto hareketlerinin geliştiği gözlemlenmektedir.

Ayrıca, İsrail'in örtülü operasyonlarının eş zamanlı olarak İran'ın sınır aşırı bölgelerdeki askeri aktivitelerine de yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle Suriye ve Lübnan dâhilinde daha da belirgin olmaktadır. Suriye'de Şam havaalanına düzenlenen İsrail hava saldırısı bunun pratikteki somut örneklerindendir (Lazaroff, 2023). Öyle ki bu saldırıda ilk kez Şam havaalanı büyük kapsamlı hasar almış önceki saldırılara kıyasla yalnızca bu saldırı havaalanını kullanım dışı bırakmıştır. İsraili

yetkililer, eğer İran-Suriye rejimi iş birliği devam ederse benzer bir saldırıyla Beşar Esed'in sarayının hedef alınacağı yönünde tehditleri gündeme getirmiştir (Lazaroff, 2023). Bu eylem ve tehdit söylemi Suriye'ye yönelik önceki İsrail operasyonlarından oldukça farklı bir seviyededir. Benzer şekilde İsrail Genelkurmay Başkanı Aviv Kochavi Lübnan'da birçok hedefin belirlendiğini ve Lübnan'da yaşayan sivillerin büyük bir savaş başlamadan önce ülkeyi terk etmeleri gerektiğini söylemiştir (i24 News, 2022a).

Şekil 5

Savaşlar Arasında Yaklaşımı ve Ağırlık Merkezleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tüm bu gelişmeler İsrail'in ABD'nin müzakerelere bağlı olarak tanıdığı fırsatı en etkili ve agresif şekilde kullanacağı çıkarımına neden olmaktadır. İsrail söz konusu fırsat penceresi kapanana kadar eş zamanlı olarak örtülü operasyonlarını agresif ve maksimum etkinlikte sürdürecektir. Zira bu tür fırsat penceresi ve politik iradenin oluşmasına her zaman rastlanılmamakta, bu yüzden söz konusu fırsat dâhilinde İsrail İran'ın askeri kabiliyetlerini olabildiğince sakatlamayı hedeflemektedir.

Bu kapsamda kuvvetle muhtemel DMO Hava ve Uzay Kuvvetleri Komutanı Emir Ali Hacızade başta olmak üzere DMO üst düzey komutanları, üst düzey politik karar alıcıları, fırsat bulunması dâhilinde örtülü operasyonların hedefi olabilecektir. Nitekim dönemin İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Tahran dışı tüm programları ciddi suikast tehdidi nedeniyle iptal edilmişti (Middle East Monitor, 2022). Ayrıca Tahran'da bulunan Parçin askeri üssüne yönelik gerçekleşen patlayıcı yüklü drone saldırısında DMO Hava ve Uzay Kuvvetleri Komutanı Emir Ali Hacızade'nin hedef alındığı fakat bir şekilde kurtulduğu gündeme gelmişti.

İsrail söz konusu örtülü operasyonlarını 2018 yılında dönem itibarıyla Savunma Bakanı olan mevcut Başbakan Bennett tarafından uygulamaya konulan Ahtapot doktrini dâhilinde sürdürmektedir. Ahtapot doktrini stratejik seviyede İsrail'in İran'a yönelik planlamalarını organize eden bir güvenlik formülasyonu sunarken, esasında örtülü operasyonlar ile taktik ve operasyonel seviyede "Savaşlar Arasında Yaklaşımı" dâhilinde uygulanmaktadır. İran'ın içinde meydana gelen bu şüpheli gelişmeler trendi, "Savaşlar Arasında Yaklaşımı" temel özellikleri ile doğrudan örtüşmektedir.

Bu kapsamda, söz konusu şüpheli vakalar, operasyonların temposu, hedefi, yöntem ve aracı, operasyonların uygulama sahaları anlamında doğrudan "Savaşlar Arasında Yaklaşımı"nın genel eğilimlerine uyum sağlamaktadır. Örtülü operasyonların temel hedefi, İran'la olabilecek büyük bir savaşı engellemek üzere İran'ın askeri kapasitelerini sakatlayarak savaşamaz hale getirip savaşı ötelemektir. Her ne kadar büyük bir savaşı ötelemek hedeflense de örtülü operasyonların İran içindeki temposunun artması İran'ın şiddet seviyesi yüksek farklı reaksiyonlarıyla da sonuçlanabilir.

Bu ihtimal düşük bir ihtimaldir fakat İsrail'in örtülü operasyonları bu tempoda hız kesmeden devam ederse ve daha yüksek profiller hedeflenirse bu düşük ihtimal ani bir şekilde güçlenebilir. Ancak İran'ın bu örtülü operasyonlara karşılık vermek için BAE, Irak ve Türkiye gibi üçüncü ülkeleri hatta siber uzay alanları seçtiği gözlemlenmektedir. Bu durum İran'ın reaksiyonunun düşük seviyeli bir eğilimde olduğunu işaret etmektedir. Nitekim, "Musa'nın Asası" (Kubovich, 2022) isimli İran destekli hacker grubunun "İsrail'e 48 saat içinde bir sürpriz yapacağı" yönündeki

tehdidi İran'ın İsrail'e karşı düşük profilli bir mütekabiliyet arayışında olduğunu göstermektedir.

Ancak İran'ın Erbil ve BAE'deki MOSSAD görevlilerini hedef aldığını ileri sürdüğü saldırıları da İran'ın reaksiyonu açısından önemli göstergelerdir (Dingil, 2022c). Bu reaksiyonun şiddet seviyesi ve hedef seçimi İsrail'in İran'a karşı örtülü operasyonlarındaki tempoya ve hedeflerin düzeyine bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Şiddet seviyesini arttıracak bir eylem yakın zamanda Erbil'in DMO Balistik füzeleriyle vurulması örneğiyle benzerlik gösterebilir. İsrail'in Tahran'daki örtülü operasyonlarına bağlı olarak benzer şekilde üçüncü bir ülkede İsrail varlığının hedef alındığı saldırılar, İran'ın reaksiyon göstermek üzere başvuracağı seçenekler arasında yer almaktadır.

3.2. İran'ın İsrail'e Yönelik Güvenlik Stratejileri

3.2.1. İran'ın Direniş Eksenli Stratejisi ve Gelişimi

Farsça'da (محور مقاومت) “Mihveri Mukavemet” olarak adlandırılan Direniş Eksenli, İran İslam Devrimi'nin beraberinde getirdiği temel bir anlayışı temsil etmektedir. Batı yanlısı Şah'a karşı Şii İslam değerleri temelli modernleşmeyi ve bu çerçevedeki değerleri savunmayı ifade eden Direniş ifadesi, devrimden bu yana İran'ı siyasi, toplumsal, askeri ve ekonomik anlamda etkileyen önemli bir kavramdır. Ayrıca, İran'da başta güvenlik kurumları olmak üzere devletin kurumsal şekillenmesinde de önemli bir yerde durmaktadır (Steinberg, 2021).

Direniş, Batı ve Batı merkezli değerlere karşı bir alternatif sunma ya da bu değerlere karşı gelme durumu anlamına gelmektedir. Devrim sonrası zaman içinde Direniş kavramı İran'ın dönemsel iç ve dış mücadelelerinde merkezi rol oynayan psikolojik bir milli güç unsuru haline dönüşmüştür. Bir diğer ifadeyle devrim sonrası dönemde direniş kavramı, varoluş motivasyonu olarak konumlanmıştır. Özellikle Direniş kavramı 1980-1988 yıllarında Irak-İran savaşında da sıklıkla kullanılmış savaş döneminde İran halkının Irak'a karşı gönüllü seferberliğini temsil etmiştir. Bununla birlikte, bu süreçte Direniş ifadesi yalnızca Irak'a karşı değil Irak'ı savaş boyunca destekleyen uluslararası ve bölgesel güçlere karşı da bir anlam kazanmıştır (Wastnidge ve Mabon, 2023).

Bu haliyle kavram İran'ın milli karakteristiğini ve duruşunu da tanımlamak üzere şekillenmiştir. Ardından 2003'te Irak savaşının başlamasıyla ABD'nin "Şer Eksenini" politikasına karşı Direniş kavramı nitelenerek "Direniş Eksenini" ile yeni bir forma kavuşmuştur. Direniş Eksenini kavramı bilhassa Irak'ı işgal etmek üzere bölgeye giriş yapan ABD gibi uluslararası güçlere karşı diğer bölge ülkelerinde direniş hareketleri geliştirmek üzere İran çatısı altında bölgesel bir fenomene dönüştürülmüştür.

Ancak bu bölgesel fenomen daha çok Şii nüfusun yaşadığı ülkeler dâhilinde gelişmiştir. Öyle ki bu fenomenin bölgesel olarak güçlenmesinde dini motivasyonlar önemli bir yerde durmaktadır (Soage, 2020). Bu açıdan Direniş Eksenini 2006 yılında Lübnan'da İsrail'e karşı sürdürülen mücadele ile birlikte yeni bir safhaya geçmiştir. Öyle ki Direniş Eksenini Lübnan savaşı ile kurumsal bir zemin kazanmaya başlamıştır. Lübnan Savaşıyla birlikte Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı bir kuvvet olarak Kudüs gücü kurulmuştur. Direniş Eksenini de Kudüs gücü sevk ve idaresinde bölgesel olarak örgütlenmeye başlamıştır. Ardından 2011'de Suriye İç savaşında Beşer Esed'in iktidarda kalmasını sağlamak üzere sürdürülen bölgesel politika olarak da tanımlanmaya başlamıştır (Soltaninejad, 2018). Bu doğrultuda, Direniş Eksenini kavramı devrim sonrası süreçte tarihin çeşitli dönemlerinde yeni nitelik ve boyutlarıyla birlikte gelişmiştir.

Bu tarafla kavram İran'ı coğrafi olarak aşan daha çok İran'ın dış politika ve güvenlik politikaları olmak üzere bölgesel politikalarını kapsayan bir niteliğe bürünmüştür (Soage, 2020). Bu kapsamda, Direniş Eksenini İran bölgesel güvenlik stratejilerinin temel çerçevesini oluşturmaktadır. Esasında Direniş Eksenini, İran'ın güvenlik stratejilerinde yer alan bir doktrin olarak da kabul edilebilir (Bahgat & Ehteshami, 2021).

Bu doktrin büyük ölçüde asimetrik ve hibrit yapılı kapasitelerin kullanımı üzerine geliştirilmiştir (Wehrey vd., 2009). Zira İran askeri kapasitesi devrimden bu yana karşılaşılan askeri yaptırımlardan ötürü konvansiyonel kapasite olarak oldukça zayıftır. Bu durumun farkında olan İran, görece büyük güçlerle doğrudan çatışmalardan kaçınmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, asimetrik ifadesi görece küçük olan bir gücün görece büyük bir güç karşısında bulunması anlamına gelmekte,

İran da tam olarak bu tanımda olduğu gibi asimetrik seviyeli ilişki durumunu uygulama ve pratikte tatbik etmektedir (Bahgat & Ehteshami, 2021). Asimetrik güç kapasiteleri kullanılmak üzere görece büyük olan güçlere kısa, orta ve uzun vadeler dâhilinde istikrarlı yıpratıcı maliyetler oluşturulması hedeflenmektedir. Bu temelde görece büyük güçlerin zafiyetlerinin tespit edilmesi esasına göre asimetrik ve hibrit yapılı güç kapasiteleri kullanılmaktadır.

İran özellikle bölgesel anlamda kurduğu milis güçler ve vekil ağlar üzerinden bu doktrini hayata geçirmektedir (Divsallar & Azizi, 2023). Aynı zamanda bölgesel vekil güçlerin askeri ihtiyaç ve hedefleri doğrultusunda asimetrik ve hibrit yapılı güç kapasiteleri geliştirilmektedir (Wehrey vd., 2009). Bu açıdan bölgesel olarak konuşlandırılan vekil güçlerin hedefleri yerel ve taktik hedeflerle sınırlıdır. Ancak bu yerel ve taktik hedeflerin bölgesel anlamda İran'ın siyasi ve askeri maksatlı hedeflerine uyumlu ve tutarlı olması ve bölgedeki diğer yerel vekil güçlerin bu maksatlar çerçevesinde uyumlu eylemlerde bulunması, Direniş Ekseni doktrininin en önemli özelliklerinden birisini oluşturmaktadır (Soage, 2020).

Bu çerçevede İran'ın asimetrik ve hibrit yapılı güç kapasiteleri; insansız hava araçları, kamikaze İHA'lar, silahlı insansız hava araçları (SİHA), balistik füzeler ve seyir füzeleri olmak üzere sıralanabilir. Bununla birlikte, uzay ve siber uzay anlamında geliştirilen kapasite ve kabiliyetler de bu sınıflara girmektedir. Benzer şekilde sürat ve çevikliğin temele alındığı aynı zamanda mobilitenin önemsendiği deniz platformları ve deniz platformlarının silahlandırılmış türevleri de asimetrik ve hibrit yapılı güç kapasiteleri arasında yer almaktadır (Rezaei & Torabi, 2021).

İran ordusu, 2000'li yılların ortalarından bu yana, özellikle ABD'nin 2003'teki Irak savaşından sonra geniş çaplı bir (ABD) İran işgali de dâhil olmak üzere çeşitli askeri senaryolara hazırlanmaktadır. Ancak 2000'li yılların sonlarından bu yana öncelikli makul tehdit, nükleer program ve bağlantılı tesislere yönelik farklı kapsam ve yoğunluktaki İsrail ve/veya ABD hava saldırılarıdır.

Bu bağlamda İran'ın askeri komuta kademesi, bu tür saldırılara karşı koyabilmek için balistik füzeleri, seyir füzeleri ve insansız hava araçlarını esas alan askeri bir doktrini tercih etmektedir. Bu askeri doktrin dâhilinde olası bir işgal ya da hava saldırısı durumunda, ikinci vuruş kapasitesi öncelenerek hasım-işgalci aktörlerin

caydırılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, çoklu balistik füzeler kullanmak suretiyle olası savaş durumunda ABD'nin bölgedeki askeri varlığına ve müttefiklerine, başta İsrail olmak üzere Suudi Arabistan, BAE ve diğer Körfez ülkelerine karşı saldırılar düzenleyerek caydırıcı olmak, bu doktrinin öncelikleri arasında yer almaktadır. Bir başka ifadeyle oluşturulan ikinci vuruş kabiliyetleri ile önleyici bir savunma durumu oluşturmak istenmektedir.

Nitekim önleyici bir savunma pozisyonu oluşturmak suretiyle İran savunma hattını, ülkenin sınırları dışından başlatmaktadır (Bahgat & Ehteshami, 2021). İran aynı amaçla Lübnan'da Hizbullah, Irak'ta Haşdi Şabi başta olmak üzere çeşitli Şii milis gruplar, Suriye'de Afgan ve Pakistanlı milis gruplar ve Yemen'de Husiler gibi devlet altı aktörlerden oluşan bir ittifak kurmuştur (Divsallar & Azizi, 2023). Tüm bu örgütleri birleştiren temel motivasyon Direniş olgusu olup Batı ve İsrail karşıtı bir dünya görüşüdür.

Direniş Ekseni doktrini kapsamında olası bir çatışma durumunda söz konusu bölgesel olarak konuşlanmış vekil güçler, İran'ın sağladığı roket, balistik füze, seyir füzeleri ve insansız hava araçlarını kullanarak İran'ın bölgesel düşmanlarını hedef alabileceklerdir. Böylelikle İran sınırları dışından başlayan bir savunma hattı kurmak suretiyle hasım-işgalci aktörlere karşı güçlü bir caydırıcılık oluşturabilecektir. Tahran ve müttefikleri 2004'ten bu yana Beşar Esad rejiminin de dâhil olduğu bu ittifakı giderek daha sık bir şekilde "Direniş Ekseni" olarak adlandırmaktadır (Steinberg, 2021).

Direniş Ekseni doktrinine göre bu ittifak ve bölgesel örgütlenmenin öncelikli maksadı İran'ı, ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi Orta Doğu'daki Batı yanlısı devletlerin agresif davranışlarına karşı korumaktır. Tahran yönetimi kurduğu ittifakın savunma amaçlı olduğunu ileri sürse de 2012'den bu yana İran ordusu, Direniş Ekseni doktrini dâhilinde "ileri savunma" stratejisi izlemektedir (Bahgat & Ehteshami, 2021).

Bu stratejiye göre İran, ülke içini etkileyecek büyük kapsamlı ve maliyetli bir çatışmadan kaçınmak için düşmanlarıyla sınırlarının ötesinde savaşmalıdır. İran ileri savunma stratejisi ile bölgesel bir hegemonya kurmayı da hedeflemektedir. Genel anlamda Direniş Ekseni her ne kadar savunma öncelikli bir askeri strateji olarak

görülse de savunma hattının İran sınırları dışından başlaması ve bölgesel bir kapsamı muhteva etmesi İran'ın bölgesel hegemonya arzularını ortaya çıkarmaktadır.

Öte yandan, Direniş Ekseni'nin siyasi ve ideolojik lideri, İran'ın güvenlik politikasının oluşturulmasında belirleyici olan Devrim Rehberi Ali Hamaney'dir. Bu doktrinin uygulamasından sorumlu aktör de Devrim Rehberine bağlı Devrim Muhafızları Ordusu'nun bir kolu olan Kudüs Gücü'dür.

Devrim sonrası başlayan İran-İrak Savaşı, savaş sürecinde elde edilen tecrübeler, karşılaşılan zorluklar ve bu zorluklardan alınan dersler İran'ın askeri kapasite ve kabiliyetlerini geliştirmesinde önemli bir yerde durmaktadır. Savaşla birlikte, askeri kapasite ve kabiliyetlerinin sınırlarının farkına varan İran, bu sınırları dikkate alarak askeri gücünü geliştirmeye başlamıştır (Segal, 1988). Bu gelişim sürecinde İran yalnızca askeri güç göstergelerini sayısal temelde arttırmamış bununla birlikte savaş zamanı elde edilen tecrübeleri de askeri kazanımlara dönüştürmeye başlamıştır.

İran-İrak Savaşı esnasında Saddam Hüseyin'in füzelerine karşılık verilemeyen zamandan günümüze gelişerek ilerleyen İran balistik füze ve uzay programı, bölgede en önemli askerî gerçekliklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gerçekliğin oluşma sürecindeki temel faktörler incelendiğinde, İran füze ve uzay programında bazı ayırt edici hususlar dikkat çekmektedir (Eslami, 2023).

Bu kapsamda öncelikle İran-İrak Savaşı'ndan alınan acı dersler, İran'ın füze ve uzay programındaki ilerlemelerin temel motivasyonu olarak değerlendirilebilir. Öyle ki İran-İrak Savaşı'nda İran, Irak'tan gelen füzelere karşılık verememiş, hatta havan topu atmakta bile bazı başarısızlıklarla karşılaşmıştır. Savaşta ortaya çıkan bu zafiyetleri gidermek, İran füze ve uzay programının kurulmasını sağlayan öncelikli hedefleri oluşturmuştur (Iran Watch, 2020).

Bununla birlikte ilerlemelere imkân sağlayan bir diğer kritik unsur da Libya, Suriye, Çin, Rusya ve Kuzey Kore gibi ülkelerden alınan füze teknolojisi desteğidir. Bilhassa 1985 yılında dönemin Meclis Başkanı Ekber Haşimi Rafsancani başkanlığındaki üst düzey heyetin füzelerin tedarik edilmesi ve teknoloji transferi konusunda Libya, Kuzey Kore, Suriye ve Çin'de gerçekleştirdiği görüşmeler, İran'ın füze ve uzay programının kurulmasında önemli bir yer tutmaktadır. Öte yandan bu

lkelerden bilhassa Kuzey Kore ve Libya'dan gelen füze uzmanlarının İran'da gerçekleştirilen füze geliştirme testlerine katıldığı da bilinmektedir. Nitekim Kuzey Koreli uzmanların SCUD füzelerinin yeniden üretilmesi konusunda İranlı yetkililere eğitim verdiği de kayıtlara geçmiştir (Iran Watch, 2020).

İran'ın resmî kanallarının verdiği bilgiye göre İran-Irak Savaşı esnasında Irak, İran şehirlerini Frog-7 ve SCUD füzeleriyle hedef almıştır. Nitekim 9 Ekim 1980'de İran'ın Dezful kentine Frog-7 füzeleriyle yapılan saldırı, Irak'ın İran yerleşim yerlerine yönelik yaptığı ilk füze saldırılarından biridir. Bu tarihten sonra İran, ilk aşamada Libya ve Suriye'ye yönelmiştir. Libya, İran'ın talebini kabul ederek 300 km menzile sahip ve 700-1000 kg arasında savaş başlığı taşıyabilen sıvı yakıtlı Scud-B balistik füzelerini satmıştır (Iran Watch, 2020).

Bu doğrultuda İran ilk olarak Libya'dan 8 adet Scud-B füzesi ve iki adet fırlatma rampası temin etmiştir. 25 Ekim 1984'te, İran füze teknolojisinin kurucusu olarak bilinen Hasan Tahrani Mukaddem önderliğinde 13 kişilik bir ekip, füze kullanımıyla ilgili gereken eğitimi almak üzere Suriye'ye gönderilmiş; iki ay eğitim aldıktan sonra İran'a geri dnmştir. Mevcut savaş ortamından dolayı İran'ın balistik füze stoku hızla tükenmiştir. Bununla birlikte, Libya'nın füze yardımını durdurmasıyla İran, Kuzey Kore'ye yönelmiştir (Iran Watch, 2020).

Başka bir tedarikçi arayışına giren İran, Kuzey Kore ile görüşmelere başlamış ve bu kapsamda Tahran, teknoloji transferi karşılığında Kuzey Kore'nin uzun menzilli füze programını finanse etmeyi ve 100 adet Scud-B satın almayı teklif etmiştir. Kuzey Kore teklifi kabul ederek ilk parti Scud-B füzelerini Temmuz 1987 yılında İran'a göndermiştir. ABD Savunma Bakanlığı'nın raporuna göre İran, 1985-1988 yılları arasında Irak topraklarına 100 Scud füzesi fırlatmıştır (Iran Watch, 2020).

İran, Kuzey Kore'den sadece füze değil, aynı zamanda balistik füze teknolojisini de belli oranda ithal etmiştir. Diğer yandan İran, bahsedilen ülkelerden ithal ettiği füzeler üzerinde değişiklikler yaparak kendi yerli füzesini de üretmeye çalışmıştır. 1985 yılında CIA (CIA Arşiv Belgeleri, t.y.), Suriye'de alınan 3 aylık eğitimle İran'ın Scud füzelerini kullanamayacağı değerlendirmesinde bulunmuş ancak füze programının kurucusu olarak bilinen Hasan Tahrani Mukaddem liderliğindeki grup pratikte bu değerlendirmenin aksini ispatlamıştır. İran oldukça hızlı bir süreçte

Scud füzelerini kullanmanın ötesinde geliştirmiş ve istediği maksatlara uygun bir hale getirebilmeyi başarmıştır. Esasında bu süreçteki ilerleme İran'ın tersine mühendislik kabiliyetlerinin ne derece iyi olduğunu da gösterir niteliktedir.

Ek olarak 1990 yılında İran'ın Kuzey Kore'den 500 km menzil ve 700 kg harp başlığına sahip Scud-C satın aldığı ABD istihbarat raporlarına yansımıştır. Bir sene sonra ise İran, Scud-C balistik füzesini test ettiğini duyurmuştur. İsrail Tel Aviv Üniversitesi'ndeki Jaffe Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yıllık olarak yayımlanan askeri güç raporunda, İran'ın 1994 yılına kadar 300 Scud-B ve 100 Scud-C füzesini, teknoloji transferi ile satın aldığı ve bunlar üzerinden üretim sağlamaya başladığı belirtilmiştir. Nitekim Libya'dan ithal ettiği Scud-B füzelerindeki eksiklikleri kendi imkânlarıyla tamamlayıp 11 Ocak 1987'de bu tür bir füzeyle Irak'a yönelik saldırıda bulunmuştur (Irin, 2017).

İran Savunma sanayi özellikle Irak-İran savaşı sonrası ciddi bir ilerleme göstermiştir. Savaşta kazanılan acı tecrübeler bu noktada savunma sanayinin gelişmesine katkı sağlayan katalizör faktör niteliğindedir (Segal, 1988). Devrim sonrası uluslararası silah yaptırımlarının artması da gelişim sürecine katkı sağlayan önemli bir etkidir. Özellikle uluslararası yaptırımlar İran savunma sanayini yerli çözümler üretmeye teşvik etmiştir. Bu doğrultuda, İran'ın yerli çözümler geliştirmeye yönelmesi, İran savunma sanayini konvansiyonel olmayan askeri kapasitede kendine yetebilir bir seviyeye getirebilmiştir. Nitekim İran savunma sanayini iki temel dönem olarak ele alacak olursak devrim öncesi ve devrim sonrası dönemlerde görülen temel farklılık, asimetrik ve konvansiyonel kapasiteler üzerinden görülmektedir.

Devrim öncesi Şah döneminde İran'ın daha çok ABD, Fransa, İngiltere, SSCB/Rusya ve Çin menşeli askeri araçlar tedarik edilmek üzere konvansiyonel kapasitelerini geliştirdiği görülmektedir (Iran Watch, 2020). Devrim sonrası dönemde ise daha çok asimetrik kapasitelerin yerli çözümler doğrultusunda geliştirildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada bilhassa yerli çözümlerin geliştirilmesinde tersine mühendislik kabiliyetleri önemli bir yerde durmaktadır.

Tersine mühendislik yöntemleri ile İran, teknoloji transferleri marifetiyle elde ettiği know-how bilgisini yerli ve dışarıya görece bağımlı olmayan askeri kapasitelere dönüştürebilmektedir. Bu durum özellikle asimetrik askeri kapasitelerin gelişmesinde

oldukça önemli bir etki göstermektedir. Öte yandan teknoloji transferleri ile hem askeri hem de sivil maksatlı çifte kullanım (dual-use) ürünler yoluyla uluslararası yaptırımlar da bir şekilde delinerek savunma sanayinin gelişmesi noktasında ciddi bir ivme yakalanmıştır. Devrim sonrası dönemde özellikle İran'ın savunma sanayinin gelişmesinde dış tedarik ülkeleri olarak Rusya ve Çin'in yeri dikkate değerdir.

Rusya ve Çin'den uydu teknolojileri başta olmak üzere güdüm sistemleri, navigasyon sistemleri, haberleşme, komuta-kontrol, iletişim-haberleşme sistemleri konusunda teknoloji transferleri ve aynı zamanda teknik destekler, bilhassa İran'ın asimetrik askeri kapasitesinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Taleblu, 2023). Diğer taraftan İran'ın askeri envanterinde konvansiyonel güç unsurlarının eski olduğu ve işlevsel olmadığı görülmektedir.

Bu durum her ne kadar zafiyet olarak değerlendirilse de İran'ın askeri doktrinleriyle ve mevcut koşullarla doğrudan bağlantılı bir tercih olarak düşünülmektedir. Bir diğer anlamda, yaptırımlardan dolayı gelişmiş konvansiyonel güç unsurlarını tedarik edemeyen İran asimetrik kapasiteler üzerine yoğunlaşarak bu zafiyeti gidermeyi amaçlamaktadır. Asimetrik kapasitelerde sağlanan ilerlemeler İran'ın bölgesel askeri doktrinini esas almakta ve mevcut konvansiyonel zafiyetleri gidermeyi hedeflemektedir (Bahgat & Ehteshami, 2021). Bu doğrultuda, İran savunma sanayinin gelişimi üzerinde bu iki önemli motivasyonun, benimsenen savunma sanayi stratejilerinde belirleyici olduğu açık şekilde görülmektedir.

Bu motivasyonlardan hareketle İran savunma sanayi bünyesinde yerli imkanlara azami ölçüde başvurulduğu, çifte kullanım malzemelerinin etkin kullanıldığı, tersine mühendislik ve teknoloji transferleri yöntemlerinin de geliştirildiği görülmektedir. Devrim sonrası dönemde İran savunma sanayide görülen temel göstergelerden bahsetmek gerekirse çevik, hızlı, mobil, erişimi kolay ve maliyet etkin olma gibi standartlar, bu dönemin başlıca özelliklerini oluşturmaktadır (Yazarın muhtelif kaynaklardan yararlanarak yaptığı teknik analizleri).

Bu noktada, seyir füzeleri, balistik füzeler, uydular ve uzay roketleri; S/İHA'lar ve askeri sürat tekneleri gibi kapasitelerde söz konusu başlıca özellikler somut bir şekilde görülmektedir. Nitekim bu kapasiteler dâhilinde kullanılan teknolojiler, bölgesel olarak İran'ın “Direniş Eksen” politikası ile de doğrudan

uyumludur. Öyle ki Devrim sonrası İran savunma sanayinin gelişiminde, bölgesel olarak dağınık İran destekli milis grupların askeri manada taktik ihtiyaçlarının dikkate alındığı görülmektedir (Divsallar & Azizi, 2023).

İran'ın bu dönem itibarıyla İHA'larla ilgilenmesinin bazı önemli nedenleri bulunmaktadır. Özellikle İran-Irak savaşı sırasında İran'ın hava gücü açısından yaşadığı sorunlar aslında İran'ın insansız hava platformlarına yönelmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu doğrultuda, İran-Irak savaşı sırasında hava gücü oldukça önemli bulunmuştur. Ancak mürettebatlı (insanlı) savaş uçaklarının kayıpları ve beraberinde gelişen büyük maliyetler, İran'ı yeni alternatif arayışlara sevk etmiştir (Eslami, 2023).

Nitekim İran hava gücü konusunda yaşadığı sorunlara bir çözüm olarak İHA'ları incelemeye başlamıştır. İHA'lar, bu süreç dâhilinde ucuz maliyetli ve kolay üretilebilmesi avantajları ile daha da önem kazanmıştır (IISS, 2021). Bunun üzerine İran, insansız hava platformları konusunda zamanla ilerlemeye başlamış, drone programının başlatıldığı ilk yıllarda bazı teknolojileri de bir şekilde dışardan tedarik etmiştir.

Mürettebatlı bir savaş uçağına kıyasla İHA'lar, İran'ın savaştaki kayıplarını ve karşılaştığı riskleri de azaltmıştır. Bu temelde İran'ın İHA'lar konusundaki ilerlemesinin temel motivasyonunun savaşta yüzleşilen maliyetleri azaltmak olduğu söylenebilir. Öyle ki dönem itibarıyla muharebe şartlarında düşman ülkenin derinliklerinde gerçekleşen bir İHA kaybı, savaş uçağının ve mürettebatının kaybına kıyasla daha avantajlı görülmüştür. Özellikle İHA'ların uzaktan kontrol edilebilmesi marifetiyle pilot kayıplarının da önüne geçilmesi, muharebe şartlarında önemli bir avantaj sağlamıştır (Segal, 1988).

Öte yandan İran'ın askeri drone programının gelişmesinde uzun süren askeri ambargolar ve bundan kaynaklı hava kuvvetlerinin modernleşememesi sorunu da önemli bir yerde durmaktadır. İran'ın hava kuvvetleri envanteri, Şah yönetiminin 1960'lar ve 1970'lerde ABD'den elde ettikleri uçaklara ve az sayıda Sovyet ve Çin uçaklarına dayanmaktadır. Dolayısıyla İran hava gücünün modern olmayan bir hayli yaşlı filosunun bulunduğunu söylemek mümkündür. İran hava kuvvetlerini oluşturan Phantom filosu, F-14 filosu oldukça eski uçakların bulunduğu filolar olup, modern imkân ve kabiliyetlerden yoksun olmaktadır (Hosseini, 2017).

İran da, özellikle bu soruna bir alternatif çözüm olarak devrim sonrası savunma sanayi stratejilerini daha çok asimetrik/hibrit kapasiteler öncelikli olmak üzere şekillendirmiştir. Böylelikle konvansiyonel kapasitelerde yaşanan sorunları gidermeyi hedefleyen ve modernleşememe sorununu dengelemeye çalışan bir güvenlik-savunma doktrini oluşturmuşlardır (Habibi, 2020).

Bu kapsamda İran'ın askeri drone programı da söz konusu asimetrik/hibrit kapasiteler arasında yer almaktadır. İran asimetrik kapasitelerini yerli ve yurtiçi imkanlar kullanılmak suretiyle geliştirmiştir. Devrim sonrası uzun süreli ambargolara maruz kalan İran, kendine yeter olmak üzere savunma sanayi stratejileri benimsemiştir. Bu doğrultuda, İran'ın askeri drone programı da ağırlıklı olarak yerli ve yurtiçi imkanlar temelinde geliştirilmiştir (Bashir, 2023).

İran'ın sahip olduğu İHA sistemleri, istihbarat, gözetleme ve keşif rollerinde küçük, hafif, kısa menzilli İHA'lar ve orta menzilli ve ağır türev İHA'lar olmak üzere farklı sınıflardan müteşekkildir. Bu noktada İran'ın askeri drone programı zaman içinde hem yetenekler anlamında hem de ağırlık ve hacim anlamında gelişmeler göstermiştir. Bir İHA göreceli olarak ne kadar büyükse, sahip olabileceği yük de o kadar büyük olmaktadır. Nitekim İran'ın İHA sistemlerine çeşitli elektro-optik sensörler, silahlar ve akıllı hassas mühimmatlar monte edilebilmekte, bu da platformların taşıdığı faydalı yük ağırlığını etkilemektedir (Bashir, 2023).

Öte yandan, İran askeri drone programının gelişmesinde ar-ge ve teknoloji transferleri de belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda, ar-ge dâhilinde özellikle tersine mühendislik alanında İran'ın dikkate değer bir tecrübesi ve kabiliyetinden bahsetmek mümkündür. Nitekim drone programının gelişmesi de ar-ge ve teknoloji transferleri dâhilinde sürdürülen yatırımlarla şekillenmiştir. Bununla birlikte, İran'ın Irak savaşından bu yana sürdürdüğü bir diğer kritik program olan balistik füze programı, S/İHA kabiliyetlerinin ilerlemesinde oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Temel olarak İran askeri drone programının bir şekilde balistik füze temeline dayanan bir mantık izlediğini söylemek mümkündür (Yazarın muhtelif kaynaklardan yararlanarak yaptığı teknik analizleri).

İran bu süreçte balistik füze programını geliştirirken bu alanda elde ettiği tecrübe ve birikimi drone programına aktarmıştır. Öyle ki drone programının ve

balistik füze programının DMO Hava ve Uzay Komutanlığı çatısı altında yer alması, bu aktarım sürecine uygun ve kolaylaştırıcı bir ortam sunmaktadır. Bununla birlikte, yine aynı çatı altında uzay çalışmaları da yer almaktadır. Bu tarafıyla, İran'ın balistik füze, drone ve uzay programlarının birbiriyle ne denli eşgüdüm ve koordinasyon içinde olduğu görülmektedir (Yazarın muhtelif kaynaklar dahilinde teknik analizleri).

Bu doğrultuda, İran'ın askeri drone programının ilk örnek platformları “uzaktan kontrol edilen ilkel balistik füze” olarak da değerlendirilebilir. Nitekim İran'ın drone programının birçok platformunun yine balistik füze ve seyir füzelerini andıran mantığı taşıdığı, bunların bir şekilde benzer görünümlere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Mitzer & Oliemans, 2022). Esasında bu durum çok şaşırtıcı değildir. Zira balistik füze programı dâhilinde geliştirilen güdüm-navigasyon sistemleri ve hedefleme teknolojileri, komuta-kontrol, haberleşme kabiliyetleri, radar ve elektro-optik teknolojiler gibi kritik alanlar drone'ların kabiliyetlerinin geliştirilmesinde de oldukça önemli alanlardır. Bu noktada İran'ın drone ve balistik füze programında görülen ilerlemeler arasında doğrusal bir orantı görülmektedir (Yazarın muhtelif kaynaklardan yararlanarak yaptığı teknik analizleri).

İran'ın S/İHA kullanımı dâhilinde izlediği çift yönlü bir yaklaşımı bulunmaktadır. Birinci yaklaşım temelinde İHA'lar araca ve yerleşik sensörlere bağlı olarak çeşitli menzillerde istihbarat, gözetleme ve keşif gibi geleneksel operasyonel rolleri yerine getirmektedir. İkinci yaklaşım dâhilinde daha çok taarruz odaklı fonksiyonlar ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda, bazı İHA'lar güdümlü/akıllı hassas mühimmat taşıyan sınıflarda yer aldığı gibi taarruz rollerini icra eden kamikaze drone'lar da bulunmaktadır. Silah taşıyan ve daha çok taarruz fonksiyonları ağırlıklı kullanılan bu drone'lar S/İHA sınıfında yer almaktadır (Zampronha & Albuquerque, 2024).

İran'ın S/İHA'larının çoğu Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) tarafından işletilse de Erteş (İran Ordusu) ile müşterek kullanımlar da görülmektedir. Nitekim “Ulusal Ordu” gününde (Nisan 2022) yapılan askeri tanıtımda daha çok Erteş'in envanterinde yer alan drone'lar sergilenmiştir (Iran Press, 2022).

Bu noktada İran'ın güvenlik doktrinlerini şekillendiren “Mozaik Savunma Doktrini” askeri drone programına da yansımıştır. Bu doktrine göre İran askeri

kapasite ve imkanlarını ülkenin genelinde (dağınık yapıda) müşterek ve hibrit olmak üzere kullanmalıdır (Rezaei & Torabi, 2021). Bu doktrin olası bir muharebeye karşı ülke genelinde güçlü bir direnç geliştirilebileceğini ön görmektedir (Smith, 2013). Nitekim askeri drone'ların hem DMO hem de Erteş tarafından kullanılması bu duruma somut bir örnek sunmaktadır. Ayrıca söz konusu askeri drone programında yer alan platformların küçük değişimler yapılmak suretiyle bölgesel vekil güçlere transfer edildiği de bilinmektedir.

Eylül 2019 Suudi Aramco-Abkayk saldırısı bir dönüm noktası olmak üzere bu platformların Suudi Arabistan, Yemen, Irak, Lübnan/İsrail, BAE ve Basra Körfezi gibi bölgelerde yaygın kullanıldığı ve birçok önemli “başarılı” saldırıda rol oynadığı görülmektedir. Bu anlamda Mozaik Savunma Doktrini'nin S/İHA'ların müşterek kullanımı dâhilinde bölgesel vekil güçleri de kapsadığı anlaşılmaktadır. İran'ın bu platformları bölgesel vekil güçlere transfer etmesinde “Direniş Ekseni Stratejisi” kapsamındaki bölgesel politik hedefler etkilidir (Sedigh vd, 2020).

Ancak bir diğer taraftan İran, drone ve balistik füze programı çerçevesinde geliştirilen askeri envanterini test etme fırsatı elde ederek gerçek muharebe ortamlarında alınan dönütlerle askeri havacılık-uzay programlarının gelişmesini hızlandırmaktadır. Bununla beraber bu strateji, İran'ın bölgesel vekil güçleri aracılığıyla askeri envanterinin eksikliklerini gidermek suretiyle gerçek muharebe ortamlarında gelişen ihtiyaç ve sorunlara yönelik bir yaklaşımı yakalamasına da neden olmaktadır. İran'ın bölgesel vekil güçler aracılığıyla test ettiği platformlar, sergiledikleri somut performanslar neticesinde mevcut S/İHA pazarında İran'ın avantajlı bir konumda olmasına da imkân sağlamaktadır (Eslami, 2023).

Son zamanlarda İran'ın S/İHA pazarına yeni bir oyuncu olarak katılmaya çalıştığına dair emareler artmaktadır. Özellikle Mayıs 2022'de Tacikistan Duşanbe'de açılan İran S/İHA üretim (nitelik: montaj/birleştirme) tesisi buna açık bir örnektir. Tacikistan'da açılan S/İHA üretim tesisi İran'ın yurtdışındaki ilk resmi S/İHA açılımı olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak daha öncesinde örtülü ya da farklı şekillerde Venezuela ve Etiyopya'ya S/İHA satılması yönündeki gelişmeler, açık kaynaklara yansımıştır. Bu gelişmeler artık İran'ın uluslararası pazara da girmeye çalıştığını

göstermektedir. Bu anlamda İran, S/İHA satan rekabetçi bir aktör olarak uluslararası pazarda konumlanmak istemektedir.

3.2.2. İran'ın Asimetrik ve Hibrit Güç Temelli Güvenlik Stratejileri

İran devrim sonrası süreçte özellikle askeri ve ekonomik yaptırımlardan ötürü konvansiyonel güç kapasitelerini geliştirememiştir. Bu yüzden İran devrim sonrası süreçte güvenlik strateji ve doktrinlerini de, mevcut güç kapasitelerini etkin kullanmaya yönelecek şekilde temellendirmiştir. Bu doğrultuda İran'ın asimetrik ve hibrit güç kapasiteleri, güvenlik stratejilerinin oluşturulmasında ve bu stratejilerin uygulanmasında oldukça önemli bir yerde durmaktadır (IISS, 2021). Bununla birlikte İran simetrik güç unsurları ya da bir diğer ifadeyle konvansiyonel güç kapasiteleri görece zayıf olarak konumlansa da, konvansiyonel ve asimetrik güç kapasitelerinin birlikte kullanıldığı hibrit güç kapasitesi, İran'ın bölgesel güvenlik strateji ve uygulamalarının şekillenmesinde belirleyici olmaktadır (Smith, 2013).

Bu kapsamda, İran'ın asimetrik ve hibrit güç temelli güvenlik strateji ve doktrinlerinde insansız hava araçları ayırt edici bir konumda bulunmaktadır (IISS, 2021). İran özellikle bölgesel seviyede insansız hava araçlarını caydırıcı bir araç olarak kullanmaktadır. Diğer taraftan İran'ın bu kapasitelere ağırlık göstermesinde konvansiyonel olarak hava kuvvetlerinin oldukça zayıf bir durumda olması önemli bir motivasyon olarak değerlendirilmektedir.

İnsansız hava araçları bu güç zafiyetinin telafi edilmesi noktasında geliştirilen bir kapasite olup bu tarafıyla aynı zamanda savunma maksatlı güç kapasitesi olarak da konumlanmaktadır. Dolayısıyla İran insansız hava araçlarına uzun süredir yatırım yapmakta ve yaklaşık 40 yıllık bir süreç diliminde asimetrik bir kapasite olarak insansız hava araçlarını geliştirmektedir (IISS, 2021). Öte yandan, İran'ın bölgesel güvenlik politikalarında başvurduğu insansız hava araçları bilhassa kamikaze İHA'lar, İsrail'le sürdürdüğü mücadelede de sıklıkla başvuru bir araç olarak görülmektedir. Buna karşın, İsrail'in İran'a yönelik birçok saldırısında insansız hava araçları kapasitesine ilişkin hedefler istikrar arz etmektedir.

İran'ın İHA'lara olan ilgisi esas olarak 1980'lerin ortalarında gerçekleşen İran-İrak Savaşı'na kadar uzanmaktadır. İran bu tarihlerden itibaren insansız hava

teknolojileri üzerine çalışmaktadır. Bu kapsamda ilk İran İHA'sı olarak bilinen Ebabil; İran-Irak Savaşı sırasında geliştirilen birinci nesil İHA olarak istihbarat, gözetleme ve keşif (Intelligence, Surveillance, Reconnaissance- ISR) platformundan ziyade düşük maliyetli bir saldırı aracı olarak kullanılmıştır (Barrie, 2021). Zira bu tarihler İran drone programının ilk dönemleri olup, güdümlü/akıllı mühimmatlar, elektro-optik ve gözetleme fonksiyonlarının gelişmediği bir zamana denk gelmektedir. Yine de bu dönemde basit yapımlı düşük fonksiyonlu gözetleme ve keşif maksatlı türler de üretilmiştir (Mitzer & Oliemans, 2022).

İHA'lar, bu süreç dâhilinde ucuz maliyetli ve kolay üretilebilmesi avantajları ile daha da önem kazanmıştır. Bunun üzerine İran insansız hava platformları konusunda zamanla ilerlemeye başlamıştır. Drone programının başlatıldığı ilk yıllarda bazı teknolojileri de bir şekilde dışardan tedarik etmiştir. İnsanlı bir savaş uçağı ile karşılaştırıldığında İHA'lar, İran'ın savaştaki kayıplarını görece azaltmıştır.

Buna bağlı olarak, İran'ın İHA'lar konusunda gelişmesinin önemli motivasyonlarından birisi savaşta yüzleşilen maliyetleri azaltmaktır. 1980'ler ve 1990'lar süresince Tahran, başta anti-gemi füze sistemlerinin satın alınması da dâhil olmak üzere Çin ile savunma alanında iş birliğinden yararlanmıştır. İran'ın bu dönemde Çin tasarımlarından etkilenmiş olma ihtimali mevcuttur. Bu doğrultuda, bazı erken dönem İran İHA'larında Çin etkisinden bahsedilebilmektedir.

İnsansız hava araçları modellerine bakıldığında öncelikli olarak maliyeti ucuz, basit yapıda, kısa ve orta mesafede uçuş kabiliyetlerine haiz modeller dikkat çekmektedir. İran'ın sahip olduğu bilinen insansız hava araçlarında ileri teknolojik özellikler görülmemekle birlikte hafif patlayıcı mühimmat yüklenebilen gözlem, keşif ve muharip maksatlarda kullanılan yerli üretim İHA ve SİHA'lar ön plana çıkmaktadır. Bu modeller arasında İran'ın ilk insansız hava aracı Ebabil örnek gösterilebilir. Ebabil görece daha eski (1985) bir model insansız hava aracı olup İran'ın ilk yerli üretim İHA örneği olarak bilinmektedir (Mitzer & Oliemans, 2022).

Ebabil daha çok keşif ve gözlem maksatlı kullanılırken Kâşif 1 ve Kâşif 2 gibi modellerin İran'ın vekil güçlerince; Yemen, Lübnan ve Suriye'de kullanıldığı kayıtlara geçmiştir. Ebabil ve türevi modelleri 30-40 kg patlayıcı taşıyabilmekte, ayrıca 60 ila 80 kg ağırlığıyla 3.000 metre irtifada yaklaşık 2 saat uçabilmektedir. 150

km menzili olduğu iddia edilmesine rağmen pratikte sağlıklı veri aktarımını 50 km'ye kadar gerçekleştirebildiği anlaşılmaktadır (Barrie, 2021).

İkinci model Şahit-129, 2012'de duyurulmuş olup 12-24 saat arası uçuş yapabilmektedir. Üçüncü model Fotros da ilk defa 2013'te tanıtılmıştır ve uçuş süresi 16-30 saat arasında değişmektedir. Dördüncü model Saike-2 (Yıldırım) ise 2016'da geliştirilmiştir. Delta kuyruklu bir yapıya sahip Saike-2/Şahit-191'in de 16-24 saat arasında değişen bir uçuş süresi bulunmaktadır. Ayrıca bu modelin 2011 yılında İran tarafından düşürülerek ele geçirildiği iddia edilen Amerikan "RQ-170 Sentinel" tipi İHA'nın, tersine mühendislik yöntemleriyle silahlandırılmış bir modeli olduğu ileri sürülmektedir. Beşinci model Muhacir-6, 2018'de tanıtılmış olup Saike-2 ile aynı uçuş süresine sahiptir. Muhacir-6'nın, 40 kg ağırlığında mühimmat taşıyabildiği, akıllı bomba ve lazer güdümlü füze kullanabildiği iddia edilmektedir (Mitzer & Oliemans, 2022).

Tatbikatlarda test edilen İran yapımı Kerrar-III (Vurucu) "kamikaze drone", GPS güdümlü silahlı insansız hava aracı modeli örneğidir. Kerrar-III yatay bir platformla fırlatılabilme ve alçak ve yüksek irtifada uçuş yapabilme kabiliyetlerine sahiptir (Mitzer & Oliemans, 2022).

Ayrıca Kerrar-III, gemi-savar füzeleri ve farklı sınıflarda güdümlü ya da akıllı mühimmatları da taşıyabilmektedir. Kerrar-III, Çin menşeli model uçaklarda kullanılan jet motorlarının güçlendirilmiş türevleriyle donatılmıştır. İddialara göre saatte 800-900 km hızla 1.000 km gidebilmekte, MK-82 bomba türünü taşıyabilmektedir. Bununla birlikte Kerrar-III kamikaze drone ve havadan havaya füze sınıfında yer alan Areş (Şimşek) isimli güdümlü füzeleri kullanabilmektedir (Bashir, 2023).

(S)İHA'larla birlikte taşıdıkları patlayıcı mühimmatlar da önem arz etmektedir. İran'ın (S)İHA'larında kullanılan mühimmatlar genel itibarıyla Tufan güdümlü tanksavar (ATGM) füzesinden türetilmiş silahları içermektedir. Başta TV güdümlü olmak üzere manuel hedef vuruşu ile kullanılmaktadır. Envanterde Şafak, Sadid, Kâim, Elmas isimlerinde füze türevleri bulunmaktadır (Dingil, 2021a).

Öte yandan İran'ın asimetric ve hibrit temelli güvenlik stratejileri doğrultusunda İran askerî gücü üç temel askeri bileşenden müteşekkildir. Birincisi,

Basra Körfez'i ve Hürmüz Boğazı'nın güvenliğini sağlamak üzere konuşlandırılmış deniz kuvvetleridir. İkincisi, bölgesel hava üstünlüğü tesis etmek aynı zamanda bölgesel caydırıcılığı sağlamak için yürütülen balistik füze programıdır. Buna ek olarak, ülkenin hava savunmasını sağlamak üzere geliştirilen savunma teknolojileri de bu kapsama dâhil edilebilir. Diğer taraftan, üçüncü temel bileşen ise sınır aşırı askeri ittifaklar ve vekil güçlerin yer aldığı gayri nizami harp unsurlarıdır (DIA, 2022).

Bu çerçevede İran'ın temel askeri bileşen ve unsurlarını askeri doktrin ve stratejilerine göre nasıl organize ettiği, bu bileşenleri askeri hedef ve maksatlara göre nasıl kullandığı önem kazanmaktadır.

Bu açıdan İran esas aldığı askeri doktrin ve stratejilerine göre nevi şahsına münhasır bir askeri yapılanma oluşturmuştur. Zira İran sahip olduğu askeri unsurlarla ne tam olarak konvansiyonel bir askeri yapı sınıfına girmekte ne de tam olarak konvansiyonel olmayan bir sınıfta yer almaktadır. Bu durum İran askeri yapılanmasını nevi şahsına münhasır kılmaktadır. Öyle ki İran simetrik ve asimetrik harp unsurlarını sentezlemiştir (DIA, 2022). Bununla beraber bu senteze uygun askeri yöntemler kullanmaktadır. İran konvansiyonel askeri unsurları daha çok askeri caydırıcılık tesis edilmesi ve bununla birlikte muhtemel saldırılara karşılık verebilme öncelikleri üzerine temellendirilmektedir.

Bu noktada, İran'ın hava kuvvetlerinin modern olmaması bilhassa savaş uçakları özelinde bu zafiyetin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu nedenle İran bu zafiyet alanını asimetrik harp unsuru olan balistik füze programı ile telafi eden bir anlayışı benimsemektedir (IISS, 2021). Öte yandan bölgesel siyasi ve askeri hedeflerini gerçekleştirmek üzere vekil güçleri gayri nizami harp unsuru olarak konumlandırmaktadır. İran'ın bir taraftan simetrik ve konvansiyonel harp unsurlarını diğer taraftan asimetrik ve konvansiyonel olmayan harp unsurlarını bölgesel hedeflerini gerçekleştirmek üzerine sentezlediği bu anlayış hibrit savaş yöntemine önemli bir örnek sunmaktadır (Habibi, 2020).

İran'ın güvenlik stratejilerine bakıldığında, iki öncelikli hedefin ön plana çıktığı görülmektedir. İlk olarak İran devletinin ya da yönetiminin sürdürülebilirliğini tesis etmek birincil hedefler arasında yer alırken bölgesel baskın güç olmayı temin etmek de ikinci temel hedefi oluşturmaktadır (Mohammedi & Rahiminezhad, 2020).

Bu iki hedef aynı zamanda birbirlerini etkileyen doğrusal bir orantıya sahiptir. Zira İran devletinin ya da yönetiminin sürdürülebilirliği sağlanmazsa bu beraberinde bölgesel baskın güç olma hedefinin gerçekleşmesini de engellemektedir. Bununla beraber, İran'ın ulusal güvenlik stratejilerinde bazı önemli hedeflerden de bahsetmek mümkündür. Bu hedefler daha çok bölgesel olarak etkin bir güç olmak temelinde mevcut güç kapasitelerini muhafaza etme ve caydırıcılık üzerinden şekillenmektedir. Nitekim söz konusu bu hedefler İran'ın bölgesel siyasi ve askeri varlığının, bölgesel aktivitelerinin motivasyonları olarak da değerlendirilebilir (Mohammedi & Rahiminezhad, 2020).

Bilhassa İran'ın uzay programı ve nükleer programını geliştirme konusunda yakaladığı istikrar, bununla birlikte araçlarını ve kaynaklarını bu yönde seferber edebilme imkân ve kabiliyeti, İran'ın askeri kapasiteleri dâhilinde güçlü tarafları arasında yer almaktadır. İran'ın hızlıca seferber olabilme kabiliyeti, aldatma ve önleme kabiliyetiyle birlikte askeri faaliyetleri gizli bir şekilde sürdürmesine imkân vermektedir (Torabi, 2010).

Özellikle aldatma ve önleme doğrultusunda sahip olunan bu avantaj güç kapasitelerinin hasım aktörlerce tespit edilmesini de zorlaştırmaktadır. Bu durum da İran'ın askeri güç değerlendirmelerinde avantajlı yanlarından birisini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, İran'ın gizli yeraltı füze üsleri, savunma sanayi yerleşkeleri ve tesisleri ve ülkenin genelinde dağınık kaynak ve araçların sivil ve askeri ayırım gözetilmeksizin füzyon anlayışla hibrit bir şekilde kullanılması, güvenlik stratejilerine göre belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesinde kritik roller oynamaktadır. Seferber olma kabiliyeti de bu açıdan etkili bir güç faktörü olarak değerlendirilmektedir (Shahr vd., 2022).

Coğrafi olarak Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazının kontrolünü elinde bulunduran İran, bu coğrafi avantajı deniz kuvvetleri yoluyla erişim engelleme ve alandan menetme askeri kabiliyetine dönüştürmektedir. Bu yolla körfeze konuşlandırılan mobilize deniz kuvvetleri ile körfeze giren hasım ya da düşmana karşı asimetrik avantajlar elde etmektedir. Bu avantajlar özellikle olası bir işgal senaryosunda İran için oldukça önemli olmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu şartlar İran'ın Körfez üzerinden gerçekleştirecek bir askeri çıkarma ya da saldırı girişimine karşı güçlü bir konumda olmasına imkân vermektedir (Fariborz, 2006).

İran'ın deniz gücü kapsamında yer alan asimetrik ve konvansiyonel askeri kapasiteler hibrit olarak kullanıldığında, hasım aktörlerin kabiliyetleri deniz sahında sınırlandırılmaktadır. Bu noktada, özellikle silahlı sürat motorları, denizaltıları, insansız hava araçları, gemi savunma sistemleri, seyir füzeleri ön plana çıkmaktadır. Buna ek olarak İran, füzelerin etkisini ve menzilini arttırmak üzere ar-ge faaliyetlerini sürdürmektedir. Yine benzer şekilde füze geliştirme çalışmaları doğrultusunda kıtalar arası balistik füze geliştirme öncelikli hedefler arasında yer almaktadır (Rezaei & Torabi, 2021).

Bölgesel hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasında hibrit savaş yöntemleri ve asimetrik harp kapasitesinin birlikte kullanılması, İran'ın güvenlik strateji ve doktrinlerinde önemli bir yerde durmaktadır. Direniş Ekseni olarak adlandırılan ve bu doğrultuda bölgesel olarak konuşlandırılan vekil gruplar ve askerî iş birlikleri, İran'ın bölgesel stratejilerinin merkezinde yer almaktadır. Bu kapsamda, Direniş Ekseni doğrultusunda konuşlandırılan vekil aktörlerin askeri olarak tahkim edilmesi ve güçlendirilmesi, İran'ın pratikte tatbik ettiği güvenlik politikalarını oluşturmaktadır. İran'ın bölgesel varlığını ve etkisini güçlendirmek, bununla birlikte caydırıcılığı tesis etmek, bu güvenlik politika ve stratejileri arasında öncelikli hedefleri oluşturmaktadır.

Bu hedeflerin tatbik edilmesinden birinci derece sorumlu aktör Devrim Muhafızları Ordusu'na (DMO) bağlı Kudüs Gücüdür. Kudüs gücü bölgesel aktiviteleriyle bilhassa bölgesel olarak dağılık Şii vekil grupların yönetim ve kontrolünü gerçekleştirmekten sorumludur. Bu doğrultuda, askeri ve siyasi danışmanlıkla birlikte askeri tedarik ve ikmalleri de sağlayan Kudüs gücü, Direniş Ekseninin insan kaynağının geliştirilmesinde de roller üstlenmektedir. Nitekim Kudüs gücü, İran'ın güvenlik stratejilerini bölgesel olarak uygulamada başvuru olan önemli gayri nizami harp unsurlarının başında yer almaktadır.

Suriye (Fatimiyyun-Zeynebiyyun, Hizbullah), Yemen (Husiler), Irak (Haşdi Velayet-i), Lübnan (Hizbullah), Filistin ve Bahreyn'de faaliyetlerini sürdüren Kudüs gücü, bu bölgelerde tayin edilen milis grupların siyasi, askeri ve finansal anlamda desteklenmesinden sorumludur. Bununla beraber milis grupların askeri eğitimlerinin de gerçekleştirilmesi, Kudüs gücü sorumluluk ve yetki alanına girmektedir.

Bu görev ve sorumluluklar İran'ın gayri nizami harp dâhilinde başvurduğu stratejisinin temel çerçevesini oluşturmaktadır (Divsallar & Azizi, 2023). İran bu yolla bölgesel olarak varlığını güçlendirmekte ve etkinlik alanını genişletmektedir. Direniş Eksenini dâhilinde tayin edilen vekil güçler aynı zamanda İran'ın sınır aşırı askeri varlığı ve güç göstergesi olarak ele alınmaktadır. Ancak söz konusu askeri varlık, sınırlı seferi güç sınıfında yer almaktadır.

İran'ın askeri güç kapasitelerinde özellikle asimetrik kapasite sınıfında insansız hava araçları, bölgesel aktivitelerde sıklıkla başvurulan bir kapasite olarak konumlanmaktadır. Bu kapasite bölgesel caydırıcılığın tesis edilmesinde önemli roller oynamaktadır. Keşif, gözetleme ve istihbarat maksatlarını da yerine getiren insansız hava araçları, İran'ın Direniş Eksenini stratejisi dâhilinde bölgesel olarak tayin ettiği vekil grupların saldırılarında etkin bir şekilde kullanılmaktadır (IISS, 2021). Bilhassa kamikaze İHA'lar ile düzenlenen saldırılar, Irak başta olmak üzere Yemen, Suriye, Körfez ülkeleri (Suudi Arabistan, BAE) ve Basra Körfezi eksenli yoğunlaşmaktadır.

Silahlı insansız hava araçları (S/İHA) İran'ın hava gücü olarak dezavantajlarını dengelemek üzere de kullanılmaktadır. Öte yandan, İran'ın güç kapasiteleri arasında siber kapasite ve kabiliyetler de yer almaktadır. Siber uzayda özellikle geliştirdiği vekil siber aktörlerle siyasi hedefleri destekleyen eylemler düzenlemektedir. Bununla birlikte, İran'ın siber güç kapasitesi asimetrik ve hibrit güç sınıfında yer almaktadır (DIA, 2022). Hasım ve düşmanlara karşı düzenlenen düşük profilli caydırıcı reaksiyonlarda siber uzay aktiviteleri İran'ın siyasi hedef ve maksatlarını desteklemek üzere başvurduğu bir alan olarak görülmektedir.

İran, hava savunma sistemlerinde yerli sistemleri öncelerken İran'ın hava savunma teknolojileri daha çok teknoloji transferi ve dış tedarik kaynaklıdır. Bu noktada İran, hava savunma sistemlerini geliştirmek üzere tarihsel süreç içerisinde Çin ve Rusya dış tedariklerine başvurmuştur. Bu ülkelerden tedarik edilen sistemlerin varyantları ve varyantların tersine mühendislik yöntemleriyle geliştirilmesi, İran'ın hava savunma sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Batı kaynaklı tedarikler de hava savunma gücü dâhilinde yer almakta fakat bu sistemlerin modern şartlara uygun olmadığı bilinmektedir.

İran'ın askerî stratejilerine bakıldığında, “Pasif Savunma Doktrini” İran'ın önemli stratejileri arasında yer almaktadır. İran'ın Pasif Savunma doktrini kapsamında askeri kapasite ve kabiliyetlerin gizlenmesi hedeflenmektedir (Shahr vd., 2022). Bu bağlamda İran, hem askeri hem sivil kaynakları bileşik olarak kullanmakta ve böylelikle kapasite ve kabiliyetlerin bileşik bir yapıya bürünmesi sağlanmaktadır. Ülke genelinde sivil tesislerin de askeri hedef ve maksatların gerçekleştirilmesinde rol alması, hasım aktörlerin bu tesisleri tespitini de zorlaştırmaktadır. Bu tarafla Pasif Savunma ya da Güvenlik doktrini, İran'ın aldatma ve önleme kapasitesi dâhilinde ortaya çıkan bir strateji olarak değerlendirilmektedir (Shahr vd., 2022). Yeraltı askeri üsler, yerleşkeler ve tesisler bu stratejiye bağılı olarak kamufle edilmektedir.

Yine benzer şekilde İran kritik askeri programlarını Pasif savunma doktrini dâhilinde gizlilikle sürdürmekte, bu programların korunması Pasif güvenlik doktrini temelinde sağlanmaktadır. Özellikle uzay ve uydu programı, nükleer program, balistik füze programının korunması ve güvenliği, Pasif Güvenlik Doktrini tedbirlerince yürütülmektedir. Diğer taraftan İran, kritik askeri tesislerini gizlemede coğrafi şartların verdiği avantajları da etkin şekilde kullanmaktadır. Dağların içine inşa edilen gizli tünellerden oluşan askeri tesisler, nükleer santraller ve yeraltı füze üsleri bu duruma somut bir örnek sunmaktadır. İran gizleme ve aldatma kabiliyetleri dâhilinde sivil tesisleri de etkin kullanmaktadır.

Nitekim ABD Kongre Araştırma Servisi'nin 29 Nisan 2020'de yayımladığı “İran Savunma ve Dış Politikası” (Congressional Research Service, 2021) başlıklı raporda yukarıda bahsedilen alanlara değinilmiştir. İran'ın savunma ve dış politikalarında hedeflerine, araçlarına, yöntemlerine ve genel stratejisine dair konular ele alınmıştır. Bununla birlikte rapor, politik hedefleri doğrultusunda İran'ın ilgisi olduğu bölgelerdeki aktivitelerine odaklanmıştır. Ayrıca İran'ın savunma politikalarında kullandığı güç kapasiteleri ve göstergeleri üzerine bir inceleme yapılmıştır. Raporda İran'ın ABD'ye karşı oluşturabileceği tehdit ve risklere yer verilerek ABD karar alıcılarına, İran'ın askerî gücü ve diplomasi kabiliyeti konusunda bilgilendirici değerlendirmeler sunulmuştur.

Raporda; tehdit algılaması, ulusal çıkarlar, ideoloji, grupsal çıkarlar, rekabet ve kamuoyu olmak üzere politika süreçlerini etkileyen temel faktörler belirlenmiştir.

Diğer taraftan İran'ın ulusal güvenlik stratejisinin araçları ABD nezdinde müttefik rejimlere ve gruplara destek, terörizm, doğrudan askerî harekât, siber harekâtlar, yumuşak güç ve diplomasi olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Bu noktada, İran'a karşı koyma politikaları, İran'ın konvansiyonel, konvansiyonel olmayan ve gayrinizami güç kapasitesi ile savunma programlarının ağırlık merkezinde şekillenmektedir (DIA, 2022).

İran'ın savunma ve dış politikasının amaçları bazı temel değerlendirmeler üzerinden açıklanabilir. Bu anlamda İran, bölgede caydırıcılığını sürdürerek olası tehditlerin önünü kesmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte bu caydırıcılığı tesis etmek suretiyle savunma politikalarını şekillendirmektedir. Bilhassa politikalarının odağında, İran'a karşı olan ülkelerin oluşturmuş olduğu güç yapılanmalarını (İsrail, Suudi Arabistan ve diğer Sünni Arap rejimler) altüst etme motivasyonu bulunmaktadır (Congressional Research Service, 2021).

Bu motivasyon doğrultusunda bölgesel çatışmalarda sağlanacak avantajlar İran'a önemli fırsatlar sunmaktadır. İran olası fırsatları değerlendirebilmek için bölgesel olarak lehinde davranışlar sergileyen müttefiklerine ve silahlı gruplara maddi ve askerî destek sağlamaktadır. Ayrıca İran, ABD Dışişleri Bakanlığının hazırladığı yıllık rapora göre “uluslararası terörizmin desteklenmesinde önde gelen ve en aktif” devlettir.

ABD'nin ulusal güvenlik ve dış politika stratejilerine bakıldığında Trump yönetimi, Nükleer Anlaşma'nın yeniden yapılmasının bir koşulu olarak İran'ın “kötü niyetli ve sakıncalı” davranışlarını sonlandırmasını talep etmektedir. Buna binaen İran'ın ekonomisini ve yönetimini yaptırımlar aracılığıyla zayıflatmak üzere “maksimum baskı” politikasını uygulamaktadır. Bu çerçevede 2015 yılında imzalanan çok taraflı Nükleer Anlaşma'dan 8 Mayıs 2018 tarihinde çekilmiş ve 5 Kasım 2018 itibarıyla İran'a karşı tüm yaptırımları tekrardan aktifleştirmiştir. ABD, bu gelişmenin ardından İran'ı siyasi, ekonomik ve diplomatik olarak izole etmeyi amaçlamıştır.

ABD'nin İran'a karşı benimsediği politika; bölgesel olarak ABD askerî unsurlarına ve kurumlarına yapılan İran destekli saldırılara karşı misilleme yapmak, ABD'nin bölgesel varlığının caydırıcılığını arttırmak, İran'ın bölgesel müttefiklerine ve silahlı gruplara sağladığı desteğin önünü kesmek, stratejik iş birliği içinde olunan

hükûmetlere ve bölgedeki bazı müttefik devlet altı aktörlere terörle mücadele desteği sağlamak, eğitmek ve silahlandırmak üzerinedir. Bu hususlar, ABD'nin İran'a karşı oluşturduğu güvenlik stratejisinin ana hatları olarak değerlendirilebilir. Bu stratejinin yansımalarına bakılacak olunursa İran'a karşı politikaların temel odağının İran'ın sınır ötesi projeksiyonları ve aktiviteleri üzerine yöneldiği değerlendirilmektedir (Congressional Research Service, 2021).

Bölgedeki aktörlerin İran ile olan ilişkileri incelendiğinde bilhassa ilişkilerde çatışma ve uzlaş alanları bölgesel politikaların anlaşılması açısından önemli görülmektedir. Bu kapsamda ABD için İran'ın Suriye'deki etkisini sınırlandırmak önemli bir öncelik olarak konumlanırken ABD'nin bu konuya ilişkin politika tercihleri bölgedeki siyasi ve askeri dinamikleri doğrudan etkilemektedir. İran'ın aktivitelerinin yoğunlaştığı bir bölge olarak Suriye'de İran varlığının azaltılması, İsrail'in güvenliğinin korunması noktasında kritik bir durum arz etmektedir. Bu ABD'nin Orta Doğu'daki politikaları noktasında önemli öncelikleri arasında yer almaktadır.

Ayrıca ABD'nin ana stratejisinin bir parçası da İsrail'in Suriye'de düzenlediği hava saldırılarını desteklemesi üzerinden görülmektedir. Bu anlamda İsrail'in Suriye'deki İran mevzilerini vurması, İran'ın bölgesel etkisini de devre dışı bırakabilecektir. Ayrıca bölgedeki silahlı gruplardan sorumlu Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) komutanlarına spesifik yaptırımlar uygulamak ve İran'ın Suriye'ye gönderdiği petrol tankerlerini engellemek de bu politikaların bir devamı olarak değerlendirilebilir. Yine bölgede meydana gelen insan hakları ihlalleri gerekçesiyle de ABD tarafından çeşitli spesifik yaptırımlar uygulanmıştır. ABD bölgedeki İran Direniş Ekseni varlığını bir taraftan ekonomik bir taraftan da askeri araçlara başvurmak üzere sınırlamaya çalışmaktadır (Congressional Research Service, 2021).

2015'te Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi ile İran, Rusya ile ittifak kurmuş ve ABD ile devam eden diplomatik süreçlerden ayrı olarak Rusya, Türkiye ve İran'ın Suriye konusuna dair oluşturduğu Astana Süreci'ne dâhil olmuştur. Öte yandan, İran'ın, Suriye'ye yaklaşık olarak 7.000 Lübnanlı Hizbullah savaşçının yanı sıra 2013-2015 yılları arasında tahmin edilen rakamlara göre DMO ve DMO kara kuvvetleri unsurları olmak üzere 2.000 askerî personel de gönderdiği ve askerî eğitimler düzenleyerek milis gruplar oluşturmak suretiyle insan kaynağı oluşturduğu

gözlemlenmiştir. Özellikle 2013-2017 yılları esnasında yaklaşık 80.000'e yakın Şii savaştının kullanıldığı, bu savaşçıların sadece Lübnan değil Afganistan, Irak ve Pakistan Şii milis gruplarından oluştuğu kaydedilmiştir. Suriye'de Esed'in kaybettiği toprakları geri alması ile birlikte bu sayının azaldığı, 2018 itibarıyla İran'ın 10.000 kadar milis grubu Suriye'de yönettiği kayıtlara geçmiştir (Congressional Research Service, 2021).

Şekil 6

İran Destekli Bölgesel Milis Güçler

ÜLKE	MİLİS GÜÇLER	İRAN ETKİSİ	TAHMİNİ MİLİS SAYISI
Afganistan	Taliban Fatimiyyun Tugayları	Zayıf Güçlü	30.000-60.000 10.000-15.000
Bahreyn	El-Aştar Tugayı	Güçlü	Bilinmiyor
Irak	Ketaib Hizbullah Bedir Örgütü Asaib Ehli'l-Hak	Güçlü Güçlü Güçlü	20.000-30.000 10.000-30.000 5.000-15.000
Lübnan	Hizbullah	Güçlü	30.000-45.000
Pakistan	Zeynebiyyun Tugayı	Güçlü	2.000-5.000
Filistin	Hamas Filistin İslami Cihad Harekât el-Sabirin	Zayıf Orta Güçlü	25.000 1.000-8.000 400-3.000
Suriye	El-Rıza Kuvveti El-Bakır Tugayı	Güçlü Güçlü	3.000-3.500 3.000
Yemen	Husi Hareketi	Orta	10.000-30.000

Kaynak: İRAM, 2021

Aynı şekilde İran'ın Yemen'de, ABD tarafından 2012'den bu yana yasa dışı olarak ilân ettiği Husi rejimine büyük ölçekli destekler sağladığı ifade edilmiştir. Bu anlamda askerî eğitim, danışmanlık, silahlandırma ve finansal desteğin İran tarafından Yemen'de yasa dışı ilân edilen Husiler'e sağlandığı ifade edilmektedir. Bu bölgeler arasında İran'ın, milis ağlar kurarak bu ağları bölgesel çıkarları lehine yönlendirebileceğinden de bahsedilmiştir. Bu doğrultuda Suriye görevlerini

tamamlayan milislerin Husiler'e destek amacıyla Yemen'e gönderilebileceği vurgulanmıştır (Congressional Research Service, 2021).

Sonuç olarak, bu bölümde İran-İsrail mücadelesi örnek vaka inceleme alanı olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, öncelikle ABD'nin ulusal güvenlik stratejisi dâhilinde şekillenen Partnerlik stratejisi örnek olaylarla birlikte analiz edilmiştir. Bununla birlikte, Partnerlik stratejisinin İran-İsrail mücadelesine etkileri tahlil edilmiştir. Büyük Güç Rekabeti şartlarında İran-İsrail mücadelesinin seyri tartışılarak örnek olaylarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, İbrahim Anlaşmaları ve İsrail'in CENTCOM sorumluluk bölgesine dâhil edilmesi örnek olayları da birincil kaynaklar temelinde analiz edilmiştir. Yine bölüm dâhilinde İran ve İsrail'in güvenlik ve savunma stratejileri analiz edilmiş, İran-İsrail mücadelesinin iki aktörün güvenlik stratejilerine göre seyri karşılaştırmalı temelde ele alınmıştır. Bu doğrultuda, İsrail'in güvenlik stratejilerini oluşturan Savaşlar Arasında Yaklaşımı ve Ahtapot doktrini İran-İsrail mücadelesi dinamikleri çerçevesinde ele alınmıştır. İran'ın güvenlik ve savunma stratejilerini oluşturan Direniş Ekseni doktrini, Pasif Savunma doktrini ve asimetrik ve hibrit savaş yaklaşımları da İran-İsrail mücadelesi dinamikleri dâhilinde analiz edilmiştir. Hem İsrail'in hem İran'ın mücadele dâhilinde izlediği güvenlik stratejilerinin pratikteki karşılıkları tespit edilmiştir. Ayrıca iki aktörün güvenlik stratejileri dâhilinde başvurduğu araçlar, hedefler ve yöntemler tasnif edilmiştir. Bununla birlikte, Büyük Güç Rekabeti şartlarında İran-İsrail mücadelesinin çerçevesi örnek olaylarla birlikte ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesini güvenlik seviyesinde nasıl etkiler araştırma sorusuna cevap bulunmaya çalışılmış, bu doğrultuda örnek vaka incelemesi ile tezin temel argümanlarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

BÖLÜM IV: İRAN-İSRİL MÜCADELESİ ve BÜYÜK GÜÇ REKABETİNİN BÖLGESEL ETKİLERİ

Tezin bu bölümünde İran-İsrail mücadelesinin ve Büyük Güç Rekabetinin bölgesel güvenliğe etkileri üzerinde durulmuştur. İran-İsrail mücadelesinin başarısız devlet örneklerine (Suriye, Irak) etkisi ile Azerbaycan gibi seçili bölge ülkelerine etkisi arasındaki farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, Büyük Güç Rekabetinin bu örnek ülkeler dâhilinde İran-İsrail mücadelesini sınırlayıp sınırlamadığı tartışmaları da yapılmıştır. Bu doğrultuda, İran-İsrail mücadelesinin bölgesel güvenliğe etkisi örnek olaylarla birlikte analiz edilmiştir. Öte yandan Büyük Güç Rekabeti şartlarında aktörlerin bölgesel bazlı deniz ve kara hakimiyetini sağlamak üzere girdikleri rekabet sürecinin çerçevesi, bölgesel güvenlik seviyesinde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Rekabet şartlarında başvuru hedefler, araçlar ve yöntemler tasnif edilmiştir. Bu bölümde de “Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesini nasıl etkilemektedir?” sorusu çalışma boyunca elde edilen bulgulardan hareketle cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Büyük Güç Rekabeti ve bölgesel ittifaklık ilişkileri (Örneğin; 2020 Normalleşme Trendleri) arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Özellikle Çin-İran ve İran-Rusya güvenlik seviyesindeki stratejik askeri ilişkiler ele alınarak ABD’ye karşı bölgesel rekabetçi eğilimler örnek olaylarla analiz edilmiştir. Yine, Rusya ve Çin’in İran-İsrail mücadelesine yönelik etkilerine de bu bölüm dâhilinde değinilmiştir. Bununla beraber, çalışmanın bulguları ve tespitlerine yer verilerek, rekabetin seyrine dair çıkarım ve değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim bahsedilen tüm bu tartışma ve değerlendirmeler “İran-İsrail Mücadelesi ve Büyük Güç Rekabetinin Bölgesel Etkileri” ana başlığında aşağıda detaylıca ele alınmıştır.

İran-İsrail arasında nükleer endişeler temelinde şekillenen gerilimler, İran’ın kritik askeri kapasiteleri ve bölgesel vekil güçleri olmak üzere çeşitlenmektedir. İran’ın asimetrik ve hibrit yapıları askeri kapasitelerindeki ilerlemeler, bunun yanı sıra bölgesel vekil güçlerini Direniş Ekseni politikaları dâhilinde tahkim etmesi, İsrail’in tehdit algılamalarını etkileyen belirleyici dinamikler arasındadır. Nitekim, İsrail’in İran’a yönelik güvenlik stratejileri ve doktrinleri de bu temel dinamikler üzerinden geliştirilmektedir. Güvenlik stratejileri doğrultusunda uygulamada başvuru araçlar ve izlenen hedefler söz konusu dinamikler özelinde bölgesel ve uluslararası bağlam

esas alınmak suretiyle temellendirilmektedir. Öte yandan İran'ın da İsrail'e yönelik güvenlik strateji ve doktrinleri öncelikli olarak İran'ın ulusal bütünlüğünü koruma ve savunmaya odaklanırken savunma ve korumanın sınırları dışarıdan başlatılmaktadır.

Şekil 7

Yükselen Gerilimler Arasında Türkiye, İsrail ve İran'ın Güvenlik Endişeleri ve Öncelikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda görüldüğü üzere güvenlik endişelerini giderme gerekçesiyle İran, bölgesel bir kapsamda İsrail ile muhtelif gerilimlere neden olmaktadır. Benzer şekilde İsrail de güvenlik endişelerini giderme maksadıyla bölgesel bir kapsamda İran ile muhtelif gerilimler yaşamaktadır. Diğer yandan, bölgesel normalleşme eğilimleri ile birlikte Türkiye'nin de İsrail ile ilişkilerini normalleştirilmesi, sonuçları itibarıyla İran-İsrail gerilimi açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Zira Türkiye, bir taraftan İran ile komşuluk esaslı ilişkilerini sürdürdüğü diğer taraftan da İran'a karşı yükselen bir bölgesel cepheleşmeden oluşan bir bağlamla yüzleşmektedir. Bu

doğrultuda, Türkiye'nin kendi güvenlik endişelerini giderebileceği bir formülasyon ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

4.1. İran-İsrail Mücadelesinin Bölgesel Güvenliğe Etkileri

İsrail-İran arasında gerilimlerin yaşandığı bir diğer ifadeyle iki aktörün belirli bir gerilim seviyesi dâhilinde sürdürdüğü mücadelenin, bölge ülkelerinden birisi olan Türkiye'ye pek çok açıdan tesir ettiği görülmektedir. Özellikle Türkiye'nin İran'a coğrafi anlamda oldukça yakın olması ve Suriye, Irak ve mücadelenin sürdürüldüğü diğer Arap ülkeleriyle ortak bağlantılara sahip olması, İsrail-İran arasındaki gerilimden etkilemesine neden olmaktadır. Türkiye'nin hem Arap ve İsraillilerin hem de İranlıların bulunduğu bir kavşak ülkeye dönüşmesi de bu noktada önemli bir rol oynamaktadır.

Diğer taraftan, İsrail ve İran'ın güvenlik stratejileri doğrultusunda izlediği hedefler, Türkiye de dâhil olmak üzere İran'a bir şekilde bağlantısı olan ülkelerin "mücadele kavşaklarından" birine dönüşmesine uygun şartlar sunmaktadır. Özellikle İran ve İsrail'in güvenlik stratejileri dâhilindeki gerilimlerini çoğunluklu olarak üçüncül ülkelerde sürdürmekteki istikrarları, diğer taraftan gerilimin maliyetini üçüncül aktörlerin (sıklıkla başarısız devlet örnekleri- Irak, Suriye, Lübnan, Yemen vb.) üzerine yükleyebilme fırsatı, söz konusu ülkelerin "mücadele kavşaklarına" dönüşmesini etkileyen önemli nedenler arasında yer almaktadır.

Öyle ki hem İsrail hem de İran güvenlik endişeleri gerekçeleriyle sürdürdükleri mücadelede doğrudan yüzleşmeye neden olacak maliyetli siyasi ve askeri sonuçlardan olabildiğince kaçınmaktadır. Nitekim İsrail güvenlik stratejileri dâhilinde başvuru olan Ahtapot doktrinine göre "İsrail İran ile yaşanabilecek maliyetli büyük bir savaşı ötelemek suretiyle İran'ı savaşamayacak halde bırakmalıdır hedefi" bu duruma açıklık getirmektedir (Iran Primer, 2021). Bununla birlikte, her ne kadar İsrail, İran'a yönelik güvenlik endişelerini İran sınırları içinde gidermeye çalışsa da İran'ın bu tür eylemlere yönelik tepkisini, üçüncül ülkeler (Irak, Suriye gibi başarısız devlet örnekleri) ve siber uzay (Örneğin; 2022 yılında Musa'nın Asası isimli İran destekli hacker grubunun İsrail'e yönelik gerçekleştirdiği siber casusluk maksatlı saldırılar) olmak üzere tali ve sınır ötesi mücadele alanlarına taşımaya çalıştığı görülmektedir.

Ancak genel itibariyle iki aktörün de muhtelif gerilim vakalarında sergilediği davranışlar, aktörlerin gerilimden kaynaklı oluşacak maliyeti üçüncül aktörlerin üzerine yüklemeye çalıştığı yönündeki çıkarımı güçlendirmektedir. Diğer taraftan iki aktörün de pratikte Türkiye’yi “mücadele kavşaklarından” birine dönüştürmek konusunda fiili olarak benzeştiği görülmektedir. Nitekim İsrail’in Ahtapot doktrini dâhilinde sürdürdüğü Savaşlar Arasında Yaklaşımı İran’da orta seviyeli Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) mensubu askeri yetkililerin hedef alınması ile sonuçlanmış, İran buna karşı bir dizi tepkiler göstermiştir. Bu kapsamda Mayıs 2022’de Albay Hüdayi suikastı ile başlayan İsrail’e atfedilen İran içindeki operasyonlar bir domino etkisi oluşturmuştur.⁸ Zira Hüdayi’nin, İstanbul’daki İsrail konsolosluğunda üst düzey bir diplomata, Almanya’da görevli ABD’li bir generale ve Fransa’da bir gazeteciye suikast düzenlemekle görevlendirildiği iddia edilen DMO istihbarat yetkilisi Mansur Resuli’den⁹ (Times of Israel, 2022) sorumlu olduğu belirtilmiştir (Iran International, 2022). Bu açıdan İran içinde Hüdayi suikastı ile başlayan patlama, yangın, kaza, sabotaj ve suikast olmak üzere gelişen olaylar, İran-İsrail geriliminin bölgesel olarak şiddetlenmesinde ve yoğunlaşmasında katalizör bir rol oynamıştır.¹⁰ Öte yandan, bu operasyonlarda çoğunlukla Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) ve Havacılık ve Uzay Kuvvetleri Komutanlığı mensubu orta seviyedeki İranlı askeri yetkililer ve bu komutanlıkla ilişkili tesisler hedef alınmıştır.

Nitekim bu gelişmelere paralel olarak İran, Mayıs 2022’de Albay Hüdayi suikastıyla başlatılan İsrail’in İran içi örtülü operasyonlarına karşı tepki göstermiştir. Bu kapsamda, Türkiye’de İsraillilere yönelik suikast yapılacağı iddiaları gündeme gelmiş, İsrail Dışişleri bakanlığı Türkiye’deki İsrail vatandaşlarına yönelik yüksek seviyeli uyarılar yayınlamıştır (i24 News, 2022b). Söz konusu iddiaların ardından süreç daha da netleşerek suikastın hedefinde Türkiye’deki İsrailli turistlerin hedef alınabileceği yönündeki uyarılar sıklaşmış ve tedbirler alınmaya başlanmıştır. Haziran

⁸ Mayıs 2022 itibarıyla başlayan İsrail’in İran içindeki örtülü operasyonlar için bkz.: Dingil, 2022d.

⁹ 30 Nisan 2022 tarihinde İran DMO İstihbarat yetkilisi Mansur Resuli’nin Mossad tarafından kaçırılması, sorgusunun video kayıtlarının sızdırılması bkz.: Iran International, 2022.

¹⁰ İran-İsrail gölge savaşlarının karakteristik özellikleri, gerilimlerin mevcut ve değişen eğilimleri için bkz.: Dingil, 2022c.

2022’de gerçekleşen bu olaylar İranlı suikastçıların MİT ve Emniyetin ortak operasyonlarıyla yakalanmasıyla neticelenmiştir (Daily Sabah, 2022).

Söz konusu olaya ilişkin basına yansıyan bilgilere göre İranlı suikastçılar İsrailli eski diplomatı hedef almak üzere hazırlanmış fakat Türk güvenlik güçleri bu suikastın gerçekleşmesini önlemiştir. Bu süreçte Türkiye ile İsrail’in güvenlik seviyesinde ilişkilerinin arttığına yönelik gelişmeler de ortaya çıkmıştır. Yine İsraillilere yönelik suikast planının Türkiye’de akamete uğratılmasının ardından, 13 yıl boyunca İran Devrim Muhafızları Ordusu İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı yapan Hüseyin Taib’in görevden alındığına yönelik gelişmeler gündeme gelmiştir (The New York Times, 2022). Nitekim İsrail’in güvenlik endişelerinin giderilmesinde Türkiye’nin aktif rol oynaması, 2010 Mavi Marmara krizi sonrası Türkiye ile kopan ilişkilerinin yeniden geliştirilmesi yönünde güçlendirici bir etkiye sahip olmuştur.

Bu gelişmelerin öncesinde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki İkinci Karabağ Savaşı her iki ülkenin fiilen aynı pozisyonda yer aldığı bir örnek saha olmuştur. Karabağ Savaşında Türkiye Azerbaycan’a askeri danışmanlık ile stratejik seviyeli destek sağlamıştır ve S/İHA’lar vermek suretiyle Karabağ Savaşının kazanılmasında önemli rol oynamıştır.

Benzer şekilde İsrail de kamikaze İHA’larla Azerbaycan’a destek vermiştir. İki ülke de Karabağ Savaşının kazanılmasında Azerbaycan ortak ittifakı çatısında aynı safta yer almıştır. Karabağ Savaşında Ermenistan’a örtülü ve açıkça destek veren İran dönem itibarıyla Türkiye’ye karşı söylemsel seviyede tepkiler göstermiştir. Türkiye’nin bir şekilde İsrail’in güvenlik endişesinin giderilmesinde özellikle İran’a karşı bir safta dolaylı şekillerde yer alması, ilişkilerin yeniden başlatılması noktasında önemli bir yerde durmaktadır. Bu süreç Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesinde ortak bir diyalog zemini tesisinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

Buna ek olarak, bölgesel konjonktür ve aktörlerin ortak çıkarlarda buluşması da bu sürecin inşasında etkili olmuştur. Ortak çıkarlar bilhassa enerji alanında belirmiş ve tarafların yakınlaşmasını kolaylaştırıcı bir etki oluşturmuştur. Bu kapsamda, 2022 yılının ilk aylarında İsrail Leviathan gaz sahasından çıkarılan kaynakların EastMed projesi ile Avrupa pazarına ulaştırılması yönündeki planın makul olmayan şartlardan ötürü gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır.

Öyle ki Ocak 2022'de ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Victoria Nuland, EastMed projesine "zaman ve para harcamaya gerek olmadığını" (Middle East Eye, 2022a) belirtmiş ve ABD'nin projeye yönelik desteğini durduğunu kamuoyuna duyurmuştur (Middle East Eye, 2022b). EastMed projesinin geçerliliğini yitirmesi Türkiye'nin saf dışı bırakılabileceği bir doğal kaynak rezervi paylaşım planının işlevsel olmayacağını, aksine daha büyük maliyetlere neden olacağını somut gerçekliklerle birlikte ortaya çıkarmıştır. Zira İsrail'in Tamar ve Leviathan gaz sahalarından çıkardığı enerji rezervini avantajlı ve makul şartlarla Avrupa pazarına ulaştırma hedefi bulunmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin Doğu Akdeniz gaz kaynaklarının paylaşılması sürecinde haklarının bertaraf edilmesi ya da saf dışı bırakılması gibi güvenlik endişeleri bulunmaktadır. İki aktörün söz konusu bölgesel şartlar dâhilinde sahip olduğu endişe ve hedefler, İsrail ve Türkiye'nin yakınlaşması için uygun ortamı sunan faktörler olarak değerlendirilebilir. Zira İsrail'in Türkiye üzerinden Avrupa'ya enerji transferi diğer seçeneklere göre daha uygun değerlendirilmekte ve bu durum hem Türkiye'nin hem de İsrail'in menfaatine kazançlar oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Şüphesiz Rusya'nın Ukrayna işgali ve AB'nin Rusya'ya karşı enerji bağımlılığını azaltma noktasındaki akut sorunlar da, aktörlerin yukarıda bahsedilen ortak çıkarlarının buluşmasında etkili olan bölgesel şartları oluşturmuştur.

Uzlaş ikliminin gelişmesinde bir diğer önemli kolaylaştırıcı faktör de Türkiye-ABD ilişkileri çerçevesinde görülmektedir. 15 Temmuz 2016 ABD destekli başarısız darbe girişimi sonrası Türkiye'nin ABD'yle ilişkileri kademeli olarak gerilemiştir. Bu bağlamda, Türkiye-ABD ilişkilerinin yeniden düzeltilmesi için İsrail ile yakınlaşmanın etkili bir kaldıraç olacağı değerlendirmesi, uzlaş ikliminin şekillenmesinde önemli bir parametredir. Nitekim İsrail ve Türkiye diyalog kanalları ilk olarak ABD'de bulunan, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un yakın bir Haham arkadaşı üzerinden açılmıştır (Schenider, 2022).

Cumhurbaşkanı Erdoğan-Herzog görüşmesine katılan Haham Marc Schneier'in Türkiye-İsrail yakınlaşmasının arka planında yer alarak arabuluculuk rolü üstlendiği belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Herzog arasındaki ilk telefon görüşmesinden önce T.C. Washington Büyükelçisi Murat Mercan ile bir iftarda bir araya gelen Schneier, Mercan'ın kendisine bu göreve gelme amaçlarından birisinin de Türkiye ile Amerikan Yahudilerinin arasını düzeltmek olduğunu söylediğini ifade

etmiştir. Schneier Mercan'a cevap olarak, ABD Yahudileri ile arayı düzeltmenin yolunun İsrail ile arayı düzeltmekten geçtiğini söylemiştir (Schenider, 2022). Bir diğer ifadeyle Türkiye-İsrail arka kapı diplomasisini ABD'de yürütmeye başlamış, diyalog zemini arka kapı diplomasisi ile tesis edilmiştir. ABD'de başlayan bu süreç Türkiye'nin ABD ile ilişkileri düzeltme motivasyonunu görünür kılmaktadır.

Diğer taraftan 2020 yılında dönemin ABD Başkanı Trump ve İsrail Başbakanı Netanyahu ile başlatılan Normalleşme Anlaşmaları da söz konusu bölgesel konjonktürün uzlaşılı iklimini oluşturmada belirleyici olmuştur. İsrail, İbrahim Anlaşması ile Körfez'deki Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamış, İran'a karşı siyasi bir cephe oluşturma yönünde adımlar atmıştır. Özellikle İsrail'in İran'a coğrafi olarak daha yakın Körfez ülkeleriyle ilişkilerini başlangıçta ekonomik seviyede sonrasında kademeli olarak siyasi seviyelerde de geliştirmesi, bölgesel konjonktürü hızlanan değişim ve dönüşümlere sevk etmiştir.

İbrahim Anlaşmaları ile İsrail, Bahreyn ve BAE arasında imzalanan Normalleşme Anlaşmaları bu noktada kritik roller oynamıştır. Bu anlaşma, İsrail ile Bahreyn ve BAE arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını ve ticaret, turizm, enerji ve diğer alanlarda iş birliğinin geliştirilmesini sağlamıştır. İbrahim Anlaşmaları ayrıca İsrail ile diğer Arap ülkeleri arasında da normalleşme sürecini hızlandırmayı amaçlamaktadır. Nitekim bölgesel aktörler İbrahim Anlaşmalarıyla oluşan koşulları dikkate alarak güvenlik ve dış politika formülasyonlarını tasarlamıştır. Esasında Türkiye de bölgesel aktörlerden birisi olarak konumlanmakta söz konusu değişen bölgesel değişim parametrelerine uyum sağlamak üzere adımlar atmaktadır.

Bu doğrultuda ortaya çıkan temel sorulardan birisi, Türkiye'nin hızlıca değişen söz konusu bölgesel şartlarda nasıl pozisyon alacağı ekseninde şekillenmiştir. Zira bu hızlı değişim ve dönüşüm trendinin yakalanmaması beraberinde büyük güvenlik sorunları oluşturma potansiyelleri barındırmıştır. Bu kapsamda, bir tarafta İran'a karşı yükselen bir bölgesel ittifak trendi (2020 İbrahim Anlaşmaları), diğer tarafta İran ile komşuluk esaslı ilişkiler bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin söz konusu ikilem arasında kendisini güvenlik endişelerinin görece minimize edildiği makul bir pozisyonda konumlandırması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Zira yukarıda bahsedilen şartlar dâhilinde hem büyük belirsizlik alanları (gelişen ittifaklık ilişkileri, 2020

yılında başlayan normalleşme eğilimleri) hem de bu belirsizlikten kaynaklı güvenlik risk ve tehditleri oluşmuştur.

Bölgesel normalleşme eğilimlerinin arttığı yeni dönemde (2020-2023), Türkiye'nin sürdürdüğü dış politika yaşam alanı bir şekilde daralmış, bu yaşam alanının daralması ile oluşan endişeler, güvenlik kaygıları motivasyonu ile Türk dış politikasını yeni bir kalibrasyona yöneltmiştir. Ancak Türkiye bu yeni kalibrasyonda güvenlik ve dış politikalarındaki kırmızı çizgilerinden vazgeçmemiştir. Nitekim Türkiye ile İsrail ilişkileri her ne kadar geliştirilse de, Filistin ve Kudüs meselesi Türkiye'nin taviz vermediği başlıklardan birisini oluşturmuştur. Diğer yandan İsrail'in Türkiye'deki Hamas varlığına ve aktivitelerine karşı taleplerini de dengeli bir şekilde yönetmeye çalışmıştır. Bununla birlikte, yine İsrail'e Türkiye'nin İran-İsrail arasındaki mücadele kavşaklarından birine dönüştürülemeyeceği kararlılığını muhtelif somut vakalar dâhilinde göstermiştir. Bu vakaların başında yakın zamanda İsrail Dış İstihbarat servisi MOSSAD'ın Türkiye'deki hücrelerine yönelik düzenlenen operasyonlar örnek verilebilir (Haaretz, 2022). Türkiye bir taraftan İran'ın Türkiye içindeki egemenlik ihlaline neden olan faaliyetlerine sert bir şekilde karşı çıkarken diğer taraftan benzer şekilde İsrail'e de kırmızı çizgilerini uygulamadaki adımlarıyla hatırlatmaktadır.

Türkiye bu yeni bölgesel kalibrasyonda güvenlik endişeleri temelinde kırmızı çizgilerini muhafaza ederken, diğer taraftan mücadele eden iki aktörle farklı konular dâhilinde iş birlikleri sürdürebileceğini çeşitli örnek olaylar özelinde göstermektedir. Nitekim İran'da başlayan gösteriler konusunda Türkiye doğrudan taraf olmamış konuyu İran'ın bir iç meselesi olarak ele almıştır.

Bu doğrultuda Türkiye dosya ya da konu bazlı bölümlenme anlayışıyla ilişki geliştirmeye somut bir örnek sunmuştur. Söz konusu anlayış ile dış politika ve güvenlik konularını bölümlendirmek üzere iş birliği ve ortak kazanç alanları öncelenmiş, geleneksel siyasi anlaşmazlıklar bilinçli bir şekilde ötelenmiştir. Daha teorik açıdan bakıldığında Türkiye'nin riskleri dengelemek üzere yumurtaları farklı sepetlere koyduğu gözlemlenmiştir. Temel itibarıyla kazanç odaklı bu anlayışta, belirsizlikler dâhilinde riskleri minimize etme öncelikli hedeftir. Türkiye de bölgesel şartların belirsizliği esasında kısa ve orta vadeli kazançların dikkate alındığı fakat

risklerin ve tehditlerin olabildiğince minimize edildiği bir anlayışla, güvenlik ve dış politika kalibrasyonuna başvurmuştur.

Diğer taraftan, Türkiye'nin bölgesel politikalarını yeniden formüle ettiği süreçte ortaya çıkan bir diğer önemli başlık da İran-İsrail gerilimi etkisinde gelişen Azerbaycan-İran geriliminin tırmanmasıdır. Bölgesel normalleşme eğilimleriyle birlikte, İran'ın jeopolitik olarak kuşatılması beraberinde Türkiye ile İsrail ilişkilerinin de normalleşmeye başlaması, bunun yanı sıra İsrail'in Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi İran'ın kuşatılmışlık noktasında gelişen tehdit algılamalarının pekişmesine uygun bir ortam hazırlamıştır.

4.2. Güney Kafkasya: Azerbaycan-İran Gerilimi

2020 yılında ikinci Karabağ Savaşının Azerbaycan zaferi ile sonuçlanmasının ardından ortaya çıkan jeopolitik şartlar, özellikle sınırların değişimi, bölgesel aktörlerin yeniden düzen arayışları için güçlü bir zemin oluşturmıştır. Bu süreçte bilhassa Büyük güçlerin kendi meşguliyetleri bir şekilde orta ve küçük ölçekli güçlere fiili durumlar oluşturma fırsatı sunmuştur. Ancak bu yeni jeopolitik ortam bölgesel güç mücadelelerinin hız kazanmasına, dolayısıyla bölgesel gerilimlerin ve çatışmaların da artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Kafkasya'daki bölgesel güçlerden Azerbaycan ve İran, ortaya çıkan yeni jeopolitik şartların sunduğu mevcut bağlamı tecrübe etmekte ve günden güne yeni kriz, gerilim ve çatışma alanlarının bölgede belirdiği görülmektedir. Söz konusu kriz, gerilim ve çatışma alanları ilgili ülkelerin içindeki gelişmelere bağlı olarak da etkilenebilmektedir. Karabağ Savaşını sonlandıran ateşkes anlaşması kapsamında Ermenistan, Zengezur Koridorunun (Batı Azerbaycan ile Nahçıvan arasında yer almaktadır.) açılmasını kabul etmiştir. Ancak Ermenistan, Zengezur Koridorunun kendi egemenliğini etkileyeceği endişesiyle çeşitli gerekçeler öne sürerek anlaşmayı uygulamaktan kaçınmıştır. Öte yandan, Zengezur Koridoruna en fazla tepki gösteren bölgesel aktör İran olmuş, bu kapsamda Zengezur Koridorunun açılmasını bir ulusal güvenlik tehdidi haline dönüştürmüştür (Farsi. Khamenei. Ir, 2022). Nitekim İran askeri ve siyasi liderleri koridorun açılmasının İran için hem ekonomik hem de güvenlik anlamında çeşitli risk ve tehditler oluşturacağını öne sürmüştür (Isna. Ir, 2022). Bununla birlikte, olası bir değişime en sert şekilde cevap verileceği belirtilmiştir. Buna karşılık Azerbaycan da siyasi ve askeri

seviyelerde bazı sert tepkiler dile getirmiştir. Karabağ Savaşının hemen sonrasında İran-Azerbaycan arasında yaşanan muhtelif gerilimler Zengezur Koridoru gerekçesiyle daha da derinleşmeye başlamıştır.

Ayrıca, İsrail'in Azerbaycan'la Karabağ Savaşından bu yana yakınlaşan ilişkileri de İran'ın Azerbaycan'la yaşadığı gerilimleri sürdürmesinde hatta derinleştirmesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Zira İsrail'in başlattığı Normalleşme Anlaşmaları ve bilhassa İran'ın çevre ülkeleriyle İsrail ilişkilerinin gelişmesi, İran'ın kuşatıldığına yönelik tehdit algılarını güçlendirmiştir.

16 Eylül 2022 tarihinde Mehsa Emami isimli Kürt kökenli bir genç kızın ahlak polisleri tarafından gözaltına alındığı süreçte ölmesiyle İran'da başlayan gösteriler, bunun yanı sıra gösterilerin ülke çapında hızlıca yayılması Azerbaycan-İran geriliminin sürdürüldüğü bir ortamda gerçekleşmiştir. Gösterilerin gerekçesi, zorunlu başörtüsü ve hükümetin temel hak ve özgürlüklere karşı baskıcı tutumları olarak sunulsa da, ilerleyen aşamalarda bilhassa başta İran'ın Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde olmak üzere gösterilerin etnik temelli ve şiddet eğilimli bir seyir kazandığı gözlemlenmiştir. Bu süreçte, özellikle diğer ülkelerin katkı, destek ve teşviklerinin önemli derecede etkisinin olduğu değerlendirilmektedir (English. Khamenei. Ir, 2022).

Öyle ki başta İran dışındaki Kürt muhalif gruplar olmak üzere muhalif İran diasporasının, gösteriler sürecinde ciddi bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu noktada, gösterilerin ilerleyen aşamalarda kadın hakları ve Kürtlük motivasyonlu şiddet eğilimlerine doğru bir seyir kazanması, diğer ülkelerin teşvik ve yardımının da etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim İran'ın güvenlik kurumlarının da ABD-İsrail-Suudi Arabistan destekli muhalif diasporayı ülkedeki gelişmelerden sorumlu tuttuğu ve suçladığı görülmektedir (theArabweekly, 2022).

Eylemlerin başlangıcında Azerbaycan'ın İran'a yönelik tutum ve davranışları görece yumuşak seyrederken, gösterilerin ilerleyen aşamalarında bilhassa İran'ın Aras Nehrinde düzenlediği askeri tatbikat ile birlikte Azerbaycan'ın da İran'ın içindeki Güney Azerbaycan Türklerini kademeli olarak gündeme getirdiği görülmüştür. Bu gerilimli süreç başta karşılıklı medya atışmaları ve sonrasında devlet liderlerinin söylemleriyle giderek tırmandırılmıştır. Türkiye bu süreçte, Aras Nehri üzerinde İran

askeri tatbikatının (Tasnim News Agency, 2022) yapılmasının ardından Azerbaycan ordusuyla “Kardeş Yumruğu” isimli ortak askeri bir tatbikat düzenleyerek dâhil olmuştur (MSB, 2022).

Bununla birlikte, Türkiye Karabağ Savaşından bu yana Azerbaycan ile stratejik ittifak ilişkilerini geliştirmiştir. Ancak Türkiye bu dönemde İran’daki gösterilerde bir taraf olmamış, gösterileri İran’ın iç meselesi olarak ele almıştır. Her ne kadar Azerbaycan-İran arasındaki gerilimde İran, söylemsel ve medya seviyesinde Türkiye’ye çeşitli şekillerde tepkiler gösterse de Türkiye bu süreçte ihtiyatlı davranarak gerilimin maliyetini minimize etmeye çalışmış ve iki ülke arasında arabulucu olarak tırmanan gerilimin düşürülmesine yönelik adımlar atmıştır (Dursun, 2023).

Türkiye, İran-İsrail gerilimi kaynaklı yükselen gerilimler arasında bölgesel politikalarını yenilerken, diğer taraftan İran-İsrail gerilimi ekseninde oluşacak maliyetleri de minimize etmeyi amaçlamıştır. Bunu özellikle güvenlik ve dış politika alanlarındaki kırmızı çizgilerini muhafaza etme ve kırmızı çizgilerinden taviz vermeme ilkeleri üzerinden uygulamaya geçirmiştir. Bir başka ifadeyle Türkiye güvenlik endişelerini gidermek suretiyle yeni oluşan bölgesel bağlam şartlarını dikkate alarak ve bölgesel konulardaki geleneksel siyasi sorunları öteleyerek, kazanç temelli bir yaklaşıma yönelmiştir. Bu süreçte taraf olduğu bölgesel konularda bölümlenme anlayışını esas alan bir ilişki modelini önceleyerek, söz konusu kırmızı çizgilerin korunması için güvenli alanlar oluşturmuştur.

Bir taraftan, krizler yönetilmiş diğer taraftan da yükselen gerilimler ve krizler arasında ortak kazanç ve iş birliği odaklı bir anlayış geliştirilmiştir. Bu doğrultuda risklerin dengelemesi hedefinde Türkiye’nin bölgesel olarak yeniden kalibrasyon politikasına yönelmesinde, mevcut bağlamın baskın trendleri etkin olmuştur. Bu baskın trendler arasında bölgesel normalleşme eğilimleri, İran-İsrail gerilimi ekseninde yükselen krizler ve İran’a karşı oluşan bölgesel ittifaklaşma eğilimleri gibi etkenler önemli bir yerde durmaktadır.

Öte yandan, Türkiye bu yeni bağlamda kategorik olarak İran-İsrail geriliminin sürdürüldüğü “mücadele kavşağı” olmaya karşı çıkmakta ulusal egemenliğini ihlal edecek aynı zamanda maliyetler oluşturacak girişimlere güçlü bir şekilde tepki

göstermektedir. Özellikle İran ve İsrail'in Türkiye'deki gölge savaşlarına yönelik sert ve iki tarafı da eşit şekilde hedef alan dengeli tepkisi, bu duruma net bir örnek sunmaktadır.

4.3. Orta Doğu: İran-İsrail Mücadelesinin Suriye'ye Etkileri

Suriye krizi 2021 yılı itibarıyla 10. yılını doldururken, bu kriz çerçevesinde en önemli aktörlerden bir tanesi olan İran, stratejik açıdan en ciddi kırılma ve dönüşümleri yaşayan ülke olmuştur. Bu kırılma ve dönüşümler, Suriye krizinin ilk aşamasından itibaren bu denkleme farklı boyut ve ölçeklerde dâhil olan İran'ın stratejik hedefleri ve diğer aktörlerin algılamaları arasındaki denge, uyum ve uyumsuzlukların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Suriye krizinin başından itibaren, güvenlik eksenli yaklaşım, nüfuz arayışı ve son olarak statükoculuk ve kendine yardım yönelimi gösteren İran; ABD, Rusya, İsrail ve Suriye rejiminin farklı tutumları arasında optimum fayda prensibini benimsemeye çalışmıştır. Bu durum, İran'ın Suriye stratejisi açısından üç farklı evreyi ortaya çıkarmış; her bir evre kendine özgü koşullar doğrultusunda İran'ın makro stratejisini yansıtmıştır.

2021 yılı sonu itibarıyla söz konusu evrelerin nihai parçası olan statükoculuk ve kendine yardım yönelimi, İran'ın özellikle 2019-2021 yılları arasında karşı karşıya kaldığı koşulların ortaya çıkardığı sonuçlarla şekillenmiştir. Bu süreçte İsrail'in Suriye'deki İran destekli milislere yönelik hava hareketlerinde yoğunlaşma ve Rusya ve Suriye rejiminin İran'ın Suriye'deki etkinliğinden duydukları kaygı ve rahatsızlığın artması, temel belirleyiciler olduğu gibi aynı zamanda 2022 yılına dair perspektif sunan unsurlar olmuşlardır. Bu bağlamda 2022 yılında İran'ın Suriye stratejisine dair bir projeksiyon sunulması, İran'ın söz konusu stratejisinin tarihsel arka planı ve üç evresinin açıklanmasını gerektirmektedir.

4.3.1. İran'ın Suriye Stratejisinde Ana Bileşenler

1979 İslam Devrimi'nin, İran'ın bölgesel politikası üzerinde ortaya çıkardığı dönüşüm, İslam Devrimi'nin esas aldığı ideolojik kodlar ve güvenlik anlayışı ile şekillenmiştir. Bu dönüşüm, ABD-İsrail karşıtlığını temel kod olarak benimseyen ve bu doğrultuda yeniden şekillenen güvenlik algısının bir yansıması olmuştur.

Bu bağlamda İran açısından bölgesel politika bağlamında öne çıkan en önemli unsur, bölgede ABD ve İsrail karşıtı yönetimler/rejimlerle iş birliği geliştirme hedefi ve paradigma inşası olarak kendisini göstermiştir. Bu paradigma inşası çerçevesinde; Türkiye'nin bir NATO üyesi ülke ve İsrail'e yönelik olarak keskin ve köktenci bir karşıtlık tutumuna sahip olmayan bir aktör olması, Irak'ın ise İran ile sıcak savaşın tarafı olan ve ABD'nin dolaylı desteğini sağlayan bir ülke olması, İran'ı doğal ve kaçınılmaz bir biçimde Suriye ile ittifak ilişkisi geliştirmeye yönlendirmiştir (Esteshami & Hinnebusch, 1997, ss.101-102).

Bu bağlamda Suriye'nin İran açısından, Türkiye ve Irak'ın söz konusu koşulları nedeniyle “zorunlu ve tek alternatif” olması ve ayrıca 1960'lı yıllardan itibaren İsrail ile doğrudan çatışma içinde olan ve dolayısıyla İsrail karşıtı bir güvenlik anlayışıyla şekillenen bir ülke olması itibarıyla “en uygun alternatif” konumlarına sahip olduğunu söylemek mümkündür.

1980'li yılların başında İsrail'in Lübnan'ı işgal ettiği, Hizbullah'ın bir direniş hareketi olarak ön plana çıktığı ve Hizbullah-Suriye temasının yoğunlaşmaya başladığı süreç, İran'ın, İslam Devrimi sonrası Suriye stratejisinin ana bileşenlerinden ilkinin temsil etmiştir. Buna göre İsrail karşıtlığı ortak paydası ve Hizbullah'a yönelik destek, İran ve Suriye arasındaki doğal ittifak ilişkisinin zeminini belirlemiş; İran, Suriye-Hizbullah hattını stratejik açıdan, İsrail'e karşı “ileri cephe” olarak konumlandırmıştır (Ahmadina & Mohseni, 2019, s.236). Bu noktada İran, ABD ve İsrail karşıtlığı temelinde inşa ettiği “Direniş Ekseni” anlatısı açısından da Suriye'ye kritik nitelik atfetmiş; Suriye Direniş Ekseninin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Byman, 2006).

Bununla birlikte, İran'ın Suriye stratejisini şekillendiren ikinci bileşen ise Suriye'deki Kürt siyasi hareketi ve PKK'ya yönelik tutum olmuştur. Buna göre İran, Suriye'deki Kürt siyasi hareketinin ABD ve İsrail etkisinden korunması, PKK'nın ise bölgesel rakip olarak algılanan Türkiye'de ve Kürt siyasi hareketi denklemi kapsamında Irak'ta, araçsal bir aktör olarak işlev göstermesine yönelik bir tutum benimsemiştir (Tejel, 2009).

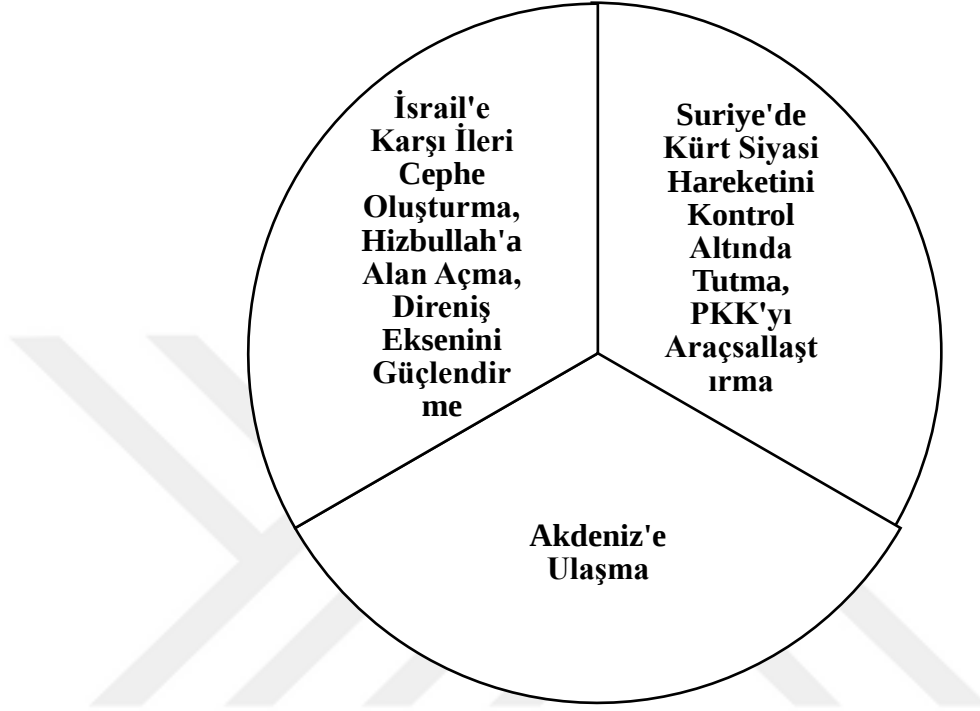
Bu tutum çerçevesinde İran, Suriye'deki Kürt siyasi hareketini “denetim ve kontrol altında” bir hareket olarak muhafaza etme ve aynı zamanda bu unsuru bölgesel

rekabette avantaj sağlayan bir öğeye dönüştürmeyi amaçlamıştır. Son olarak İran'ın Suriye stratejisine yön veren bir diğer bileşen olarak “Akdeniz’e ulaşma” hedefini de ele almak gerekmektedir. Söz konusu hedef, İran'ın, Suriye'nin jeo-stratejik niteliği düzleminde, özellikle İsrail'i kuşatma, Hizbullah'a yönelik desteği arttırma, enerji ve ticaret bağlamında avantaj sağlama motivasyonlarıyla şekillenmiştir. Bu noktada İran açısından Suriye ile iş birliği Akdeniz’e ulaşma veya bu alana yönelik bir çıkış hattının tesis edilmesi bağlamında da ciddi bir öneme sahip olmuştur.

İran'ın Suriye stratejisini şekillendiren söz konusu bileşenler, 2011 yılında Suriye krizinin başlamasıyla birlikte farklı biçim ve boyutlardaki etki ve yansımalarını somut biçimde göstermeye başlamıştır. Bu süreçte söz konusu bileşenler arasında öncelik belirlenimi açısından konjonktürel olarak farklılıklar kendisini göstermiştir. Bu bağlamda, Suriye krizi ile başlayan süreçte, İran'ın stratejisini dönemsel düzeyde incelemek ve stratejik öncelikleri ve bileşenleri bu açıdan ele almak mümkündür.

Şekil 8

İran'ın Suriye Stratejisine Yön Veren Ana Bileşenler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3.2. Suriye Krizinin Başlangıcı ve Güvenlik Eksenli Yaklaşım: 2011-2015

Dönemi

Suriye krizi, İran'ın Suriye stratejisini şekillendiren paradigmaya yönelik ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve bu algılama, bir tepki ve yaklaşımın ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu paradigma ve algının temelini oluşturan, “İsrail karşıtı Suriye rejiminin korunması” motivasyonu İran'ı, stratejik hedeflere yönelimden ziyade, öncelikle paradigmayı ayakta tutan koşulların muhafaza edilmesine sevk etmiştir. Bu noktada İran, her ne kadar Arap Baharı sürecini Suriye krizi öncesi dönemde “İslam Uyanışı” biçiminde tanımlayan bir anlayışa sahip olsa da, Suriye krizi ile birlikte rejiminin korunması motivasyonuna ve bu doğrultuda güvenlik eksenli bir yaklaşıma yönelmiştir (Niakoei vd., 2013). Öyle ki bu yaklaşım çerçevesinde, Suriye rejiminin güvenliği ve İran rejiminin güvenliği; Suriye ve İran'ın ulusal güvenlikleri

özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda İran, Suriye krizini bölgesel stratejisine, Direniş Eksenî vizyonuna ve nihai olarak ulusal güvenliğine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak algılamıştır.

Suriye krizinin İran açısından taşıdığı bu anlam dolayısıyla, çatışmaların yaşanmaya başladığı ilk dönemden itibaren İran tarafında, ilk aşamada konvansiyonel askeri unsurlarla güvenlik eksenli yaklaşımın izleri kendisini göstermiştir. Bu süreçte çok sayıda DMO komutanı; üst ve alt rütbeli askeri yetkili Suriye'ye gönderilmiştir. Bu dönemde İran'ın Suriye'ye gönderdiği askeri yetkililerin, daha çok askeri danışmanlık ve eğitim misyonları ön plana çıkmıştır (Moradi, 2020). Buna göre DMO yetkililerinin Suriye'deki işlevleri temel olarak şu unsurlarla şekillenmiştir;

- Suriye rejim ordusuna strateji ve doktrin düzeyinde danışmanlık yapmak,
- Rejime müzahir paramiliter yapılar tesis etmek ve bunlara yönelik taktik düzey eğitimler vermek ve koordinasyon görevi üstlenmek,
- Rejim ordusu ve paramiliter güçlere patlayıcı, füze, roket gibi teknik alanlarda eğitimler vermek (Moradi, 2020, s.15).

Bu işlevler arasında özellikle paramiliter yapıların örgütlenmesi ve gayri nizami harp-asimetrik çatışma doktrinine yönelik eğitimler, DMO'nun Suriye'deki etkisinin merkezine yerleşmeye başlamıştır. Gerek Suriye içerisinden gerekse Suriye dışından devşirilen eleman kaynağı ile örgütlenilen farklı milis grupların eğitimi, sevk ve idaresi adına DMO komutanları, önemli bir rol üstlenmişlerdir (Uskowi, 2018). Bu durum, 2013-2015 yılları arasında, üst ve alt rütbeli DMO mensuplarının büyük bir çoğunluğunun, Suriye'nin farklı bölgelerindeki milis grupların sevk ve idare sürecinde veya muhalif gruplar ile yaşanan çatışmalarda hayatlarını kaybetmelerinde somutlaşmıştır. DMO mensubu üst rütbeli komutanların faaliyet ve koordinasyonu doğrultusunda inşa edilen milis gruplar, Suriye rejiminin muhalif gruplara karşı korunmasında ciddi bir etkiye sahip olmuşlardır. Bu durum milis grupların ve dolayısıyla DMO'nun, Suriye rejimi açısından önemini arttıran; İran'ın Suriye'deki etkisini güçlendiren bir unsura dönüşmüştür. Bu dönüşüm, 2015 yılı sonrası süreçte, milis grupların İran'ın Suriye stratejisinin en önemli bileşenleri haline gelmesini de sağlamıştır (Alrafai vd.,2021).

Tablo 1

2013-2015 Yılları Arasında Suriye’de Hayatını Kaybeden Bazı Üst Rütbeli DMO Komutanları

Komutan	Ölüm Tarihi	Görevi ve Niteliği
Tuğgeneral Hüseyin Hamedani	2015	Suriye’de Faaliyet Gösteren İran Destekli Milis Grupların Örgütlenmesine Öncülük Eden İsim
Tuğgeneral Muhammed Ali Dadi	2015	DMO Kudüs Gücü Biriminde Üst Düzey İsim
Tuğgeneral Ferşad Hasunizade	2015	DMO Özel Kuvvetler Birimi “Sabirin Tugayı” Eski Komutanı
Tuğgeneral Abdullah İskenderi	2014	DMO Kara Kuvvetleri, Kirman Tümeni Eski Komutanı
Tuğgeneral İsmail Haydari	2013	DMO Kara Kuvvetlerinde Üst Düzey İsim
Tuğgeneral Hasan Şateri	2013	DMO Kudüs Gücü Lübnan Sahası Eski Sorumlusu

Albay Hamit Muhtarbend	2015	DMO 1. Ahvaz Tugayı Eski Komutanı
Albay Müslim Hizab	2015	DMO İsfahan- 14."İmam Hüseyin" Tümeni Eski Komutanı
Albay İzzetullah Süleymani	2015	DMO Batı Azerbaycan-Şehri 44. Ben-i Haşim Tugayı Eski Komutanı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.3.3. Nüfuz Kazanımı ve Statüko İnşası: 2015-2018 Dönemi

İran'ın 2015 yılına kadar Suriye özelinde benimsediği stratejik anlayış, bu tarihten itibaren, farklı koşulların oluşumu ile dönüşüme uğramıştır. Bu koşulların başında Rusya'nın 2015 yılı itibarıyla Suriye'deki konjonktüre, resmi ve konvansiyonel askeri varlığıyla dâhil olması gelmektedir. Bu durum İran açısından ciddi bir güven kaynağı olmuş; İran'ın, askeri danışmanlık ve milis gruplar aracılığıyla üstlendiği "Suriye rejimini koruma" işlevi büyük ölçüde Rusya'ya devredilmiş bir duruma gelmiştir (Darayandeh & Ahmadi, 2019). Rusya'nın, Suriye rejiminin güvenliğinin teminatı olarak algılanması ve rejimin bu koşullarda varlığını sürdürebileceğine dair kanaat İran'ı farklı stratejik hedeflere yöneltmiştir. Bu bağlamda İran, Suriye krizinin başından itibaren sahip olduğu "Suriye rejimini koruma motivasyonu" yerine, Suriye'deki stratejisinin esas öncelikleri olan İsrail'i kuşatma, Kürt hareketini kontrol etme ve Akdeniz'e ulaşma hedeflerini ön plana çıkarmaya başlamıştır.

Bu hedeflere yönelik hamleler ve faaliyetlerde ise milis gruplar merkezi bir konuma sahip olmuşlardır. Buna göre, Suriye krizinin ilk yıllarından itibaren, DMO tarafından örgütlendirilen ve koordine edilen milis grupların güç ve etkinlik kazanmaları, örgütsel kapasitelerini geliştirmeleri, kontrol altında tuttıkları alanları

genişletmeleri, söz konusu hedeflere ulaşmak adına birer etken olarak algılanmıştır. Bu bağlamda 2015 yılı sonrasında İran'ın Suriye'de, milis gruplar aracılığıyla nüfuz kazanımına ve statüko inşasına odaklandığını saptamak mümkündür.

Diğer yandan, bu dönemde İran'ın Suriye'deki koşullara yönelik olarak geliştirdiği strateji açısından en önemli dinamiklerden bir tanesi de DEAŞ ile mücadele süreci olmuştur. 2015 yılında Rusya'nın Suriye'deki denkleme konvansiyonel biçimde dâhil olmasının da zeminini oluşturan “terörizmle mücadele” konjonktürü, aynı zamanda İran'ın milis gruplar aracılığıyla bölgede etkinlik sağlama arayışına da elverişli bir ortam sunmuştur. Bu bağlamda, Suriye'de DEAŞ ile mücadele sürecinde İran destekli milis gruplar, Irak'ta olduğu gibi, aktif roller üstlenerek sosyo-politik düzeyde ciddi bir meşruiyet ve destek sağlamışlardır (Najafi & Keyhosravi, 2019).

Şekil 9

İran'ın Akdeniz'e Çıkış Rotaları

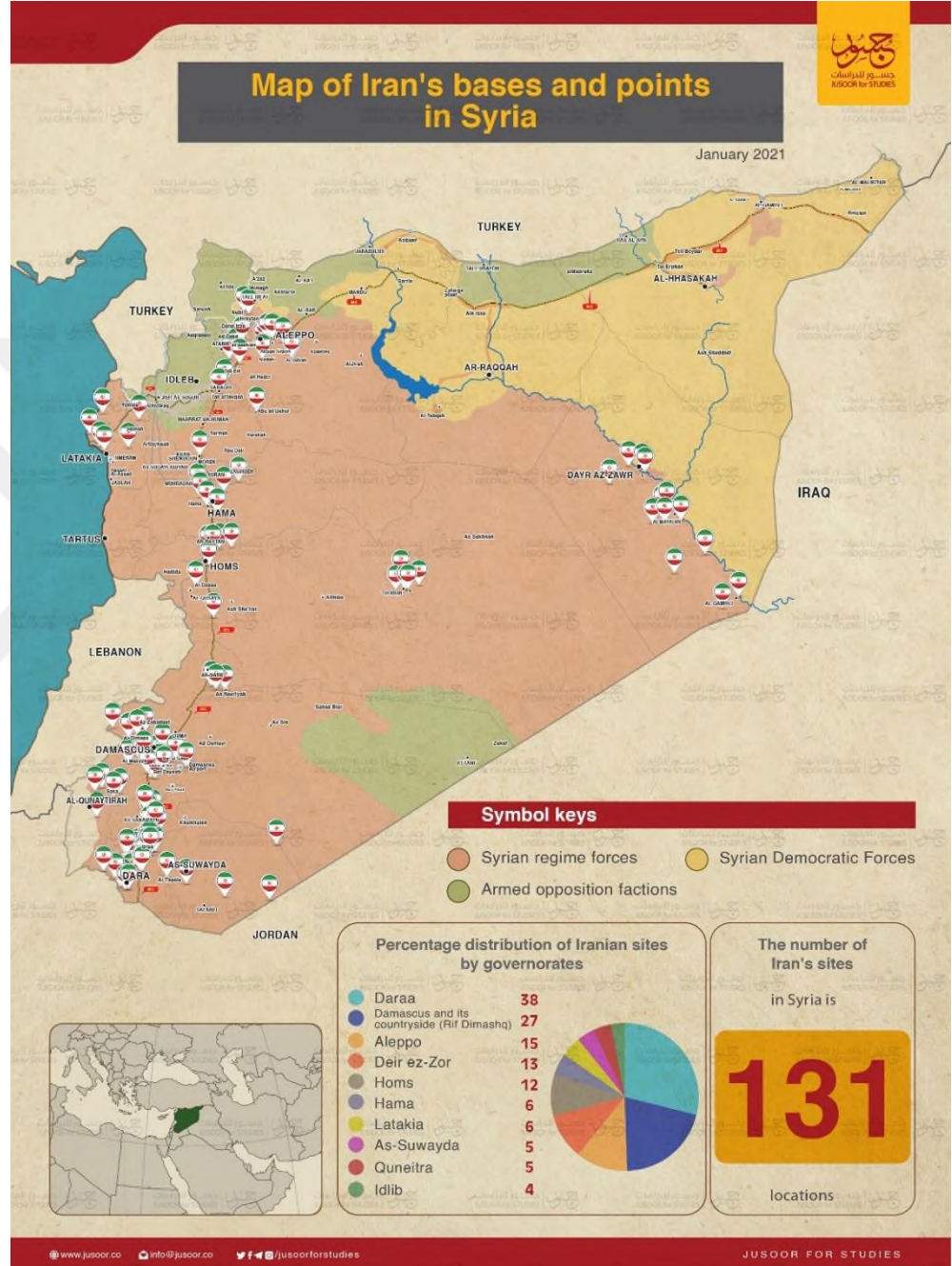
Kaynak: Jones, 2019.

Bu çerçevede, İran'ın 2015 yılı sonrasında dönüşen Suriye stratejisinin ilk izleri, İsrail'e karşı ileri cephe ve Akdeniz'e ulaşma hedefleri bağlamında kendisini göstermiştir. Buna göre, Hizbullah başta olmak üzere farklı milis grupların, güneybatı

Suriye, Şam, Halep, Hama, Humus, Dera, Kuneytra bölgelerindeki etkinliklerini arttırmaları bu dönemde ivme kazanmaya başlamıştır (Uskowi, 2018). Bununla birlikte Suriye'nin doğusunda Irak-Suriye hattının kontrol altında tutulması, milis gruplar arasında koordinasyon sağlanması, Akdeniz'e çıkış yollarının teminat altına alınması ve bu bölgedeki ekonomik kaynak ve kazanım potansiyelleri (petrol sahaları, sınır kaçakçılığı vb.), makro stratejinin bir diğer önemli boyutunu teşkil etmiştir. Özellikle Deyrizor, Mayadin ve El Bukemal bölgelerinde bu hedefler doğrultusunda yoğunlaşan milis grup faaliyetleri, bu bölgelerin DEAŞ ile mücadele sürecinde ön plana çıkan bölgeler olması ve aynı zamanda ABD destekli PYD/YPG terör örgütünün dengelenmesi boyutlarında da önem kazanmıştır (Awad, 2019). İran açısından, milis grupların söz konusu bölgelerdeki etkinlikleri, Suriye stratejisinin ana hedefleri bağlamında kritik bir niteliğe sahip olmuştur.

Şekil 10

İran destekli Milis Grupların Yoğun Biçimde Konumlandığı Deyrizor, Mayadin ve El Bukamal Bölgeleri

Kaynak: Nasrollah vd., 2021.

2018 yılına gelindiğinde, İran, söz konusu bölgelerde milis gruplar aracılığıyla ciddi bir kazanım elde etmiştir. Bu bağlamda, güney ve güneybatı Suriye hattında, muhalif gruplarla mücadele ve İsrail'e karşı ileri cephe oluşturma motivasyonları ile

pek çok üs bölgesi oluşturulmuş; milis gruplar bu noktalarda yoğun tahkimat gerçekleştirmişlerdir. Benzer biçimde, özellikle DEAŞ'ın Suriye'de alan kontrolü sağladığı bölgelerin kurtarılması sonrasında Deyrizor bölgesinde ciddi bir prestij elde eden milis gruplar, bu kazanımı yumuşak güç kazanımına dönüştürme sürecini başlatmış ve bölgedeki dini merkezler aracılığıyla kültürel kazanımlara sahip olmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte, söz konusu bölgelerde kontrol sağlayan milis gruplar, ciddi bir ekonomik kapasiteye de ulaşarak, eleman kazanma ve toplumsal tabanda etki oluşturma adına belirli avantajlar sağlamışlardır. Söz konusu ekonomik kazanımlar aynı zamanda İran ve Suriye rejimi arasında bankacılık, ticari yatırımlar ve enerji alışverişi alanlarında gerçekleştirilen anlaşmalarla da desteklenmiş ve pekiştirilmiştir.

4.3.4. Statükoculuk ve Kendine Yardım (Self-Help): 2019-2021 Dönemi

2018 yılı itibarıyla İran'ın Suriye'de elde ettiği kazanımların ve sağladığı nüfuzun büyük ölçüde görünür hale gelmesi, Suriye rejimi ve Rusya açısından ciddi bir rahatsızlık kaynağına dönüşmeye başlamıştır. Suriye krizinin ilk döneminden itibaren, açık ve zımni biçimde kendisini gösteren Suriye rejimi-İran-Rusya ittifakı bağlamında İran'ın, "Suriye rejiminin güvenliğinin sağlanması ve teminat altına alınması" yönündeki ana prensipten "sapma" gösterdiğine dair algı, bu rahatsızlığın temelini oluşturmuştur (Grajewski, 2021). Buna göre Suriye rejimi ve Rusya açısından İran, Suriye'de öznel stratejik hedeflerine ulaşmaya yönelik bir aktör olarak algılanmaya başlanmıştır.

Türkiye-Rusya-İran üçlüsünün oluşturduğu Astana sürecinde, İran destekli milis grupların, söz konusu inisiyatifin ortaya koyduğu karar veya prensiplere aykırı hareketleri, yine bu grupların bazı bölgelerde Suriye rejim ordusu veya Rus askerleri ile gerilim ve çatışma yaşaması, bu durumu somutlaştıran gelişmeler olmuştur.

Bununla birlikte Suriye'de, Suriye rejimi ve Rusya'nın söz konusu algı biçimlerinin yanı sıra, 2019 ve 2020 yıllarında Irak ve Lübnan'da yaşanan protesto ve halk hareketlerinde İran'ın bu ülkelerdeki nüfuz arttırımı stratejisine duyulan tepkiler, Suriye'deki konjonktür ile benzerlik arz etmiştir (Rauschenbach, 2020). Özellikle Deyrizor bölgesinde milis grupların yerel halka yönelik baskıları, demografik değişim girişimleri ve Şiileştirme faaliyetleri, İran ve milis gruplara yönelik tepkilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır (Vohra, 2021). Buna ek olarak, 2018 yılından itibaren

İsrail'in, Suriye'de konuşlu İran destekli milis gruplara yönelik hava hareketlerini yoğunlaştırması ve bu hareketlere Suriye'deki hava savunma sistemlerinin kontrolünü sağlayan Rusya'nın tepkisiz kalması, İran'ı stratejik bir dönüşüme yöneltmiştir (Rashidi vd.2020).

Nihayet bu yönelim, 2020 yılının başında, Kasım Süleymani'nin suikast sonucunda öldürülmesiyle birlikte İran'ın milis güçlere yönelik koordinasyon süreçlerinde ortaya çıkan zafiyetler ile açık şekilde bir statükoculuk halini almaya başlamıştır. Buna göre İran, bu dönemde Suriye'de elde ettiği kazanımları koruma, ve özellikle Şam çevresi ve Deyrizor bölgesinde sağlanan etkinlik ve alan kontrolünün muhafaza edilmesi motivasyonları doğrultusunda bir strateji ortaya koymaya başlamıştır (Rauschenbach, 2020).

Bu noktada, özellikle 2020 ve 2021 yılları içerisinde İsrail hava hareketlerinin yoğunlaşması ve bu hareketlerin büyük ölçüde güneybatı Suriye bölgesine odaklanması, Suriye'nin doğu alanı ve Deyrizor bölgesinin İran açısından kritik önemini daha da arttırmıştır (Azizi,2020).

2021 yılı içerisinde Suriye rejimi lideri Esed'in, İran'daki milis grupların genel komutanlığını üstlenen Cevad Gaffari'nin faaliyetlerinden rahatsızlık duyarak bu görevden uzaklaştırılmasına yönelik girişimde bulunması ve ekim ayı içerisinde İsrail başbakanı Bennett ve Rusya devlet başkanı Putin arasında gerçekleştirilen görüşme, İran açısından statükoculuğun yanı sıra kendine yardım (self-help) prensibinin de yeni süreçte temel stratejik unsur haline getirilmesine dair ipuçları olarak değerlendirilmiştir.

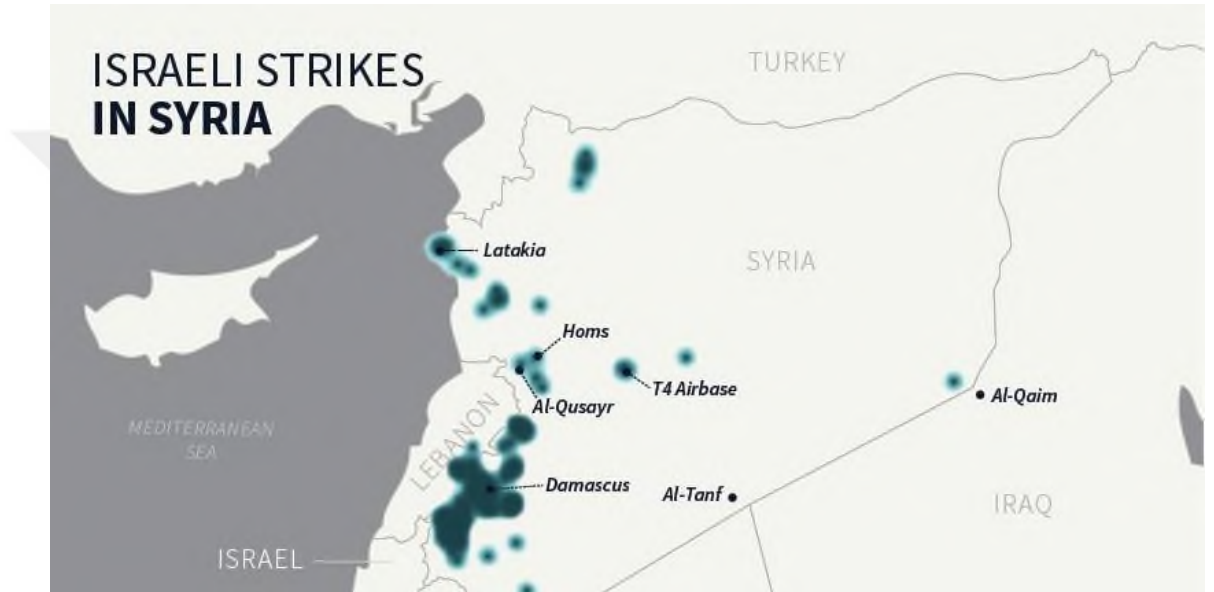
Söz konusu gelişmelerin ardından milis grupların koordinasyonunda yaşanan zafiyetler ve Rus askeri güçlerinin kontrolündeki Lazkiye bölgesinde İran'a ait olduğu iddia edilen konteynerlere yönelik olarak İsrail tarafından aralık ayı içerisinde kısa bir periyotta 2 kez gerçekleştirilen hava saldırıları, İran'ı açık biçimde kendine yardım prensibine yönlendirmiştir.

Son olarak Suriye'deki en önemli stratejik hedeflerinden bir tanesi olan "Kürt hareketini kontrol altında tutma" hedefi bağlamında İran, özellikle Irak sahasında milis gruplar ve PKK arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi (Özellikle Suriye sınır hattındaki Sincar bölgesinde) ve bu durumun Suriye'de PYD/YPG'ye taşınması ve etki etmesi

yönünde girişimler sergilemiştir. Diğer yandan, Suriye rejimi ve Rusya'nın PYD üzerindeki etkisine ve PYD/YPG'deki ABD yanlısı kesime karşı, PKK yönetici kadroları içerisindeki İran yanlısı kanadın PYD/YPG üzerinde etki ve kontrol sağlamasına yönelik girişimler de bu dönemde yoğunlaşmıştır.

Şekil 11

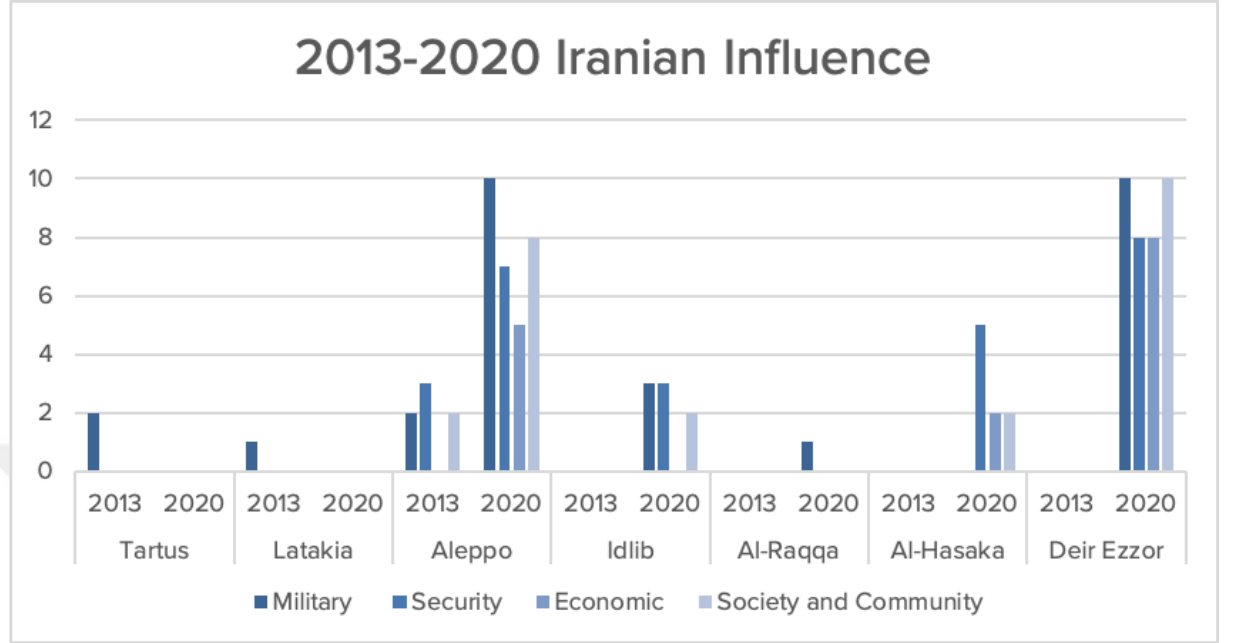
2019 Yılından İtibaren İsrail'in, Suriye'deki İran Destekli Milis Gruplara Yönelik Hava Harekâtlarının Yoğunlaştığı Bölgeler

Kaynak: Jones vd., 2019.

Şekil 12

2013'ten 2020'ye Suriye'de İran Etkisi

Kaynak: Saban, 2020.

Sonuç olarak İran-İsrail mücadelesinin Suriye'ye etkileri bağlamında aşağıdakilere değinilmesi gerekmektedir:

İran'ın 2021 yılı sonu itibarıyla statükonun korunması ve kendine yardım ilkeleri ile biçimlenen stratejisine dair somut gelişmeler, yine bu dönemden itibaren kendisini göstermeye başlamıştır. Buna göre İran'ın, milis gruplar ve özellikle Hizbullah aracılığıyla, Şam ve Palmira bölgelerinde yoğun tahkimat ve silah kapasitesini arttırmaya yönelik bir süreç başlattığı şeklinde bilgiler gelmektedir. Buna ek olarak, İran'ın, milis grupların İsrail hava hareketlerine karşı korunaklı hale gelmesi adına, bu gruplara elektronik araçlar ve sinyal karıştırıcı cihazları tahsis ettiği iddiaları da sahadan gelen raporlar arasındadır (Intelsky, 2022).

Öte yandan İran'ın Suriye stratejisindeki söz konusu dönüşümü çerçevesinde, Deyrizor bölgesindeki etkinlik ve faaliyetler de önemini arttırmaya devam etmektedir. Özellikle 2021 Irak seçimlerinde, İran destekli milis gruplara yakın parti ve adayların başarısızlığı ve Irak genelinde milis gruplara duyulan tepkinin yoğunlaşması, İran ve milis gruplar açısından Irak-Suriye hattının geçiş alanı konumunda olan bir korunaklı alan niteliğindeki Deyrizor bölgesinde, tahkimatın güçlendirilmesi çabalarını

beraberinde getirmiştir. Bu bölge aynı zamanda, İsrail'in hava hareketlerinin oluşturduğu psikolojik etki ve yıkımı dengeleme motivasyonu ile ABD güçlerine yönelik (özellikle El Ömer Petrol Sahası) saldırıların da Suriye'deki odak noktası konumundadır.

2022 yılında, Suriye'de İran stratejisini etkileyen en önemli unsurlardan bir tanesi olan İsrail hava hareketlerinin geleceğine ilişkin olarak İsrail'in Viyana görüşmelerine yönelik olumsuz tutumunu, ciddi bir işaret olarak okumak mümkündür. İsrail eski başbakanı Bennett Viyana görüşmelerine dair yaptığı açıklamada, bu görüşmeler neticesinde alınacak olan kararların İsrail açısından bağlayıcılığının bulunmayacağını ve İsrail'in, İran'a yönelik olarak kendi plan ve tehdit algılamaları dâhilinde bir strateji geliştirmeye devam edeceğini vurgulamıştır (Parstoday, 2022). Bu açıklama İsrail'in, 2022 yılı içerisinde de Suriye'de İran destekli milis gruplara yönelik hava hareketlerini sürdüreceğini göstermektedir. Yine bu durum, 2022 yılında İran'ın, mevcut kazanımlarını koruma stratejisini önceleyeceği çıkarımını güçlendirmektedir.

Söz konusu strateji kapsamında ayrıcalıklı bir yere sahip olan Deyrizor bölgesinde DEAŞ faaliyetlerinin arttığına yönelik haberler, 2022 yılında İran destekli milis gruplar açısından, büyük ölçüde kaybedilen prestijın onarımı adına bir fırsat olarak değerlendirilebilecektir (AL-Kanj, 2021). Irak-Suriye hattının geçiş noktalarından olan bu bölgede DEAŞ faaliyetlerinin ve eylemlerinin artmaya başlaması, İran destekli milis grupların yerel halk açısından yeniden “güvenliğı sağlayan birimler” olarak prestij ve meşruiyet kazanmasını sağlayabilecektir. Bu durum, İran'ın Deyrizor merkezli statükoculuk stratejisine katkı sağlayan bir faktöre dönüşebilecektir.

Başta Körfez ülkeleri olmak üzere bölgedeki Arap ülkelerinin Suriye rejimi normalleştirme eğilimleri, İran'ın Suriye'de karşı karşıya kaldığı ve zorunlu bir seçim olarak yönelim gösterdiği kendine yardım stratejisine alternatif bir konjonktürü de ortaya çıkarabilecektir. Bu alternatif, Çin'in Suriye'de daha fazla inisiyatif alan ve daha etkin bir aktör haline gelmesi olasılığıyla güçlü biçimde kendisini gösterebilecektir. Bu bağlamda, 2022 yılının ilk ayında Suriye'nin, Çin'in “Kuşak Yol” projesine katıldığıının ilân edilmesini (Xinhuanet, 2021), bu olasılığı artıran bir

girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Bu girişim, 2021 yılında İran ve Çin arasında imzalanan stratejik iş birliği anlaşması ile ele alındığında, İran'ın, Suriye'deki kazanımlarını korumaya ve Rusya'nın İsrail yanlısı tutumuna karşı Çin'in Suriye'deki etkinliğini desteklemeye daha fazla odaklanacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

4.4. Orta Doğu: İran-İsrail Mücadelesinin Irak'a Etkileri

İran-İsrail mücadelesinin sürdürüldüğü ülkelerden birisi de Irak'tır. Irak'ın özellikle bir başarısız devlet örneği olması beraberinde egemenlik ve otorite boşluklarına neden olmaktadır. Bu kapsamda İran ve İsrail, sürdürdükleri mücadelenin maliyetlerini minimize etmek üzere üçüncül ülkeler olarak tanımlanabilen başarısız devletlerin olduğu bölgeleri öncelemektedir.

Nitekim Irak'ta İran-İsrail mücadelesi dâhilinde gelişen şiddet ve gerilimin taraflarının üçüncül aktörler olması beraberinde sorumluluk üstlenilmemesine de olanak sağladığından, Irak söz konusu mücadelenin önemli kavşaklarından birine dönüşmektedir. Bu bağlamda özellikle sürdürülen mücadelenin maliyetli ve olumsuz etkilerinin birincil olarak muhatabının İran ya da İsrail olmadığı bir arena olması açısından Irak gibi ülkeler, İran ve İsrail'in öncelikli tercihleri arasında bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra mücadele kavşak ülkelerinin, mücadele aktörlerince yapılan eylemlere karşı tepki gösteremeyecek durumda olması ya da tepkinin ciddi bir karşılık oluşturmaması da bu tercihlerin oluşmasında belirleyici olmaktadır. Öte yandan, İran'ın Irak savaşından bu yana Irak'ta zaman içinde geliştirdiği nüfuz alanı da İran-İsrail mücadelesinin bu bölgede gerçekleştirilmesi konusunda önem arz etmektedir (Zorri, 2020).

Bununla birlikte, Büyük Güç Rekabetiyle meşgul olan ABD, Rusya ve Çin'in, egemenlik ve otorite boşluklarının olduğu başarısız devletlerdeki düzen belirleyici rolleri görece azalmıştır. Bu türden otorite ve egemenlik boşlukları, vekil güçler arasındaki mücadelelerin yüksek maliyetler oluşmaksızın sürdürülmesine imkân sağlayabilmektedir.

Bir diğer ifadeyle, egemenlik ve otorite boşluklarının olduğu başarısız devletlerde büyük güçlerin çıkar ve menfaatlerinin doğrudan hedef alınmadığı koşullarda vekil güçler ya da üçüncül tarafların mücadelelerine uygun bir ortam

bulunmaktadır. İran-İsrail mücadelesi de bu tür şartlardan istifade edilerek sürdürülen mücadelelere bir örnek sunmaktadır. Buna ek olarak büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda bu mücadeleler aracı roller de üstlenebilmektedir (Zorri, 2020).

Örneğin ABD'nin İran ile sürdürdüğü Nükleer müzakerelerde diplomatik seçenekler çıkmaza girdiğinde, İsrail'in İran'a karşı eylemlerde rol üstlenebildiği ve ABD'nin İran'ı müzakereye geri çekmek suretiyle zorlayıcı bir caydırıcılık oluşturmak adına İsrail'i cezalandırıcı ya da kötü polis rolünü üstlenen bir aktör olarak kullandığı görülmektedir (Martini, 2013). Benzer şekilde İran'ın da ABD ile müzakerelerde hedeflediği kazançları elde etmek için vekil güçlerini, Irak gibi başarısız devlet örneklerinde kullandığı görülmektedir. İran destekli Şii milis gruplar kullanılmak üzere ABD ya da İsrail'in hedef alındığı saldırılar, bu türden mücadelelerin temel yönelimleri arasında yer almaktadır (Ross, 2023). Diğer taraftan, üçüncül ülkelerde (Örneğin; Irak ve Suriye vb.) gerçekleştirilen mücadeleler, Büyük Güç Rekabetinin de şekillendiği bir nitelik kazanabilmektedir. Nitekim ABD'nin İran'ı doğrudan hedef aldığı saldırılarda, bölgedeki Çin ve Rusya varlığına karşı bir caydırıcılık oluşturma maksadı da bulunmaktadır (Ross, 2023).

Öyle ki ABD, İsrail ya da doğrudan kendisinin dâhil olduğu İran'a ya da İran'ın bölgesel vekil güç ağına yönelik saldırılarında, makro seviyede Rusya ve Çin'i hedeflemektedir. Özellikle ABD'nin birden fazla cephede aynı anda birçok tehditle başa çıkabildiğini gösterme hedefi, Büyük Güç Rekabeti dâhilinde Rusya ve Çin'e karşı bölgesel seviyede bir caydırıcılık oluşturma maksadı üzerinden temellendirilmektedir (Ross, 2023). Bu açıdan mücadelelerin meydana geldiği başarısız devlet örnekleri, Büyük Güç Rekabetinin doğrudan etki sahasına dönüşebilmekte, bununla birlikte İran-İsrail mücadelesinin de mevcut dinamiklerine tesir edebilmektedir.

Bu kapsamda, İran-İsrail gerilimin sürdürüldüğü Irak'ta pek çok örnek vakaya rastlanmaktadır. Bu örnek vakalardan en önemlilerinden birisi Devrim Muhafızları Ordusu tarafından gerçekleştirilen Erbil balistik füze saldırısıdır.

13 Mart 2022'de Erbil - Irak'ta, İran destekli milis grupların ABD güçleri ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne (IKBY) yönelik saldırıları, her zamankinden farklı şekilde gerçekleştirilmiştir. En az 12 adet İran yapımı Fatih-110 tipi balistik füzenin

kullanıldığı saldırıda Irak'ın Erbil bölgesinde yer alan KAR Grup/Barza Güvenlik Şirketi'ne ait yerleşkeler hedef alınmış ve yerleşkeler ciddi hasar görmüştür (Menmy, 2022). 13 Mart 2022 Erbil saldırısı, İsrail'in Suriye'de hava harekâtı sonucunda 2 İranlı albayı etkisiz hale getirmesine yönelik İran'ın bir intikam ve misilleme harekâtı olarak değerlendirilmiştir (Knights, 2022). Suriye'de milis gruplara füze teknolojileri konusunda teknik uzmanlık desteği sağlayan kritik öneme sahip 2 İranlı albayın öldürülmesi, İran'da çok büyük tepkilere yol açmış ve bu bağlamda intikam ve misilleme söylemleri sıkça kendisini göstermiştir (Menmy, 2022).

Erbil saldırısının sembolik bir niteliğe sahip olmasını sağlayan bir diğer unsur konvansiyonel güç kullanımı boyutu olmuş; bu saldırı, İran'ın konvansiyonel askeri kapasitesi ve süpersonik füze gücünün sergilenmesi açısından farklı bir önem taşımıştır. Diğer yandan Irak'ta, milis gruplarla gerçekleştirilen eylemler yerine sert-konvansiyonel askeri gücün ön plana çıkarılması İran'ın bir strateji değişimine yöneldiği şeklinde değerlendirmeleri ortaya çıkarmaktadır.

Erbil saldırısının, İran Devrim Rehberi Hameney'in Viyana sürecini değerlendirdiği konuşmasındaki "İran bölgesel etkisinden ve savunma kapasitesinden vazgeçmeyecek" (Menmy, 2022) şeklindeki açıklamasının ardından gerçekleşmesi, İran güvenlik bürokrasisi içerisinde Batı ile yakınlaşmaya karşı çıkan kesimlerin etkinliği şeklinde yorumlanmıştır.

Bununla birlikte, saldırıdan yaklaşık 1 ay önce İran'ın Kirmanşah bölgesinde konuşlu 4. drone taburuna yönelik saldırının IKBY'de bulunan İsrail'e bağlı merkezlerden gerçekleştirildiği de iddia edilmiştir. Bu bağlamda, Erbil saldırısıyla hedef alınan yerleşkelerin 4. drone taburuna yönelik saldırının kaynağı olduğu yönündeki iddialar ve yine saldırının ardından gelen intikam vurguları Erbil saldırısının misilleme niteliğine sahip bir saldırı olduğu yönündeki saptamayı mümkün kılmaktadır.

Bu saldırının İsrail'e yönelik bir misilleme niteliğine sahip olduğu saptamasını güçlendiren bir diğer husus, son dönemde İsrail'in İran'daki casusluk faaliyetlerinin ön plana çıkması ve İran'ın Erbil saldırısı ile aynı gün içerisinde İsrail'e bağlı bir casusluk şebekesini deşifre ettiğine dair açıklamalardır (Egozi, 2022). Bu açıklamalara göre, Erbil saldırısında kullanılan Fatih-110 füzelerinin ateşlendiği alanlardan bir

tanesi olan Tebriz-Azer şehri ve aynı zamanda Urmiye bölgesine yakın bir bölgede İsrail'e bağlı, sağlık çalışanlarından oluşan bir grup casusun deşifre edildiği ve tutuklandığı bildirilmiştir (Egozi, 2022). Bu durum Erbil saldırısının sembolik niteliği açısından dikkat çekmiştir.

Tablo 2

Erbil Balistik Füze Saldırısı

Erbil Balistik Füze Saldırısının Detayları
Saldırının Hedefleri: Erbil MOSSAD Bölgesel Yönetim Merkezi (İran kaynaklarına göre iddia edilen) (KAR Grup/Barza Güvenlik Şirketi), MOSSAD Eğitim Kampı
Fırlatma Üsleri: Tebriz (Hasabad DMO Füze üssü, Azerşehr Füze Üssü), Kirmanşah
Saldırı Zamanları: 00:53, 00:56, 01:03, 01:20 (13 Mart 2022, Pazar)
Hedef Menzili: 275 km

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

23 Eylül 2022 tarihinde İran, ülkede kaos çıkarmak amacıyla sınır bölgelerine silahlı gruplar ve silahlar göndermekle suçladığı ayrılıkçı Komele ve İran Kürdistan Demokrat Partisi (İKDP) örgütlerinin Irak'ın kuzeyindeki merkezlerini topçu atışlarıyla vurmaya başlamıştır. İran medyası saldırıya ilişkin yayınlarında Komele ve İKDP örgütleri tarafından ülkede kaos çıkarmak amacıyla sınır bölgelerine silahlı gruplar ve çok miktarda silah gönderildiğini belirtmiştir. Yine İran medyası söz konusu olayı, buna karşılık Devrim Muhafızları Ordusu'nun bu örgütlerin mevzilerini topçu atışlarıyla hedef alması üzerinden değerlendirmiştir.

İran, 26 Eylül 2022 ve 28 Eylül 2022'de İKBY'ye yönelik hava saldırıları düzenlemiştir. Bu saldırılarda topçu atışlarının yanı sıra S/İHA'lar (Kamikaze İHA'lar) ve hassas balistik füzeler kullanılmıştır. Ölü sayısı 13'u bulurken yaralı sayısı da 58 olmuştur. Saldırılarda hedeflerin İKBY'de yer alan ayrılıkçı Kürt muhalif

gruplar olduğu belirtilmiştir. Vurulan hedeflerin ise İKDP, Kürdistan Özgürlük Partisi (PAK) ve Komele'nin karargahları olduğu ileri sürölmektedir.

Tablo 3

2022 Yılında İran'ın Irak'a Yönelik Seçili Eylemleri

13 Mart 2022, Erbil Kar Grup Yerleşkesine Balistik Füze Saldırısı
2022 nisan/mayıs ayı içinde çeşitli enerji hatlarının hedef alınması/roket saldırıları/kamikaze drone saldırıları
8 Haziran 2022, Erbil Kamikaze Drone Saldırısı, MOSSAD yetkililerinin olduğu iddia edilen araçlar hedef alındı.
25 Temmuz 2022, İran İstihbarat Bakanlığı Irak-İran sınırından gelen MOSSAD casuslarının İran'a sızmaya çalışırken yakalandığını duyurdu.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4

İran DMO'nun Irak'a Yönelik Hedefli Saldırıları

Saldırıların Genel Tablosu	
Toplam Harekât Sayısı:	3 hava harekâtı
Saldırı Tarihi:	23 Eylül 2022, 26 Eylül 2022, 28 Eylül 2022
Kullanılan Silahlar:	Fatih-360 Hassas Balistik Füze (120 km) ve Fatih Sınıfı Balistik Füze Türevleri, Şahit-136 Kamikaze Drone, Katyuşa Roketleri ve Topçu Atışları
Fırlatma Üssü:	Devrim Muhafızları Ordusu, İran Kara Kuvvetleri Komutanlığı Hamza Seyyidüşşüheda Karargâhı, Batı Azerbaycan İli, İran
Hedef Sayısı:	45
Kullanılan Balistik Füze Sayısı/İsabet Eden Füze Sayısı	73/35
Hedefler:	PAK, Komele, İKDP Karargahları, PJAK mevzileri (İran kökenli Kürt Muhalif Gruplar), Erbil- Kerkük/Sidekan, Altıncöprü, Köysancak, Berbizin, Çoman
Maksimum Hedef Menzili:	400 km

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Saldırı sonrası Devrim Muhafızları Ordusu tarafından yapılan açıklamalarda, bölgedeki tehdit ortadan kaldırılıncaya kadar saldırıların devam edeceği belirtilmiştir. Bu saldırıların öncesinde 25 Eylül 2022 tarihinde İran İstihbarat bakanlığı “İKDP üyesi teröristlerin” Mehse Emami protestolarında yer alan kitleleri silahlandırmak üzere

bölgeye sızmaya çalışırken yakalandığını duyurmuştur (Dingil, 2022b). 16 Eylül 2022 tarihinde Mehsa Emmini isimli Kürt kökenli 22 yaşındaki bir genç kızın ahlak polisleri tarafından gözaltına alındığı süreçte ölmesiyle İran’da başlayan gösteriler, kadın ve özgürlük temasıyla ülke geneline yayılmıştır. Protestolar başlangıçta Kürt etnik nüfusun yoğun olduğu bölgede gelişse de kısa bir sürede birçok ilde gerçekleştirilmiştir. İran da dönem itibariyle IKBY’ye yönelik düzenlediği saldırıların motivasyonunu Mehsa Emmini protestoları üzerinden temellendirmiştir.

Ancak İran’ın IKBY’ye yönelik saldırıları her ne kadar Mehsa Emmini protestoları ve bu protestolara desteği kesme gayreti olarak açıklansa da aslında IKBY’ye yönelik saldırıların uzun bir süredir devam ettiği bilinmektedir. Bu noktada, özellikle Erbil’e düzenlenen balistik füze saldırısı, gerilimin tırmanmaya başladığı bir dönüm noktası olarak ele alınabilir.

Nitekim Erbil balistik füze saldırısı sonrası IKBY’yi hedef alan saldırılar artarak devam etmiş, saldırıların şiddet seviyesi ve yoğunluğunda da artış görülmüştür. Bununla birlikte, Kürt kökenli Mehsa Emmini’nin ölmesi üzerine başlayan protestolar da İran’ın IKBY’ye yönelik saldırılarının kapsamının genişletilebilmesine uygun bir zemin sunmuştur. Öyle ki 23 Eylül’den itibaren İran’ın bu bölgeye yönelik saldırılarının şiddeti ve kapsamı artmıştır. Bir başka ifadeyle İran Mehsa Emmini protestoları ve Muhalif Kürt grupları ilişkilendirerek tehdit algısını şekillendirmiştir. IKBY’ye yönelik saldırılarını da bu gerekçeyle meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Bu saldırılarda görülen bir diğer önemli motivasyon da yeni silahların test edilmesi ve savunma sanayi ürünlerinin uluslararası ve bölgesel kamuoyuna pazarlanması üzerinden şekillenmektedir. Zira İran’ın yeni tanıttığı Fatih-360 hassas balistik füzesinin bu saldırılarda kullanıldığı belirtilmiştir. Fatih-360 hassas balistik füzesi kısa menzilli bir sınıfta yer almakta olup 4 Mach hızına ulaşabildiği ileri sürülmektedir (Fars News Agency, 2022).

Bu özelliğiyle süpersonik balistik füze sınıfında yer alan Fatih-360, hem IKBY’de bulunan gerçek bir hedef ile test edilmiş hem de uluslararası kamuoyuna pazarlanmak üzere sergilenmiştir. Buna ek olarak saldırılar sonrası yapılan açıklamalarda kullanılan füzelerin ve kamikaze drone’ların nicelik ve niteliğine değinilmesi de caydırıcı olma çabalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan saldırılarda Şahit-136 kamikaze drone'ların kullanıldığının söylenmesi yine benzer şekilde İran savunma sanayi ürünlerinden bir "marka" oluşturma girişimi olarak okunmaktadır. Zira Şahit-136 kamikaze drone'ları Rusya tarafından Ukrayna savaşında da kullanılmaktadır (Gordon, 2023). Şahit-136 Kamikaze drone'u üzerinden özellikle Ukrayna savaşı dâhilinde bir "marka" oluşturma çabası sürdürülmektedir. Söz konusu bu çaba dâhilinde özelde Türkiye'nin Bayraktar S/İHA'larına genelde Türk S/İHA'larına karşı daha ucuz ve etkili rakip olarak Şahit-136'nın sunulması motivasyonları da görülmektedir.

Buna ek olarak söz konusu agresif saldırılar İran'ın güvenlik doktrinine dair bazı göstergeleri ortaya çıkarmaktadır. Özellikle İran'ın kuşatılmışlık konusundaki tehdit değerlendirmelerinin ne derece arttığına işaret etmektedir. Önceden milis/vekil güçler (Örneğin; Irak'ta Haşdi Şabi, Suriye'de Fatimiyyun-Zeynebiyyun İran Destekli Vekil Grupları) yoluyla düzenlenen bu tür saldırılar, kuşatılmışlık konusunda pekişen tehdit algılamalarıyla birlikte İran'ı, balistik füze ve kamikaze drone saldırılarını doğrudan üstlendiği şiddet seviyesi yüksek reaksiyonlara yöneltmektedir.

Kuşatılmışlık noktasında pekişen tehdit algılamaları, özellikle İsrail'in bölge ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirilmesi ve bu yolla İran'a coğrafi anlamda yakın olabilme avantajını yakalaması üzerinden şekillenmektedir. Nitekim sınır komşularından olan Türkiye ve Azerbaycan'ın da İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi, İran'ın güvenlik doktrini hedeflerinden birisi olan İsrail'i yakın çevresinde kuşatmayı boşa çıkarmıştır. İran, İsrail'i kuşatmayı hedeflerken süreçte kendisinin kuşatıldığı endişeleri ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle İran'ın yakın çevresinde ve içinde meydana gelen gelişmeler, İran'ı güvenlik doktrinini değiştirmeye mecbur bırakan reaksiyonlara neden olmaktadır. İKBY'ye yönelik düzenlenen saldırılar da bu reaksiyonlara somut bir örnek sunmaktadır. Hedeflerin karşılık veremeyecek güçte olması da bu saldırılara başvurulmasında önemli bir yerde durmaktadır.

Tablo 5

2018- 2022 Yılları Arasında İran'ın Irak'a Yönelik Saldırıları

Tarih	Hedef	Lokasyon	Silah	Aktör
8 Eylül 2018	İranlı Kürt Muhafif Gruplar	Köy Sancak	Fatih-110 Balistik Füze	DMO
8 Ocak 2020	ABD Üssü: Erbil Havaalanı İçinde	Erbil	Fatih-110 Balistik Füze	DMO
30 Eylül 2020	ABD Üssü: Erbil Havaalanı İçinde	Erbil	Roket	İran Destekli Milis Gruplar
15 Şubat 2021	ABD Üssü: Erbil Havaalanı İçinde	Erbil	Roket	İran Destekli Milis Gruplar
14 Nisan 2021	ABD Üssü: Erbil Havaalanı İçinde	Erbil	Drone	İran Destekli Milis Gruplar
26 Haziran 2021	Yeni inşa edilen ABD konsolosluğu yakınındaki sivil yerleşim alanı	Erbil	3 Drone	İran Destekli Milis Gruplar
7 Temmuz 2021	Erbil uluslararası Havaalanı	Erbil	Drone	İran Destekli Milis Gruplar
23 Temmuz 2021	El Harir Havaüssü (ABD)	Erbil	Drone	İran Destekli Milis Gruplar

12 Eylül 2021	ABD Üssü: Erbil Havaalanı İçinde	Erbil	2 Drone	İran Destekli Milis Gruplar
7 Aralık 2021	PAK Komutanı Hüseyin Yazdanpana'nın Evi	Erbil	Drone	DMO
6 Ocak 2022	Peşmerge Birlikleri	Kerkük	Katyuşa/ Roket	İran Destekli Milis Gruplar
13 Mart 2022	Şeyh Baz Kerim Berzenci, KAR Grup Yerleşkesi	Erbil	Fatih-110 Balistik Füze	DMO
6 Nisan 2022	KAR Grup Rafinerisi	Erbil	Roket	İran Destekli Milis Gruplar
1 Mayıs 2022	KAR Grup Rafinerisi	Erbil	Roket	İran Destekli Milis Gruplar
9 Haziran 2022	İsrail Güvenlik Yetkililerinin Araçları	Erbil	Drone	İran Destekli Milis Gruplar
17 Haziran 2022	ABD Üssü: El Harir Havaüssü	Erbil	Drone	İran Destekli Milis Gruplar
21 Haziran 2022	Peşmerge Noktası-Başika	Erbil	Drone	İran Destekli Milis Gruplar
22 Haziran 2022	Hor Mor Gaz Sahası	Şemşemal	Roket	İran Destekli Milis Gruplar
24 Haziran 2022	Hor Mor Gaz Sahası	Şemşemal	Roket	İran Destekli Milis Gruplar
25 Haziran 2022	Hor Mor Gaz Sahası	Şemşemal	Roket	İran Destekli Milis Gruplar
25 Temmuz 2022	Hor Mor Gaz Sahası	Şemşemal	Roket	İran Destekli Milis Gruplar

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4.5. Büyük Güç Rekabetinin İran-İsrail Mücadelesine Yansımaları

Büyük Güç Rekabeti kavramına ilişkin genel değerlendirmeler mevcut olsa da, aktör bazlı spesifik alanlar dâhilinde bu değerlendirmeleri ele almak önem arz etmektedir. Zira Büyük Güç Rekabeti her ne kadar üç büyük güç etkisinde oluşan uluslararası bağlamı muhteva etse de söz konusu bağlamın aktörlere yönelik etkileri Büyük Güç Rekabetinin etkilerinin anlaşılması noktasında değerli olmaktadır. Bu yüzden özellikle kavramın aktörler nezdinde ne anlama geldiğini incelemek oldukça önemlidir. Rekabet kavramının Rusya ve Çin gibi rekabetçi aktörlerin strateji, eylem, yöntem ve hedefleri doğrultusunda nerede konumlandığı esasında aktörlerin kavrama nasıl bir yaklaşım sergilediği konusunda önemli çıkarımlar sunabilmektedir.

Buna göre Çin ve Rusya rekabet kavramını, uzun vadeli, istikrarlı bir şekilde devam eden çatışmaların bir devamı olarak değerlendirmektedir (Mazarr, 2022). Bununla birlikte, büyük ölçekli savaş risk ve tehditlerini kabullenirken, güç ölçeği olarak birbirlerini eş görme eğilimi göstermektedirler. Genel olarak bu rekabeti uzun erimli gerilimlerin bir sonucu olarak kabul etmektedirler (Mazarr, 2022). Özellikle hem Rusya hem de Çin, rekabeti küresel politikalarla doğrudan ilişkili olarak değerlendirmekte ve bu rekabeti küresel bir etki alanı dâhilinde gerçekleşen uzun erimli bir hakimiyet mücadelesi olarak ele almaktadırlar (Mazarr, 2022).

Büyük Güç Rekabetinin İsrail-İran mücadelesine etkisi, özellikle Çin ve Rusya'nın ABD'ye karşı İran'la geliştirdiği güvenlik motivasyonlu iş birlikleri, askeri ilişkiler dâhilinde somut örnekler sunmaktadır. Bu açıdan, tezin temel sorunsalı olarak ele alınan Büyük Güç Rekabetinin İran-İsrail mücadelesini nasıl etkileyeceği sorusu ve buna yönelik tespit ve değerlendirmeler, somut örneklerle birlikte bu etkinin derecesinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Bu kapsamda, ABD'nin Büyük Güç Rekabeti şartları dâhilinde belirlediği güvenlik stratejilerince Orta Doğu'dan kademeli olarak geri çekilmesi, Çin ve Rusya gibi rakip aktörlerin Orta Doğu'daki arayışlarının hız kazanmasına neden olmuştur (Colby, 2021). Bu eğilim, özellikle Çin'in uzun süredir kuşak-yol projesi temelinde sürdürdüğü yalnızca ekonomi odaklı anlayışını kademeli olarak değiştirmesine yol açmıştır. Nitekim, ABD bölgedeki askeri varlığını azaltma eğilimleri sergilerken Çin bölgeye giriş yollarını çeşitlendirme eğilimleri izlemektedir (Colby, 2021).

Bu durum literatürde ön kabul olarak sunulan Çin'in Orta Doğu'ya yönelik politikasının yalnızca ekonomik motivasyonlar üzerinden okunması durumuna aykırı örnekler sunmaya başlamıştır. Çin'in özellikle ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olan İsrail ile son beş yıl içinde geliştirmeye başladığı ilişkiler bu noktada önemli bir yerde durmaktadır. Bununla birlikte, Rusya'nın da benzer şekilde İsrail'le geliştirdiği ilişkiler, Büyük Güç Rekabeti etkileri arasında görülmektedir.

Her ne kadar Çin ve Rusya'nın bölgeye yönelik politikalarında düzen değiştirici ya da statüko karşıtı güçlü bir irade görülme de bu yönde eğilimlerin ortaya çıkması göz ardı edilemeyecek niteliktedir. 2015'te Rusya'nın Suriye müdahalesi ile ABD'ye karşı yeni bir cephe oluşturması ve Rusya'nın İsrail ve Körfez ülkeleri ile ekonomik ve askeri ilişkiler geliştirmesi, Büyük Güç Rekabetinin Rusya ekseninde sunduğu örnekleri oluşturmaktadır (Singh, 2020). Benzer şekilde Çin'in de 2016 yılında İran'la kapsamlı bir anlaşma yapması bu eğilimin dönem itibarıyla sürdürüldüğüne işaret etmektedir.

Özellikle ABD'nin bölgesel ihtilaflar dâhilinde sorun çözücü niteliğini yitirme eğilimleri ve bölgedeki şiddet sarmalı, ABD müttefikleri de dâhil olmak üzere siyasi ve askeri maliyetlere neden olmaktadır. Tüm bunlara rağmen ABD eksenli çözüm önerileri bölgesel aktörlerin temel ihtiyaçlarını karşılayamamıştır (Sokolsky, 2020). Bu doğrultuda oluşan konjonktür, Büyük Güç Rekabetinin genel olarak Orta Doğu olmak üzere özellikle İran-İsrail mücadelesi üzerinde çeşitli etkilere neden olmasına yol açmıştır (Politico, 2023).

Bu konjonktür ABD'nin bölgesel müttefikleri ile arasındaki güven ilişkisinin de görece zedelenmesine yol açmış, bölgenin güvenlik sorunlarının karşılanması noktasında bölgesel aktörlerce yükseltelen talepler karşılıksız kalmaya başlamıştır (Sokolsky, 2020). Çin ve Rusya da aşamalı siyasi ve askeri adımlarla, ABD'nin bıraktığı bu boşlukları değerlendirmeye çalışmışlardır. Bilhassa bölgede yukarıda bahsedilen konjonktür ekseninde oluşan fırsatları değerlendirme noktasında hem Çin hem de Rusya siyasi bir irade oluşturmaya başlamıştır (SCMP, 2021).

2021 yılında İran ile kapsamlı stratejik iş birliği anlaşması sonrasında Çin'in ilk kez siyasi bir konuda taraf olduğu ve Basra Körfezi'ndeki İran ve BAE arasında

yaşanan ihtilafli adalar sorunu çerçevesinde BAE'den yana tavır aldığı görülmüştür (Alfoneh, 2023). Bu karar tam da İran'ın "Doğuya Bakış" olarak adlandırdığı Batı'nın yaptırımcı ve izolasyoncu adımlarına karşı dengeleyici arayışın olduğu bir dönemde gündeme gelmiştir. Nitekim İran içinde "Doğuya Bakış" politikasının sorgulanmasına yönelik tartışmalar başlamıştır. "Doğuya Bakış", İran'ın Batılı ülkelerle birlikte Doğu ülkelerini de önemseyen bir anlayış olup, siyasi iktidarın yönelimlerine göre dış politikada büyük güçler arasında dengeleme yapmak üzere başvurulmuş bir politikadır. Bu politika Batı'ya karşı Doğu'yu, Doğu'ya karşı Batı'yı dengelemek üzere şekillenmektedir.

Çin'in ihtilafli adalar konusunda Körfez ülkelerinin tarafına geçerek bölgesel tarafsızlık ve yalnızca ekonomi odaklı anlayışını bırakması İran'ın sert tepkilerine neden olmuştur. Bu tepkiler sonrasında Çin gerilimi azaltıcı adımlar atmıştır. Çin'in bu kararı Suudi Arabistan'a Çin devlet başkanının uzun bir aradan sonra düzenlediği bir ziyaret sonrası gündeme gelmiştir. Bu gelişmeler Çin'in bölgeye yönelik agresif adımlar atmaya başladığına somut örnekler sunmuş literatürce bilinenin ve ön kabullerin aksine Çin'in bölgeye yönelik politikaları dâhilinde yeni bir örnek ortaya çıkarmıştır (Politico, 2023).

Bu dönemde özellikle Büyük Güç Rekabeti dâhilinde ABD'yi endişelendiren gelişmelerden birisi de Suudi Arabistan ve Çin'in askeri anlaşmaları üzerinden şekillenmiştir. Çin'in Suudi Arabistan'a balistik füze geliştirmesi noktasında yardım sağladığına yönelik iddiaların hemen ardından CIA Başkanı Burns Suudi Arabistan'a önceden duyurulmayan bir ziyaret düzenlemiş ve ABD-Suudi Arabistan ilişkileri oldukça gerilimli bir sürece girmiştir (Klippenstein, 2022). CIA Başkanı William Burns Suudi Arabistan ziyareti sırasında Çin tarafından Suudi Arabistan'a "Timsah" kod isimli gizli bir proje kapsamında balistik füze tedarik edilmesini gündeme getirmiş ve ABD'nin kırmızı çizgilerini hatırlatmıştır. Bu olay özellikle Çin'in bölgeye yeni yollarla giriş yapmaya çalıştığına yönelik önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir (Klippenstein, 2022).

Bu süreçte İran-Suudi Arabistan ilişkileri de gerilimli iken, Çin'in Suudi Arabistan ziyareti sonrası dönemin İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Doğu'ya Bakış Politikası dâhilinde Çin'e bir ziyaret düzenlediği görülmüştür. Bu ziyaret daha

çok ekonomik iş birlikleri ve ortaklıklar üzerinden gündeme gelse (Ehteshami, 2023) de ziyaretin hemen ardından Çin'in arabuluculuğunda İran ve Suudi Arabistan, anlaşmaya varmıştır. Nitekim anlaşma gereğince iki ülkenin karşılıklı olarak büyükelçiliklerini yeniden açma kararı aldığı duyurulmuştur (Shankar, 2023). Bu gelişmenin duyurulması bölgeyi büyük ölçüde etkilemiş, başta ABD olmak üzere İsrail'i de oldukça şaşırtan bir anlaşma olarak nitelendirilmiştir.

Çin'in bölgeye kuşak-yol harici, ekonomik motivasyonlardan bağımsız siyasi adımlarla girmeye başlaması, Büyük Güç Rekabetinin özellikle Orta Doğu'daki en önemli sonuçlardan birisi olarak kabul edilebilir. Bu adım yalnızca bölgesel etkiye sahip olmamakta, bununla birlikte doğrudan İran-İsrail mücadelesini etkileme potansiyellerini de taşımaktadır. Nitekim bu olayın ardından İsrail'de ABD'nin desteklediği geniş çaplı protestolar başlamıştır. Yine benzer şekilde İsrail Çin'in İran'dan yana bir ortaklık ve iş birliğinde olmasından endişelenmiş, bu durumu güvenlik tehdidi olarak nitelemeye başlamıştır (Lazaroff, 2023).

ABD İsrail'le Normalleşme Anlaşmaları çerçevesinde İran karşıtı bölgesel bir ittifak geliştirmek üzere adımlar atarken, bu adımlar bölgesel aktörler nezdinde gereken karşılığı bulmamış aksine bu durum Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinde bazı siyasi ve askeri motivasyonlu endişelere yol açmıştır. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri uzun süredir İran kaynaklı tehditlerden muzdarip olmaktadır. ABD'nin bu tehditlere yönelik beklenen karşılığı oluşturamaması ve bölge ülkelerinin güvenlik endişelerini karşılayacak adımların atılmaması beraberinde yeni ve önceden rastlanılmamış bölgesel trendlerin gelişmesine olanak sağlamıştır.

Çin ve Rusya da bu doğrultuda gelişen bölgesel fırsatları kendi lehlerine çevirmeye çalışmaktadır. ABD'nin İsrail merkezli İran karşıtı bölgesel entegrasyon ve bölgesel güvenlik ittifak önerisine karşı Çin; İran'ın da dâhil olduğu, aynı zamanda Körfez ülkelerinin de güvenlik endişelerini istikrar ve barışla gidermeyi taahhüt eden yeni bir bölgesel proje sunmuştur (Baker, 2023). Nitekim, bu iki farklı öneri Büyük Güç Rekabetinin bölgedeki en önemli sonuçlarına örnek sunmaktadır. İsrail'in İran'ın dâhil olduğu Çin arabuluculuğundaki bölgesel barış önerisine yönelik tutumu, olumsuz gelişmektedir. Başka bir ifadeyle İsrail, Çin arabuluculuğunda İran ve Suudi

Arabistan arasındaki bu anlaşmayı, ABD ve İsrail'in büyük bir kaybı olarak değerlendirmektedir (Lazaroff, 2023).

Bu süreç aynı zamanda ABD-İsrail ilişkilerini de olumsuz şekilde etkilemektedir. Zira İran bölgesel olarak izole edilmeye çalışılmaktadır. Ancak Çin'in bu adımıyla İran mevcut askeri kapasite ve bölgesel varlığıyla normalleştirilme ivmesi yakalayabilmektedir (Lazaroff, 2023). Bu durum, İsrail-İran mücadelesini de büyük ölçüde etkilemektedir. Nitekim İran-İsrail mücadelesinde İsrail, ABD'yle uyumlu politikalar gözetmeye zorlanmaktadır. Fakat İsrail nükleer bir İran'ı, bilhassa bölgesel anlamda güçlü bir İran'ı güvenlik tehdidi olarak nitelendirmektedir. Bu şartlarda İsrail, güvenlik endişelerine yönelik somut bir adım atamayacağı yeni bir bölgesel bağlama girmektedir (Cook, 2023).

Öyle ki İran agresif bölgesel izolasyona karşı bir güvenlik şemsiyesi de elde etme durumundadır. Bu haliyle İran-İsrail mücadelesi, Büyük Güç Rekabetinin etkisinde gelişen bir soruna doğru evrilebilmektedir. Bu durum İsrail'in İran'a karşı otonom arayışlarının önüne geçme potansiyeli taşımaktadır (Van Stenden, 2023). Çin'in etkisinde bölgesel bir barış inşası ya da bir diğer ifadeyle Çin'in güvenlik taahhütleri veren bir aktör olması, İran-İsrail mücadelesindeki dinamiklerin şekillenmesinde Çin'in hatta Rusya'nın da önemli roller oynayabilmesine imkân sağlayabilecektir (Van Stenden, 2023).

2021 yılının mart ayında dönemin Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, Orta Doğu turu kapsamında Tahran'a önemli bir ziyaret düzenlemiştir. Ziyaret önemli olarak değerlendirilmektedir. Zira İran ve Çin arasında önceden tartışmalara neden olan 25 yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması'nın imza töreni gerçekleştirilmiştir (Vaisi, 2022). Her ne kadar İran'ın Çin'e teslim olduğuna yönelik iç tepkiler gündeme gelse de esasında bu anlaşma makro seviyede Büyük Güç Rekabetinin bölgesel sonuçlarından birisi olarak kabul edilmektedir (Vaisi, 2022). Anlaşma; İran'ın siyasi, ekonomik, enerji, teknoloji, savunma ve güvenlik alanlarında Çin ile iş birliği ve ortaklıklara yer vermekte olup özellikle bölgesel ve küresel anlamda dikkate değer bir konumda bulunmaktadır. Bu anlamda anlaşma, bölgesel ve küresel dinamikleri etkileyebilecek tarihî bir anlaşma niteliğindedir (Shahidsaless, 2023).

Anlaşma, zamanlama olarak ABD ve İran'ın yeniden müzakerelere dönmeye hazırlandığı ve aynı şekilde hem ABD'nin hem de İran'ın diplomasi masasında güçlü olmak üzere kaldıraçlarını kullandığı ya da buna hazırladığı bir dönemde gerçekleşmiş ve içeriği henüz paylaşılmadığı için de birçok spekülasyonun konusu hâline gelmiştir (Vaisi, 2023).

Diğer taraftan anlaşmaya dair 2016'da yayımlanan resmî içeriğe göre İran ve Çin arasında özellikle bölgesel ve küresel gelişmelere karşı ortak bir duruş sergilemeyi kolaylaştıracak maddelerin olduğu görülmektedir (Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P.R. China, 2016). Öyle ki anlaşmada “Yemen, Suriye ve Filistin başta olmak üzere bölgesel konularda iki ülkenin dışişleri bakanlarının katılacağı yıllık toplantı mekanizması kurulacağı ve ilgili bölgeden sorumlu bakan yardımcıları seviyesinde de periyodik ortak danışma toplantılarının düzenleneceği” ifadesi bu duruma açık bir örnektir.

Bununla birlikte terörizmle mücadele ve bölgesel barışın tesisinde İran'ın yapıcı rolünün Çin tarafından hoş karşılandığı ifade edilen anlaşmada, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması noktasında tarafların ikili danışma süreçlerini geliştirmeye hazır oldukları belirtilmiştir. Yine İran ve Çin, uluslararası örgütler dâhilinde de danışma süreçleri geliştireceklerini vurgularken Çin, İran'ın Şangay İş birliği Örgütüne tam üyelik başvurusunu desteklediğini belirtmiştir. Ayrıca 2016 yılı itibarıyla yayımlanan anlaşma metninde Çin'in, P5+1 ülkeleri ile yapılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nın (KOEP) sürdürülmesinden yana olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte yine aynı metinde, KOEP'in İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini sürdürmesi hakkını garanti altına aldığı ifade edilmiştir.

Bölgesel ve uluslararası alanlarda iş birliği alt başlığı altında yer alan bu maddeler, Çin'in bölgesel sorun ve konularda taraf olması adına değerli bir göstergedir. 2016'da yayımlanan bu resmî anlaşma metninden hareketle benzer içeriklerin bölgesel gelişmeler bağlamında da ele alındığı düşünülmektedir. Çin, İran ile düzenleyeceği ortak danışma toplantıları yoluyla bölgesel konularda, ABD ile sürdürdüğü mücadelede doğrudan aktif ve etkin bir şekilde yer alabilecektir. Bu durum Büyük Güç Rekabetinin belirginleşmesinin en görünür sonucu olarak kabul edilebilir (Shahidsaless, 2023). Öyle ki öncelikli olarak Asya'da görülen bu rekabet, söz konusu

anlaşmayla birlikte Orta Doğu'da da somutluk kazanmaya başlamıştır (Shahidsaless, 2023).

Zira İran gibi ABD'nin uzun yıllardır hasmı olarak bilinen bir aktörün, bir diğer yeni büyük düşman Çin ile oluşturduğu bu ortaklık, bölgenin çatışma ve rekabet alanlarındaki gerginliği arttırabilir. İran'ın, ABD ile müzakerelere hazırlandığı bir dönemde yapmış olduğu bu hamle, oldukça kışkırtıcı ve aynı zamanda caydırıcı bir karakteristiğe sahiptir (Shahidsaless, 2023). Diğer taraftan Çin ile yapılan bu stratejik ortaklık, İran'ı olası savunmasızlıklara ve zafiyetlere karşı güçlendirebilir. Bir başka deyişle İran, askerî ve ekonomik anlamda sahip olduğu maddi kapasitelerine Çin çarpanını ekleyerek olası askerî müdahalelerin önüne geçmeyi ve aynı zamanda uzun süredir devam eden ABD'nin baskı politikalarından kurtularak kendine bir yaşam alanı açmayı hedeflemektedir.

Çin'in hızlıca anlaşmayı imzalaması, ABD ile yapılması beklenen müzakerelerde İran'ın elini güçlendirecek ve özellikle kırmızı çizgileri olarak belirlediği konuların korunması adına güçlü bir zemin oluşturabilecektir. Bu durumun bölgesel dengelere de doğrudan bir yansıması olabilir. Askerî kapasite olarak düşünüldüğünde İran'ın bazı zafiyetleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi hava kuvvetleri envanterinin oldukça eski teknolojiler ve donatılar barındırması olup İran'ın belki de en büyük endişelerinden birisi olarak kabul edilebilir.

Bir diğer endişe de yine ileri teknoloji konusunda yaşanan zorluklardır. ABD'nin yaptırımlarla oluşturmuş olduğu atmosfer özellikle İran'ın bu teknolojileri tedarik etmesini zorlaştırmaktadır. Bu anlaşmayla birlikte İran, askerî teknolojilerini yenileyerek kapasitesinde bir artış eğilimi yakalayabilecektir. Bir diğer endişe alanı da İran'da meydana gelebilecek olası sokak gösterilerinin önlenemeyecek bir duruma gelerek siyasi iktidara zarar verme ihtimalidir.

İran bu endişeye bir cevap olarak söz konusu anlaşma yoluyla Çin'in ileri teknoloji yapay zekâ temelli kimlik tanımlama kameralarını tedarik ederek ülkede başlayan olası bir sokak hareketlenmesini kolaylıkla önleyebilecektir. Çin, anlaşma ile İran'a iç güvenlik yardımı ve güvenlik yardımı olmak üzere iki ana başlık altında yardım edebilecektir (Cordesman, 2022). Buna ek olarak istihbarat paylaşımı, müşterek hava ve deniz üssü kullanımı, askerî ve teknik eğitimler ayrıca ortak değişim

programları güvenlik yardımlarının amaçları arasında yer alabilir (Cordesman, 2022). Bu noktada ortaya çıkan ihtiyaçlara yönelik talepler söz konusu anlaşmada bulunabilir. Nitekim uluslararası medyada da bu yönde birbirini destekleyen argümanlar mevcuttur.

Askerî kapasiteye Çin çarpanının eklenmesi, bölgesel dengelerde değişimlere neden olabilir. İran drone'larının ve balistik füzelerinin tüm sınırlamalara rağmen caydırıcı bir kapasite oluşturduğu görülmektedir. Çin'den transfer edilecek olan ileri teknolojiyle birlikte İran bu alanlardaki askerî kapasitesini daha ileri bir seviyeye taşıyabilecektir (Cordesman, 2022). Örneğin operasyonel olarak kısa menzilli olan ve haberleşme teknolojilerinde sorun yaşayan İran SİHA ve İHA'larının bu sorunları, Çin'den tedarik edilen ileri teknoloji SİHA ve İHA ya da hazır teknoloji transferleri yoluyla aşması durumunda bu araçlar, bölgesel kapsamda uzun mesafelerde sürdürülen operasyonların etkin bir parçası olabilecektir.

Bu durum Suriye ve Yemen gibi çatışma bölgelerinde İran lehine farklı sonuçlar oluşturabilir. Bu tür bir askerî çarpan kuvvet, aynı şekilde balistik füzeler için de benzer gelişmelere kapı aralanması anlamına gelmektedir. Öte yandan Çin'in gelişmiş siber yeteneklerinin teknik danışmanlık ya da ortak personel değişim programları yoluyla İran'a aktarılması da günümüzde askerî ve güvenlik alanlarına doğrudan ya da dolaylı bir katkı sağlayan kapasite arttırıcı dikkate değer bir destek alanıdır (Cordesman, 2022).

Bir diğer nokta ise ekonomik olarak gelecek desteğin, İran'ın bölgesel vekil ağında somut bir karşılık oluşturmasıdır. Bilindiği üzere İran özellikle Donald Trump'ın maksimum baskı politikası ve de küresel salgının etkileri dâhilinde ciddi ekonomik zorluklar yaşamaktadır. Bu anlaşmanın 400 milyar dolarlık bir anlaşma olduğu yönündeki argümanlar dikkate alındığında İran'ın bölgesel vekil ağlarının faaliyetlerinde artış görülebilir (Cordesman, 2022). Dahası "İran askerî kapasitesi çarpı Çin" olmak üzere yeni bir denklem, bölge için oldukça dikkate değer bir durum arz etmiştir.

Çin de bu anlaşmadan büyük kazançlar sağlamıştır. Bu kazançların en başında Orta Doğu'da önemli bir ortak/partner devlet kazanmanın olduğu söylenilebilir. Çin, İran yoluyla Orta Doğu'daki varlığını etkin bir hâle getirecek; hâlihazırda enerji

konusundaki ihtiyacını İran'dan daha avantajlı bir şekilde tedarik edebilecektir (Cordesman, 2022). Ayrıca Çin, İran gibi bölgesel vekil güçlere sahip bir aktör vasıtasıyla bölgesel konuların siyasi ve askerî bir tarafı olabilecektir. İran'ın dâhil olduğu bölgesel konularda dolaylı olarak Çin de yer alabilecektir.

Bu konum, istikrarı ve barışı önceleyen Çin profilini korumakla birlikte bölgesel siyasete etki edebilen bir Çin'e de imkân sağlamıştır. 2016'daki resmî anlaşma metninden hareketle yeni anlaşmada (2021) İran'da yer alan nükleer tesislerin Çin'in destek ve yardımıyla modernleşmesine yönelik muhtemel maddeler, enerji iş birliği başlığını doldurabilecektir (Cordesman, 2022). Öte yandan İran'da bulunan petrol sahalarını korumak üzere Çin'in bölgedeki askerî varlığının da artacağı yönünde iddialar bulunmaktadır (Cordesman, 2022).

Bununla birlikte uluslararası medyada, anlaşma kapsamında güvenlik ve savunma iş birliği alanlarına dair bazı kritik iddialar da yer almıştır (Cordesman, 2022). Çin ile İran arasında istihbarat alanında iş birliği argümanları dikkat çekmiştir. Çin'in İran içinde istihbarat üsleri kuracağı ileri sürülmüştür. Nitekim iddialar dahilinde İran'ın Çabahar kentinde 5 bin kilometrelik alana siber istihbarat ve elektronik harp üssü kurulacağı önemli detaylar arasındadır. Bu iddiaların gerçekleşmesine bağlı olarak Basra Körfezi'ndeki deniz ve hava trafiğinin Çin tarafından kontrol edilmesi olası seçenekler içindedir (Cordesman, 2022; Gering & Brodsky, 2022). Bu olası şartlar Çin'in bölgede alan hâkimiyeti ve giriş engelleme kapasiteleri geliştirmesi açısından önem taşımaktadır.

Bunun yanı sıra Basra Körfezi ve Hint Okyanusu kıyılarında limanlara sahip olmak, Çin'in Kuşak-Yol Projesi ile birlikte ekonomik ve askerî maksatlara uygun bir zemin sunmaktadır. Tüm bu iddiaların doğru olması durumunda oluşan sonuç, Büyük Güç Rekabetinde ABD'ye karşı elde edilmiş önemli bir kazanç olarak düşünülebilir (Shahidsaless, 2023).

Bu bağlamda, Asya'da Çin'e karşı atılımlar gerçekleştiren ABD, çıkmayı düşündüğü Orta Doğu'da büyük bir kayıpla karşı karşıya kalmaktadır. Batı kaynaklı bazı makalelerde ABD'nin, Çin'i sınırlandırmak üzere Asya'daki varlığına önem vermesi gerektiği yönünde tartışmalar yapılırken Çin, Orta Doğu'da İran gibi

jeopolitik olarak kilit bir konumda yer alan ülkeyi stratejik ortak hâline getirebilmeyi başarmıştır (Shahidsaless, 2023).

Son olarak yapılan bu anlaşma, Büyük Güç Rekabetinin sunmuş olduğu bağlamda Orta Doğu'daki ittifaklık ilişkilerinin gelişimine somut bir örnek sunmuştur (Shahidsaless, 2023). Her ne kadar uzun vadeli olan bu anlaşmanın olası zararları dile getirilse de mevcut konjonktür ve gücün zorlayıcı etkileri düşünüldüğünde bu adımın İran için rasyonel bir adım olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak bu anlaşma kısa ve orta vadede egemenliğin korunması şartıyla İran lehine değerli fırsatlar ve kazançlar oluşturabilir. Ancak anlaşmanın neden olabileceği “bağımlılık ilişkisi” ya da taraflar arasındaki “güvenin zedelenmesi” de beraberinde İran’ın aleyhinde sonuçlar oluşturma potansiyeli taşımaktadır.

4.5.1. Çin-İran Askeri Stratejik İlişkileri

Çin ve İran’ın askeri ilişkileri özellikle yaptırımlara rağmen İran’ın askeri modernizasyonunun görece gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur (IISS, 2021). Bu kapsamda, İran’ın füze, S/İHA ve uydu programının geliştirilmesinde Çin’in açık/örtülü destek ve yardımları önemli bir yerde durmaktadır (IISS, 2021). Özellikle, gemi savar seyir füzelerinin, seyir füzelerinin, S/İHA’ların yapım bileşenlerinin temininde Çin’in oynadığı roller açık kaynaklara yansımaktadır (IISS, 2021). Bununla beraber, İran’ın bu teknolojileri uluslararası yaptırımlara rağmen geliştirmesinde, Çin-Kuzey Kore’den temin edilen hem sivil maksatlara hem de askeri maksatlara uygun çift kullanım bileşenlerinin etkisi belirleyici olmuştur.

Öte yandan, 2021 yılının mart ayında imzalanan 25 yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması ile birlikte İran-Çin askeri ilişkileri stratejik nitelikler kazanma eğilimine girmiştir. Bu doğrultuda, Çin-İran stratejik iş birlikleri ile askeri uzay-havacılık çerçevesinde başta balistik füze, S/İHA ve uydu teknolojilerinde olmak üzere önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Buna ek olarak, iç güvenlik, siber uzay ve istihbarat alanında çeşitli dönemler itibarıyla stratejik nitelikli iş birliklerinin gerçekleştiği görülmektedir.

İran ve Çin arasında bilhassa uzay programları ve uydu teknolojileri konusunda açık ve örtülü iş birlikleri bulunmaktadır. Ancak bu iş birliklerine dair bilgiler oldukça

sınırlıdır. Öte yandan İran'ın uzay programının bilhassa uydu teknolojilerinin geliştirilmesinde Çin'in önemli roller oynadığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda, 2005 yılında Çin ve İran arasında çok boyutlu uzay iş birliği anlaşması imzalanmıştır (China Daily, 2005). Asya Pasifik Uzay İş Birliği Örgütü (APSCO) dâhilinde imzalanan anlaşmada çok maksatlı uydu projelerine de yer verilmiştir. Buna ek olarak Eylül 2008'de bilimsel araştırma uydusu olan Çevre-1, Çin roketiyle fırlatılmıştır. Proje; İran, Çin ve Tayland iş birliği ile gerçekleştirilmiştir (Hanna, 2021).

2017 yılına gelindiğinde İran, APSCO iş birliğinde küp uydular geliştirme çalışmalarına başladığını duyurmuştur (Sheikhi, 2017). 2018 yılında APSCO hava ve uzay teknolojileri alanında çalışan 37 İranlı öğrenciye Çin'de eğitim ve çalışma atölyelerine katılmak üzere burs sağlamıştır. Diğer taraftan, İran'ın bu yıllar itibarıyla çok üniteli küp uydu teknolojilerini önemseydiği açık kaynaklarda da görülmektedir (Sheikhi, 2017). Açık kaynaklardan hareketle İran'ın çok üniteli küp uydu projelerinin geliştirilmesinde Çin ile iş birliğinin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Ocak 2021'de Pekin kaynakları, İran ve Pakistan'a askeri amaçlarla Çin'in BeiDou Navigasyon Uydu Sistemine erişim izni verildiğini açıklamıştır (Gering & Brodsky, 2022). Mevcut İran balistik füzeleri, uydulardan ziyade klasik güdüm mekanizmalarına dayansa da BeiDou, özellikle Çin istihbaratının desteğiyle, diğer taktiksel faydaların yanı sıra, İran balistik füzelerinin vuruş hassasiyetinin geliştirilmesi kapsamında hedef konumların belirlenmesine önemli katkı sağlayabilir (Gering & Brodsky, 2022).

Buna karşılık uydu navigasyon sistemleri, karadan karaya balistik füzeleri, seyir füzelerini ve insansız hava araçlarını 500 kilometrelik bir menzilde kontrol etmek için uygundur. Nitekim Çinli bir askeri uzman Çin hükümetine bağlı bir dergide "BeiDou askeri sisteminin gelişmesiyle, İran'ın bu alanlardaki kabiliyetleri şüphesiz büyük ölçüde artacaktır." ifadelerini kullanmıştır (Gering & Brodsky, 2022).

Öte yandan ABD, İran'a füze teknolojileri ihraç eden Çinli kuruluşlara cezalar vermiştir. 2017'de ABD Hazine Bakanlığı, Çinli Ruan Runling Network isimli bir şirketin İran savunma bakanlığıyla bağlantılı taraflara "seyrüsefere uygulanabilir teknoloji, güdüm sistemleri ve diğer çift kullanımlı teknolojileri" sattığını tespit

etmiştir. ABD, katı füze yakıtı üretiminde kullanılan bileşenleri Tahran'a satan Çinli firmalara benzer şekilde yaptırımlar uygulamıştır (Gering & Brodsky, 2022).

2023 yılı şubat ayı içinde İran İstihbarat Bakanı'nın ismi verilmeyen bir danışmanı, Uluslararası Kazvin Üniversitesi'ndeki bir törende Çin'in 15.000 İran İHA'sı satın almak için "sırada" olduğunu söylemiştir. Bu kapsamda, İran'ın İHA endüstrisinden yararlanmak isteyen 90 ülke arasında Çin'in, önemli müşterilerden biri olduğunu belirtilmiştir.

“İran’da meydana gelebilecek olası sokak gösterilerinin önlenemeyecek bir duruma gelerek siyasi iktidara zarar verme ihtimali bulunmaktadır. Nitekim 2022 yılı eylül ayı itibariyle gerçekleşen Mehsa Emmini gösterileri buna açık bir örnek sunmaktadır (Tehran Bureau, 2022). İran bu endişeye bir cevap olarak Çin’in ileri teknoloji yapay zekâ temelli kimlik tanımlama kameralarını tedarik ederek ülkede başlayan olası bir sokak hareketlenmesini kolaylıkla önleyebilecektir. Nitekim Mehsa Emmini gösterilerinde protestocuların hızlıca tespit edilmesi ve yakalanması durumu bu noktada söz konusu teknolojilerin kullanıldığı çıkarımını güçlendirmektedir” (Tehran Bureau, 2022).

Çin, İran’a iç güvenlik yardımı ve güvenlik yardımı olmak üzere iki ana başlık altında yardım edebilecektir. Buna ek olarak istihbarat paylaşımı, müşterek hava ve deniz üssü kullanımı, askerî ve teknik eğitimler ve ayrıca ortak değişim programları güvenlik yardımlarının amaçları arasında yer alabilir. Bu noktada ortaya çıkan ihtiyaçlara yönelik talepler tarafların gündeminde yer almaktadır. Nitekim uluslararası medyada da bu yönde birbirini destekleyen argümanlar mevcuttur (Gering & Brodsky, 2022).

Siber uzay alanında ise Dışişleri Bakanı Emir Abdullahiyan, 2022 yılı ocak ayında Wuhi'ye yaptığı ziyarette Çin’le siber uzay alanındaki iş birliğini genişletme yönünde adımlar atmıştır. Siber saldırılar ve askeri ve endüstriyel casusluk söz konusu olduğunda önceki örnek vakalardan ötürü Çin dikkate alınması gereken bir güçtür. İsrail’in savunma sanayisinin sürekli hedef alınması ve bir tıp merkezinin bilgisayar sisteminin sabote edilmesi de dâhil olmak üzere Çinli hackerların dâhil olduğu yüksek profilli vakalar bulunmaktadır (Gering & Brodsky, 2022). Öte yandan “Çin’in gelişmiş siber yeteneklerinin teknik danışmanlık ya da ortak personel değişim programları

yoluyla İran'a aktarılması da günümüzde askerî ve güvenlik alanlarına doğrudan ya da dolaylı bir katkı sağlayan kapasite artırıcı dikkate değer bir destek alanıdır.

Diğer taraftan istihbarat iş birliği alanında da Çin Devlet Güvenlik Bakanlığı ile İranlı muadili arasında, özellikle ABD gizli iletişim ağlarının ele geçirildiği 2010 ile 2012 yılları arasındaki dönemde derinleşme olduğu görülmektedir (Gering & Brodsky, 2022). Kapsamlı İş birliği Anlaşması ile siber uzay ve istihbarat paylaşımlarını araç olarak kullanan iki ülke arasında artan veri alışverişi, bu noktada önemli bir yerde durmaktadır.

4.5.2. İran-Rusya İlişkilerinin Stratejik Seyri

İran'ın Rusya ile askerî ilişkileri, Ukrayna savaşı öncesi stratejik seviyede değilken, Ukrayna savaşı sonrası özellikle kritik askerî havacılık ve uzay teknolojileri dâhilinde sağlanan iş birlikleriyle stratejik bir seyir kazanmıştır. Bu kapsamda başta hava ve uzay alanında derinleşen askerî iş birlikleri, bilhassa İran'ın İHA ve kamikaze İHA platformlarının Rusya'ya tedarik edilmesi ile somutluk kazanmıştır. Bununla birlikte uydu teknolojileri alanında ilerlemeler gerçekleştirilmiş, Rusya ile ortak üretim tesisleri kurmak suretiyle savaş uçağı ve kamikaze İHA'ların üretilmesi noktasında gelişmeler gündeme gelmiştir. Ancak savaş uçağı ve kamikaze İHA üretim tesislerinin kurulması yönündeki gelişmeler henüz somutluk kazanmamıştır.

Benzer şekilde İran'ın Rusya'ya tedarik edeceği Fatih ve Zülfikar balistik füzeleri konusunda da somut bir örnek olay gözlemlenmemiştir. Bu anlamda İran-Rusya askerî iş birliğini, hava ve uzay alanları dâhilinde S/İHA, balistik füzeler, savaş uçağı ve uydu teknolojileri başlıklarında sınıflandırmak mümkündür. Öte yandan Ukrayna savaşı şartlarında bilhassa uluslararası olarak savunma ve güvenlik eğilimlerinin arttığı bir bağlamda, başta Rusya olmak üzere askerî stok ve cephaneleri koruma eğilimlerinin giderek belirginleştiği görülmektedir. Bu durum, Rusya'yı kolay ve pragmatik tedariklere sevk etmekte, mevcut askerî stokların azalmasını önleyecek adımlara yönlendirmektedir. Bu kapsamda; Rusya, Ukrayna savaşına paralel olarak Batı'yla kopan ilişkilerinin etkisinde pragmatik ihtiyaçlarını gidermek üzere İran ile stratejik seviyeli iş birliklerini arttırmaya başlamıştır.

İran S/İHA envanterinin basit yapımı, maliyet etkin ve Batı bağımlı olmaması; Ukrayna savaşı şartlarında Rusya'nın, İran'ın askerî envanterine yönelmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte İran'ın özellikle kısa ve orta menzillerde bölgesel çapta gerçekleştirdiği saldırılar ve zaman içinde bu saldırılarda sergilenen performanslar, ispatlanmış bir kabiliyet olmasından ötürü de Rusya'nın tercihlerini etkilemektedir.

Öte yandan Rusya'nın kendi üretimi balistik füzeleri kullanmaması ya da bunların seri üretimine hız vermeyerek İran'ın balistik füzelerine yönelmesindeki önemli motivasyon, maliyet etkinlik üzerinden şekillenmektedir. Rusya'nın Ukrayna ile savaşının başlamasından bugüne karşılaştığı sorunlar da, İran'a yönelmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle savaş sürecinde Rusya'nın askerî sevkiyatları ulaştırma ve tedarik konusunda genel olarak lojistik-ikmal anlamında ciddi sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. Bu durum, Rusya'nın ilk aşamada savaşta büyük kayıplar vermesine yol açmıştır.

Öyle ki lojistik ve askerî tedariklerin sağlıklı yürütülememesi, Rusya için ciddi bir kriz hâline dönüşmüştür. Buna ek olarak ikinci önemli kriz de taktik hava taarruzları gerçekleştirememe üzerinden görülmüştür. Ayrıca keşif ve gözetleme konusunda da ortaya çıkan sorunlar bulunmaktadır. Her ne kadar Rusya üretimi Orlan-10 İHA'ları bu maksatla kullanılsa da savaş seyri dâhilinde ortaya çıkan mevcut ihtiyaçları giderememiştir.

Rusya, tüm bu sorunları gidermek üzere İran drone'larına yönelmiştir. Bu noktada özellikle söz konusu drone'ların düşük maliyetli ve önceden çeşitli saldırılar dâhilinde ispatlanmış performanslara sahip olması, bunun yanı sıra görece kolay tedarik edilebilmesi, Rusya açısından oldukça cazip olmaktadır. İran özellikle Rusya'ya taktik hava taarruzları ile keşif ve gözetleme maksatları dâhilinde tedarikin görece kolay sağlandığı silahlar göndermektedir.

Zira bu iki maksat, Rusya'nın Ukrayna savaşında karşılaştığı sorun alanları olarak kabul edilebilir. Bu kapsamda İran'ın taktik hava taarruzlarını sağlamak üzere Şahit-136, kamikaze drone'ları ve Muhacir sınıfı keşif gözetleme drone'ları, Ukrayna savaş sahasında enkaz kalıntıları olmak üzere Rusya tarafından kullanıldığı teyit edilen silah türlerini oluşturmaktadır (Gordon, 2023). Bununla birlikte yakın zamanda İran'ın, Areş-2 kamikaze İHA'sı ile süpersonik ve hipersonik hızlara ulaşabilen Fatih ve

Zülfikar hassas vuruşlu balistik füzelerini, Rusya'ya göndermeye hazırlandığı uluslararası kaynaklarca gündeme getirilmiştir.

16 Ekim 2022 itibarıyla uluslararası medyada çıkan raporlara göre İran ve Rusya'nın balistik füzeler konusunda iş birliğine gideceği ileri sürülmüştür. Bu kapsamda Rusya, İran'la Ukrayna'da kullanmak üzere Fatih-110 ve Zülfikar balistik füzelerini tedarik etme konusunda anlaşmıştır (Warrick vd., 2022). Fatih-110 ve Zülfikar balistik füzeleri, kısa menzilli balistik füze sınıfında olup katı yakıtlı ve tek aşamalı füze türlerindendir. Bu füzelerin bilhassa öne çıkan özelliği, hassas vuruş kabiliyetleri ve hızları üzerinden görülmektedir. Nitekim iki sınıf da önceki saldırı performanslarında 300 km (Fatih-110) ve 700 km (Zülfikar) menzillerindeki hedefleri 10 ila 100 metre arasında değişen sapma mesafesi ile vurabilmiştir.

İki füzenin de hedefe yönelmesi sürecinde, süpersonik ve hipersonik hızlara ulaşabildiği ileri sürülmektedir. Yine iki füzenin başlıklarında, kayma/süzülme yapabilme kabiliyetlerinin olduğu da değerlendirilmektedir. Savaş başlıklarının ani kaymalar yapabilmesi, hava savunma sistemlerini etkisiz bırakabilmektedir. Rusya ve İran'ın askerî iş birliği, Nisan 2022'den bu yana ciddi ilerlemeler katetmektedir. Bu ilerlemeler özellikle hava ve uzay konusunda yoğunlaşmaktadır. Zira iki ülke de hava ve uzay konularında dezavantaja sahip olduğu gibi avantaja da sahiptir.

Nitekim iki aktör de birbirlerinin pragmatik ve akut ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir iş birliği yaklaşımı izlemektedir. Ukrayna savaşı bir yılını doldururken İran-Rusya arasındaki kamikaze İHA iş birlikleri, belirli periyotlar dâhilinde sürdürülmektedir. Bu bağlamda, 2023 Şubat ayı içinde de yeni gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim yüksek rütbeli bir İran heyetinin ocak ayı başlarında Rusya'ya giderek İHA tesisinin bulunduğu yeri ziyaret ettiği açık kaynaklara yansımıştır. Ayrıca Rusya'nın kendi ülkesi içinde en az 6.000 İran İHA'sı üretecek yeni bir üretim tesisi açmayı planladığı ileri sürülmüştür (Nissenbaum & Strobel, 2023). Buna ek olarak Ukrayna Askerî İstihbarat Servisi, Rusya'nın Ukrayna'daki İran İHA'larını komuta etmek üzere Farsça ve Kürtçe konuşan İranlı S/İHA operatörlerinin çalıştırılmaya başlandığını, ele geçirilen telsiz konuşmaları ile birlikte gündeme getirmiştir (the Kyiv Independent, 2023).

13 Eylül 2022 tarihi itibarıyla Ukrayna Savunma Bakanlığı tarafından, Şahit-136 isimli İran S/İHA'sının Harkiv bölgesindeki Kupyansk kenti yakınlarında düşürüldüğünün duyurulmasıyla, İran kamikaze İHA'larının Ukrayna muharebe sahasında kullanılmakta olduğu delillendirilmiştir (Defense of Ukraine, 2022) Ukrayna'ya gönderilen Şahit-136 İran kamikaze insansız hava araçlarının (İHA) Geran-2 ismiyle Rusya tarafından sıklıkla muhtelif saldırılarda kullanıldığı kayıtlara geçmektedir (Gordon, 2023).

Şahit-136 kamikaze İHA'larının düşük maliyetli olması (yaklaşık olarak 10-20 bin dolar arası) ve bunun yanı sıra Batı bağımlı olmayan kolay tedarik imkânı sunması, Rusya'nın tercihlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Diğer taraftan Birleşik Krallık Savunma Bakanlığının Ekim 2022'de yaptığı askerî istihbarat değerlendirmelerine göre saldırıların %85'inin engellendiği ifade edilmektedir (UK Defence Intelligence, 2022).

Ancak Şahit-136'ların başarısız sonuçlanan saldırılarla birlikte başarılı saldırılar da yapabildiği, patlayıcı tesiri yüksek olmasından ötürü düşük maliyetle şiddet katsayısını arttırdığı görülmektedir. Öncelikli olarak taktik hava taarruzları maksatlı kullanılan kamikaze İHA'lar Rusya'nın kısa vadede caydırıcı olabilmesine imkân sağlamaktadır.

Bu tür kamikaze İHA'ların alçak irtifalarda görece yavaş manevralar yapabilmesi, hava savunma sistemlerinin de bu tehdidi yakalayamamasına yol açmaktadır. Bununla birlikte çoklu ve sürü saldırı yöntemleri dâhilinde düzenlenen saldırılarda, hava savunma sistemlerinin tehdidi önleme kabiliyeti de azalmaktadır. Bu iki durum, İran kamikaze drone'larının görece etkin olabildiği saldırılara imkân sağlayabilmektedir (Kökçam, 2022). Ancak söz konusu kamikaze İHA'ların, basit yapım esas alınmasından ötürü özellikle elektronik harp saldırılarına karşı savunmasız olduğu değerlendirilmektedir. Diğer taraftan İran balistik füzelerinin Ukrayna savaş sahasında henüz kullanım örneğine rastlanmamıştır.

Uluslararası silah pazarında imaj yönetimi motivasyonu, Batı'ya rağmen İran'ın Rusya'ya S/İHA ve balistik füze tedarik etmesi noktasında önemli bir etkidir. Fatih sınıfı balistik füzeleri ve de Şahit-136 kamikaze İHA'larının İran savunma sanayisinin tanıtımı maksatlı ön plana getirildiği anlaşılmaktadır. İran'ın düzenlediği

[Eylül-Ekim 2022’de Kuzey Irak’ta İranlı Kürt muhalif grupların hedef alındığı] saldırılarda bu silahların kullanıldığının açıkça duyurulması, bu noktada somut bir örnek sunmaktadır.

Bu açıdan Ukrayna savaşı İran için değerli bir fırsat niteliğindedir. Diğer taraftan 2022 yılı itibariyle tıkanan nükleer müzakereler dâhilinde Avrupa’ya yakın bir tehdit oluşturmak suretiyle müzakerelerde caydırıcı olma çabasından bahsetmek de mümkündür. Bunun yanı sıra nükleer müzakerelerde İran’ın pozisyonunu güçlendirmesinin de bu bağlamda önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bir diğer ifadeyle İran’ın nükleer müzakerelerde Avrupa ülkelerine karşı bir tür sert güç temelli kaldıraç geliştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür. İran, bu silahları gönderdiğini Dışişleri Bakanlığı seviyesinde yalanlamaktadır.

Zira bu desteği açıkça kabul etmenin ağır yaptırımları olacaktır. Ancak İran özellikle gri alanlar dâhilinde bu sevkiyatları sürdürmeye çalışmakta hatta bu silahların Afrika’daki ve Yemen’deki milis/vekil güçler yoluyla Ukrayna savaş sahasına ulaştığı yönünde satır arası argümanlar geliştirmektedir. Benzer şekilde Rusya tarafı da İran yapımı drone’ların kullanıldığını inkâr etmektedir. Nitekim Ukrayna’da Rusya tarafından kullanılan İran kamikaze drone’larının ismi Geran-2 olarak değiştirilmiştir. Genel olarak iki aktörün de gri alanlar dâhilinde bu tedarikleri sürdürmeye çalıştığı, bununla beraber bu tedarikleri resmî seviyede kabul etmeyerek inkâr politikası sürdürdüğü gözlemlenmektedir.

İran Hava Kuvvetleri Komutanı Hamid Vahidi, İran’ın Rusya’dan SU-35 savaş uçağı satın almayı düşündüğünü söylemiştir (Tehran Times, 2022). Vahidi açıklamasında “Sukhoi 35’in Rusya’dan satın alınması İran Hava Kuvvetleri tarafından değerlendiriliyor.” ifadeleriyle 2021 yılından beri ara ara gündeme getirilen İran’ın Rusya’dan SU-35 savaş uçakları alacağı iddialarını teyit etmiştir. Ardından Ocak 2023 itibarıyla İran İslami Şûra Meclisi Ulusal Güvenlik Komisyonu Üyesi Şehriyar Haydari, “siparişi verilen Rus yapımı SU-35 savaş uçaklarının 3 ay sonra Tahran’a teslim edileceğini” söylemiştir (Mehr News Agency, 2023). Bu açıklama da İran ve Rusya arasında yapılan SU-35 savaş uçağı anlaşmasına dair iddiaları güçlendirmiştir.

Öte yandan İran’ın SU-35 tedariklerine ilişkin olumlu açıklamalarına rağmen Rusya tarafından teyit edici açıklamaların yapılmadığı görülmüştür (Amwaj Media,

2023). Bunun yanı sıra söz konusu tedarik sürecine yönelik aksamalar da gündeme getirilmiştir. Bu iddialar kapsamında, Rusya'nın ısrarlı taleplerine rağmen İran'ın Zülfikar ve Fatih sınıfı balistik füzelerinin teslimatını yavaşlattığı, Vladimir Putin'in dönemin İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'yle yaptığı görüşmenin teslimatın hızlandırılması üzerine olduğu ileri sürülmüştür (Stewart & Murray, 2023). Buna karşın İran'ın belirsiz ifadeler kullanarak teslimatı geciktirdiği iddia edilmiştir.

Gündeme gelen bu iddialar, Rusya'nın SU-35 teslimatını balistik füze ya da kamikaze İHA'lar karşılığında gerçekleştirmeye çalıştığına işaret etmektedir. Nitekim Rusya'nın balistik füzeyle ilişkin talepleri henüz uygulamaya geçmemişken İran'ın ısrarla SU-35'leri muhtelif yetkililerin açıklamaları aracılığıyla gündemde tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan İran'ın Rusya'nın balistik füze taleplerine karşı süreci yavaşlatıcı tutumu, İran'ın nükleer müzakereler doğrultusunda Avrupa ülkeleri ve ABD'yle ilişkilerinden ötürü bazı çekince ve hassasiyetlerinin olduğunu düşündürmektedir.

Nitekim İran Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) Havacılık ve Uzay Kuvvetleri Komutanı Tuğgeneral Emir Ali Hacıade'nin Avrupa ülkelerinin belirlediği 2.000 km füze menzil sınırının İran balistik füze programı çerçevesinde dikkate alındığı vurgusu, bu açıdan önemli bir göstergedir (Shargh Daily, 2023).

İran'ın SU-35 tedarikine yönelik açıklamalarla birlikte yıllardır ara ara canlanan “İran, modern Rus savaş uçakları ve S-400 hava savunma sistemlerini tedarik edecek.” iddiaları (Stewart & Murray, 2023) daha somut gelişmelerle birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Özellikle bu iddialar, 2020 yılında İran'a yönelik Birleşmiş Milletler (BM) silah ambargosunun kalkmasıyla birlikte daha da sıklık kazanmaya başlamıştır. Yine İran hava kuvvetlerinin açıkça görülen modernleşme ihtiyacı da bu iddialarla birlikte sıklıkla tartışılmaktadır.

Özellikle Ukrayna savaşı sonrası dönemde İsrail-Rusya ilişkilerinde ciddi gerilimler yaşanması, İran-Rusya hava ve uzay iş birliğinin stratejik nitelikte derinleşmesine teşvik edici bir zemin sunmaktadır. Nitekim Temmuz-Ağustos 2022'de İran ve Rusya hava-uzay iş birliği kapsamında Ukrayna'ya İran kamikaze İHA'larının sevk edilmesi ve Hayyam Gelişmiş Yer Gözlem uydusunun uzaya

gönderilmesi gibi gelişmeler; bu iş birliğinin stratejik nitelikte derinleşerek ilerlemesine somut örnekler sunmaktadır (Wall, 2022).

Mevcut uluslararası bağlamın şart ve dinamiklerine göre özellikle Ukrayna savaşının oluşturduğu atmosfer, Rusya-İran ilişkilerinin stratejik bir seyir kazanmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Rusya'nın İran'a modern savaş uçakları (SU-35) ya da S-400 hava savunma sistemlerini sağlayabilmesi, yüksek olasılık taşımaktadır. Bilhassa İran'ın Rusya'ya (Ukrayna Savaş sahasına) S/İHA'lar göndermesine bir karşılık olarak bu yönde bir fırsatın gelişmesi, Ukrayna savaşının neden olduğu atmosferin sonuçlarındandır. Ancak İsrail'in bu tedarik sonrası önleyici müdahaleleri de kuvvetle muhtemel gündeme gelebilecektir. Söz konusu tedarikin gerçekleştirilmesi durumunda bu sistemlerin bir şekilde İsrail'in hedefine gireceğini söylemek de mümkündür.

Diğer taraftan, Rusya her ne kadar İsrail'le Ukrayna savaşı bağlamında gerilimler yaşasa da Rusya'nın Suriye'de İran destekli milislerin yerleşke ve sığınaklarının vurulmasında İsrail'e uygun koşullar sunmasına yönelik örnekler bulunmaktadır (Williams, 2022). Rusya'nın İran'la askeri hava-uzay iş birliklerinde stratejik nitelikli ilerlemeler görülürken Suriye'de İran hedeflerinin vurulmasında İsrail'e uygun koşullar sunması oldukça aksi yönlü eylemler olarak konumlanmaktadır.

Buna ek olarak, Rusya'nın bir taraftan da İsrail'e rağmen Lübnan'da Hizbullah'la ilişkilerini geliştirmesi karmaşık bir görünüm sunmaktadır (Rakov & Mizrahi, 2021). Tüm bu somut örnekler aksi yönlü dış politika adımları olarak görünse de söz konusu tezat dış politika hamlelerinin salt Rusya çıkarları dâhilinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Rakov & Mizrahi).

Bu tarafla Rusya İran'ı İsrail'e karşı bir sopa İsrail'i de İran'a karşı bir sopa olarak kullanmaktadır. Bir diğer ifadeyle Rusya'nın İran-İsrail mücadelesini tek taraflı bir kazanç sahasına dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla mevcut bağlamın şart ve dinamiklerine göre Rusya bir taraftan hava-uzay iş birliklerini derinleştirerek İran'a “havuçlar” verirken bir taraftan da Suriye'deki İran üslerinin vurulmasına izin vererek İsrail üzerinden sopa gösterebilmektedir.

Aynı durum İsrail için de geçerli olmaktadır. Rusya'nın İsrail'le pratikte geliştirdiği yazılı olmayan uzlaşma durumu, İsrail'in ABD'ye rağmen otonom politikalar geliştirmesine örnek sunmaktadır (Daoud, 2022). İsrail'in Rusya'yla bu türden bir ilişki geliştirmesi ABD'nin endişelerine yol açmakta İsrail'e karşı uygulanan havuç-sopa politikalarında cezalandırma gerekçesi olarak değerlendirilmektedir (Daoud, 2022).

Öte yandan, Ukrayna Savaşının ikinci safhasının daha şiddetli geçebileceği yönündeki uluslararası ön kabul doğrultusunda, Rusya'nın kendi askerî cephanelerini ve stoklarını muhafaza etmeye yöneleceği değerlendirilmektedir. Özellikle savaşın ilerlemesi durumunda tarafların hazır stok ve cephaneleri bu noktada önemli bir faktör olup söz konusu stok ve cephaneyi azaltmak, Ukrayna Savaşının ileri aşamalarında Rusya'nın aleyhine sonuçlar oluşturabilir. Nitekim İran'ın Rusya'dan tedarik edeceği SU-35'lerin sayısı ve uçakları konuşlandıracağı hava üssü hakkındaki açıklamalarına karşı Rusya tarafından teyit edici bir açıklama henüz gelmemiştir.

2021 yılında İran-Rusya arasında 10 milyar dolarlık bir silah anlaşması olduğu; anlaşma kapsamında 24 SU-35, 2 S-400 hava savunma sistemi ve bir de askerî uydunun yer aldığı ileri sürülmüştür (Talebli, 2023).

Bu doğrultuda ağustos ayında, İran-Rusya askerî iş birliğinde Hayyam Gelişmiş Yer Gözlem uydusu uzaya gönderilmiştir. Hayyam uydusunun askerî maksatlara uygun özellikler taşıması dikkate alındığında, SU-35 ve S-400 tedarikine ilişkin gündeme gelen gelişmeler ile söz konusu anlaşmanın kapsamına dair iddialar önem kazanmaktadır. Buna ek olarak bazı teyit edilmemiş iddialara göre 32 İranlı pilot, geçtiğimiz yıl Rusya'ya SU-35 eğitimleri almak üzere gönderilmiştir. İranlı kaynaklara göre İran'ın 60'tan fazla SU-35 savaş uçağını tedarik etme hedefi bulunmaktadır. Ayrıca alınacak 24 uçaklık ilk partinin ardından sonraki sevkiyatlarda, uçakların ortak üretimle İran'da üretilmesinin gündeme gelebileceği de ileri sürülmektedir.

Öte yandan İran'ın SU-35 alımına ilişkin iddialar arasında, Mısır'ın sipariş verip henüz teslim almadığı SU-35'ler de yer almaktadır. Öyle ki Mısır, Mart 2019'da Rusya'ya sipariş verdiği 24 adetlik SU-35 savaş uçaklarını hâlâ teslim almamıştır (Liam, 2022). Mısır'ın, ABD'nin CAATSA (Amerika'nın Hasımları ile Yaptırımla

Mücadele Yasası) yaptırımlarından çekindiği için uçakları teslim almadığı iddia edilmektedir. İran'ın da Mısır için üretilen ancak teslim edilmeyen SU-35 savaş uçaklarına talip olduğu yönünde muhtelif argümanlar bulunmaktadır.

Mısır'ın siparişi tam olarak iptal edip etmediği belirsizliğini korurken İran'ın bu uçakları alıp almayacağı henüz net değildir. Mısır Hava Kuvvetlerinin siparişi üzerine açık kaynaklarda yer alan bilgilere göre 17 adet SU-35 savaş uçağı üretilmiştir.

İran-Rusya arasında özellikle uzay faaliyetleri kapsamında, Ukrayna Savaşı sonrası artan bir iş birliği görülmektedir. Nitekim bu süreçte önemli gelişmelerden birisi, İran-Rusya iş birliğinde Hayyam Gelişmiş Yer Gözlem Uydusu'nun Rusya'nın Soyuz 2.1b isimli uydu fırlatma aracı ile Kazakistan Baykonur Uzay Üssünden fırlatılması olmuştur. Bu önemli gelişmenin ardından Aralık 2022'de Rusya ile İran uzay ve uydu teknolojileri alanında mutabakat anlaşması imzalamıştır (The Space Review, 2022).

Buna ek olarak Şubat 2023'te Rusya Uzay Ajansı Başkanı Yuri Borisov, Rusya'nın İran için yeni uydular üretebileceğini belirterek yeni bir uydu sevkiyatının gerçekleştirilebileceği ihtimalini vurgulamıştır. Bu süreçte İran, 10 yıllık uzay programını duyurmuş; programın en önemli hedeflerinden birisi uzaya insan göndermek olarak belirtilmiştir (IRNA, 2023).

Her ne kadar 10 yıllık uzay programının en önemli hedeflerinden birisi uzaya insan göndermek olarak belirtilse de esasında program kapsamında yeni uydular ve uydu ağları geliştirmenin önemli hedefler arasında olduğu söylenilmektedir. Nitekim söz konusu programın duyurulmasının ardından mikro küp uydulardan oluşan bir uydu ağının geliştirilmesi hedefi de gündeme gelmiştir.

Hedeflenen birbirine bağlantılı küp uydular ile İran genelinde internete erişimin daha kolay olacağı ileri sürülmektedir. Diğer taraftan bu hedefin askerî maksatlardan bağımsız olduğu düşünülmemektedir. Bu bağlamda özellikle birbirine bağlantılı küp uyduların, hava savunma sistemlerinin kara ve hava bileşenlerine entegre olarak güçlendirilmesinde rol oynayacağı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte askerî keşif, gözetleme ve istihbarat işlevlerinin derinlik ve kalitesinin artırılması noktasında bu hedef önemli bir yerde durmaktadır.

Rusya-İran uzay alanındaki iş birliğinin kritik hedeflerinden birisi de küresel konumlandırma sistemine (GPS) alternatif sistemlere geçiş üzerinedir. Bu kapsamda İran, balistik füzeler ve S/İHA'larının navigasyon ve güdüm sistemlerinde rol oynayan ABD kaynaklı GPS sisteminden çıkarak Rusya'nın alternatif olarak geliştirdiği küresel uydu konumlandırma sistemine (GLONASS) geçmeye çalışmaktadır (Kaleji, 2023). İran bu yolla Batı kontrolüne bağışık balistik füze ve S/İHA'lar geliştirmeyi hedeflemektedir. Yerel sistemler üzerinden sağlanan navigasyon ve konumlandırma sistemleri, GLONASS marifetiyle yerel sınırları da aşarak İran'ın füze ve S/İHA'larının daha uzun menzillerde görev yapabilmesini kolaylaştırabilecektir.

Aynı zamanda GPS bağlantısı kaynaklı zafiyetlerin de önüne geçilebilecektir. Ayrıca İran S/İHA'larının uydularla haberleşme (SATCOM) fonksiyonu bulunmamaktadır. Bu doğrultuda İran, Rusya'nın uydu geliştirmesindeki tecrübesinden yararlanmak suretiyle bu ihtiyacının giderilmesi yönünde adımlar atabilecektir. Buna karşın Rusya'nın S/İHA geliştirme konusunda İran'ın tecrübelerinden yararlanması da kuvvetle muhtemeldir.

Bu noktada, iki aktörün ortak üretim tesislerine yönelmesi, söz konusu alanlardaki ilişkilerin karşılıklı olarak pragmatik bir temelde geliştiğini göstermektedir. Askerî hava ve uzay alanlarındaki iş birliklerinde ortak üretim tesisi modelinin tercih edilmesi; iki aktörün askerî stok ve cephanelerini muhafaza etmek, mevcut askerî stokları korumak ve güçlendirmek için ortak besleme kaynağı oluşturma motivasyonlarını taşımaktadır. Ortak üretim tesisleri yoluyla bir aktörün ulaşamadığı savunma sanayisi bileşenine diğer aktör ulaşabilecek; bu yolla Batı kaynaklı olası ambargo ve sınırlandırmaların etkisi de minimize edilebilecektir.

Şekil 13

İran-Rusya Stratejik Seviyeli İş birlikleri ve İlerlemeler

• Rusya'ya Şahit-136 Kamikaze İHA tedariki (gerçekleştirildi)	
• Rusya'ya Fatih-110 ve Zülfikar Balistik Füzeri Tedariki (gerçekleştirilmedi)	
• Rusya-İran iş birliğinde Hayyam Gelişmiş Yer Gözlem Uydusunun uzaya gönderilmesi (gerçekleştirildi)	
• İran'a SU-35 Savaş Uçakları ve S-400 Hava Savunma Sistemleri Tedariki (gerçekleştirilmedi)	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tüm bunlardan hareketle genel bir değerlendirme yapıldığında İran-Rusya ilişkilerinin özellikle Ukrayna Savaşı sonrası stratejik bir seyir izlediği gözlemlenmektedir. Ancak Rusya'nın Ukrayna Savaşının şartları dâhilinde İran ile ilişkilerinde pragmatik davranışlar sergilediği görülmektedir. Nitekim her ne kadar İran ve Rusya arasındaki ilişkiler askerî iş birlikleri ve ittifaklarla derinleşerek genişlese de Rusya'nın bilhassa Ukrayna Savaşının ortaya çıkardığı ihtiyaçlar dâhilinde başta askerî stoklarını muhafaza etmek üzere bazı pragmatik çekinceleri olduğu değerlendirilmektedir.

Buna karşın İran'ın da ABD ve Avrupa ülkeleriyle ilişkilerine bağlı olarak bazı çekinceleri taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim İran balistik füzelerinin Rusya'ya sevkiyatının aksaması da bu çekinceler üzerinden açıklanmaktadır. Bu durum, aktörlerin bilhassa askerî havacılık ve uzay alanlarında pragmatik bir temelde ilişkilerini geliştirdiğini göstermektedir. Aktörlerin, ilişkileri pragmatik bir temelde sürdürmesi, başvuru yöntemler dâhilinde de somutluk kazanmaktadır.

Öyle ki İran ve Rusya, askerî havacılık ve uzay iş birliklerinde ortak üretim tesisi modellerini sıklıkla başvuru bir yöntem olarak kullanmaktadır. Hem Rusya

hem de İran, uluslararası ve bölgesel seviyede tepkilerle karşılaşsa da bu iş birliklerini kademeli olarak ilerletmektedir. Bu süreçte çevresel faktörler de süreç dâhilinde etkili olsa da İran-Rusya askerî ilişkileri stratejik bir nitelikte derinleşmeye devam etmektedir. Bu kapsamda, derinleşen İran-Rusya askerî iş birliğini hava ve uzay alanları dâhilinde S/İHA, balistik füzeler, savaş uçağı ve uydu teknolojileri başlıklarında sınıflandırmak mümkündür.

4.5.3. Büyük Güç Rekabeti ve Büyük Güçlerin Deniz Güvenlik Stratejileri

Büyük Güç Rekabeti, bölgesel bazda kara-hava hakimiyeti mücadeleleri üzerinden şekillenirken aynı zamanda bölgesel bazda deniz hakimiyeti mücadeleleri üzerine de yoğunlaşmaktadır. Nitekim, ABD, Rusya ve Çin başta olmak üzere bölgesel bazlı deniz alanlarına yönelik stratejiler benimsemektedir. Bu stratejiler kapsamında özellikle büyük güçlerin birbirlerine karşı sürdürdüğü rekabetçi eğilimlerinin bölgesel seviyede önemli etkiler oluşturduğu değerlendirilmektedir. Nitekim denizlere yönelik bölgesel bazlı rekabetçi eğilimler bölgenin şekillenmesinde önemli bir yerde durmaktadır.

Doğu Akdeniz’de hidrokarbon kaynaklarının keşfedilmesiyle birlikte uluslararası ve bölgesel bir mücadele alanına dönüşen Akdeniz, küresel bir eğilim olan Büyük Güç Rekabetinin sürdürüldüğü bir alana dönüşmüştür. Bölgesel kapsamda ülkeler, eylemlerini güvenlik ve ekonomik motivasyonlu olarak şekillendirirken Büyük Güç Rekabetinin öncelikli odağı jeopolitik üstünlük üzerinden temellenmektedir. Bu durum, mikro seviyede Akdeniz kıyısındaki ülkelerin de karar alma sürecini şekillendirmektedir.

Öyle ki küresel bir dönüşüm yaşanırken devletler, çözilemeyen sorun alanlarını tekrar gündeme getirerek yeni bir küresel düzen arayışında güçlü bir pozisyonda olmayı arzulamaktadır. Bu durum, küresel ve bölgesel dondurulmuş krizlerin yeniden gündeme gelmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte özellikle enerji kaynakları ve ekonomik kazançların yoğun olduğu bölgelerdeki sorunlar yani bir diğer anlamda stratejik önemi haiz bölgeler, devletlerin öncelik sıralamasında yer almaktadır.

Doğu Akdeniz, daha geniş kapsamda Akdeniz de bu noktada önemli bir yerde durmaktadır. Buna göre Doğu Akdeniz başta olmak üzere Akdeniz’de Kıbrıs sorunu, deniz yetki alanlarının paylaşılması, limanların kontrolü ve deniz ticaret yollarının hâkimiyeti ile dolaylı olarak kıyıdaş ülkelerin siyasi konumu üzerine diplomasi ve güvenlik eylemleri, günden güne artış göstermektedir.

Bu bağlamda Büyük Güç Rekabetinin başlıca kutuplarını oluşturan ABD, Çin ve Rusya’nın, bu bölgeye ilişkin büyük stratejilerini anlamak önemli olacaktır. Büyük güçlerin mevcut olarak sürdürdüğü stratejilerde başvurduğu yöntemler ve araçlar, bölgenin geleceğine dair başlıca karakteristikleri oluşturmaktadır. ABD, bölgeyi Doğu Akdeniz gibi spesifik bir sınırlandırma ile ele almazken, Rusya ve Çin’in de daha makro bir seviyede stratejiler benimsediğini söylemek mümkündür. Öte yandan mikro seviyede Türkiye, Birleşik Krallık, Libya, İsrail, Yunanistan, Fransa, Almanya, İtalya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Mısır, Lübnan ve Körfez ülkeleri de dâhil olmak üzere ittifaklaşma ve karşı koyma girişimleri, özellikle askerî tatbikat ve diplomatik görüşmeler üzerinden sürdürülmüştür. Bu doğrultuda çalışmada, büyük güçlerin Doğu Akdeniz stratejileri ele alınarak Akdeniz’deki bölgesel gelişmeler analiz edilmeye çalışılmıştır.

• ABD ve Büyük Akdeniz Stratejisi

ABD’nin, bölgedeki gelişmelere doğrudan taraf olduğu gözlemlenmese de aslında izlediği stratejinin sonuçlarının, mikro seviyedeki aktörlerin davranışlarını şekillendirdiği görülmektedir. Öyle ki ABD, Doğu Akdeniz meselesini daha geniş bir çerçevede ele almakta, bu stratejiyi de “Büyük Akdeniz Stratejisi” olarak adlandırmaktadır (CSIS, 2020). Nitekim Doğu Akdeniz’deki meseleleri Büyük Akdeniz Stratejisi ile ele alarak bölgeye yönelik politikaları, Rusya ve Çin’e karşı koyma üzerinden belirlemektedir. Bu kapsamda ABD, belirlenen strateji isminde de açıkça görüldüğü üzere Doğu Akdeniz’deki krizi daha kapsamlı ve bütüncül bir anlayış üzerinden değerlendirmektedir.

Bu stratejiye göre Akdeniz’e kıyıdaş ülkeler dayanak devlet, yardımcı devlet, eşik devlet, kapanan alan, kapalı alan olmak üzere beş farklı tanımlama üzerinden sınıflandırılmıştır. Bu tanımlamalar siyasi olarak ilgili kıyıdaş ülkeye ne derece etki

edilip edilmeyeceği üzerinden belirlenmiştir. Her ne kadar kriterlerin; ekonomik istikrar, sivil özgürlükler gibi değerler üzerinden belirlendiği ileri sürülse de özellikle değerlendirme kriterlerinde ABD politikalarının ne derece güdümünde olup olunmadığı başlıca şart olarak ön plana çıkmaktadır.

Şekil 14

Büyük Akdeniz Haritası

Kaynak: MSB Harita Genel Müdürlüğü, 2021.

Beş farklı tanımlama ile yapılan sınıflandırmada, birinci sınıfta bulunan “dayanak devlet” tanımlaması, ABD ile uzun süredir kurulmuş askerî ve diplomatik bağları olup kalıcı bir ilişkisi bulunan ve aynı zamanda güvenlik yardımı alan ülkeler için kullanılmaktadır. İkinci sınıf “yardımcı devlet” tanımlaması ise ABD veya NATO ile olumlu ilişkiler geliştirmek anlamında bölgesel bir örnek sunan ve ilişkileri iyileştirme yönünde adım atan ancak bir dayanak devlet seviyesinde olmayan ülkeler için kullanılmaktadır. Üçüncü sınıf tanımlama olan ve daha çok orta ölçeği gösteren “eşik devlet” tanımlaması da ABD ile hâlihazırda iyi ilişkileri bulunan ancak mevcut ya da yakın vadeli gelişmelerin, süreci hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebildiği ülkeler sınıfını oluşturmaktadır.

Dördüncü sınıf için kullanılan “kapanan alan” tanımı ise dış aktörlerin dâhil olduğu karmaşık siyaset ya da güvenlik bağlamının etkisindeki ülkeleri temsil etmektedir. Ayrıca bu sınıfta, ABD lehine değişimi etkilemek mümkündür ve

potansiyel olarak yüksek risklerin alındığı odak bazlı yatırımların gerektiği ülkeler bu sınıfı oluşturmaktadır. Beşinci ve son sınıf olan “kapalı alan” tanımı ise iç ya da dış faktörler temelinde oluşan etki dâhilinde ABD eylemlerinin; mevcut durumun değişimine olanak vermediği, ülkenin yönünü etkileme kapasitesinin düşük olduğu bir sınıfı temsil etmektedir.

Tüm bunlarla birlikte Büyük Akdeniz Stratejisi, Akdeniz’e kıyısı ya da bağlantısı olan bölgelerin tümünün bir arada ele alındığı politikalar bütünü oluşturulmaktadır. Buna göre Kuzey Afrika, Balkanlar, Avrupa, Orta Doğu bölgeleri olmak üzere bütüncül bir yaklaşım benimsenmektedir. Zira Rusya ve Çin’in bu bölgelerdeki etkinliği, ABD’nin dikkate aldığı öncelikleri ve endişeleri oluşturmaktadır.

Genel anlamda Doğu Akdeniz krizi üzerine meydana gelen diplomatik ve askerî gelişmeler ittifaklaşma ya da bu ittifaklara karşı meydan okumalar üzerinden sürdürülmüştür. Bununla beraber ABD’nin doğrudan krize dâhil olmadığı görülse de esasında bu strateji kapsamında bölgesel ve mikro seviyede aktörlerin uyum gösterdiği görülmüştür. Özellikle krizin başladığı ilk zamanlarda ABD’nin neredeyse bölgede varlık göstermediği düşüncesi oluşmuştur. Öyle ki ABD’nin bölgedeki gelişmelere daha makro seviyede bakması, mikro seviyedeki aktörlerin varlığının daha belirgin olduğu bir görünüm sunmuştur.

Bununla birlikte ABD’nin, iç siyasi faktörleri ve aynı zamanda küresel hegemonyayı kaybetme sürecinde olması da böyle bir görünüm oluşmasına neden olmuştur. Her ne kadar Doğu Akdeniz meselesine ilişkin bölgedeki ABD varlığı doğrudan görülme de, son gelişmeler dâhilinde ABD’nin Büyük Akdeniz Stratejisi’nin doğrudan sonuçlarını gözlemlediğimiz bir dönemde olduğumuzu söylemek mümkündür. 16 Nisan 2021 tarihinde İsrail, GKRY, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Yunanistan’ın GKRY’de düzenlediği diplomatik görüşme de bu duruma açık bir örnek olarak gösterilebilir. Zira görüşmede Normalleşme Anlaşmaları ile kazanılan yeni ittifak ülkeleri de doğrudan kıyıdaş olmadıkları Doğu Akdeniz meselesinde ortak bir tutum benimsemek üzere taahhütlerde bulunmuştur.

Ayrıca Büyük Akdeniz Stratejisi’nde öngörüldüğü gibi Balkanlar, Avrupa ve Orta Doğu bölgelerinden ülkelerin bir araya gelmesiyle daha kapsamlı bir Akdeniz

anlayışı ile konular ve sorunlar ortaklaştırılmış bütüncül bir boyut kazanmıştır. Söz konusu ülkelerin Akdeniz’i ABD’nin Büyük Akdeniz Stratejisi’ne göre ele alması görüşmenin en önemli sonuçlarından birisi olarak kabul edilebilir. Yine görüşmede İsrail Dışişleri Bakanı Gabi Aşkenazi’nin dile getirdiği “Yeni ve önemli dörtlü ortaklık, Basra Körfezi’nin kıyılarından Avrupa kıyılarına kadar uzanmaktadır.” söylemi, tam anlamıyla Büyük Akdeniz Stratejisi’nin pratikteki en önemli somut karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Bu ifade, söz konusu görüşmenin de gündeminde olan Doğu Akdeniz’deki iş birliğinin, Körfez’de İran’a ve İran’ın nükleer silaha ulaşmasına karşı da ortak bir tutum sürdürülmesi anlamına gelmektedir (Lazaroff, 2021). Bununla birlikte yine başta Yunanistan olmak üzere yeni askerî tedariklerin gönderilmesi ve askerî üslerin açılması da Büyük Akdeniz Stratejisi ile tutarlı bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak hem Avrupa ülkelerinin hem de İsrail’in “dayanak devlet” ve “yardımcı devlet” sınıflarında yer alması da bu gelişmeleri Büyük Akdeniz Stratejisi dâhilinde açıklar niteliktedir. Büyük Akdeniz Stratejisi’nde görülen diğer karakteristik özelliklere bakıldığında ABD müttefiklerini destekleme ve müttefikler arasındaki bağları güçlendirme eğilimleri görülmektedir.

Yine Büyük Akdeniz Stratejisi ile Balkanlardaki Rusya varlığına meydan okuma ve ayrıca öncelikle Akdeniz olmak üzere Çin’in, deniz yolları ile limanların kontrolünü ele geçirmesini engelleme hedefleri de bulunmaktadır. Büyük Akdeniz Stratejisi’nin bir diğer önemli karakteristiği ise Akdeniz’e kıyıdaş ülkelerin ve bağlı olduğu bölgelerdeki konuların tek bir stratejiye indirgenmesidir.

Bu durum, Fransa gibi Doğu Akdeniz’e kıyıdaş olmayan ülkelerin eylemlerinin desteklenmesine ve bölgesel kapsamda meydan okumaları etkili olarak sürdürmek üzere ittifakları güçlendirme arayışlarına işaret etmektedir. Tüm bu pratikte meydana gelen gelişmeler, ABD’nin makro seviyede belirlediği Büyük Akdeniz Stratejisi’nin mikro seviyedeki dayanak ve yardımcı devletler yoluyla doğrudan karşılık bulduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

- **Rusya ve Aktif Önlemler Stratejisi**

Rusya'nın Akdeniz'deki stratejisinin özellikle enerji kaynaklı ve jeopolitik kazançların dikkate alındığı bir strateji üzerinden temellendiği görülmektedir. Bu kapsamda Rus ulusal güvenlik anlayışının kalbi olarak da bilinen “Aktif Önlemler Stratejisi”, Doğu Akdeniz başta olmak üzere Akdeniz’de başvurulan mevcut yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Bertelsen, 2021). Aktif Önlemler Stratejisi’ne göre Rusya, ulusal güvenlik endişelerini gidermek üzere önleyici aktif ve etkin girişimlerde bulunmalıdır.

Bu yaklaşımın esas odağı gri bölge olarak adlandırılan ya da bir başka deyişle hibrit yöntemlerin sıklıkla kullanıldığı geleneksel olmayan mücadele alanlarının üzerine temellendirilmektedir. Daha somut anlamda, bu yöntemin pratikteki başvuru aracı, istihbarat ağırlıklı askerî aktiviteler ve de özel askerî şirketlerin faaliyetleridir. Bu kapsamda, Rusya'nın 2015 yılındaki Suriye müdahalesi ve ayrıca Libya'daki varlığı, Aktif Önlemler Stratejisi'nin bir sonucu olarak kabul edilebilir. ABD ve Çin gibi Rusya da Akdeniz’de makro seviyede endişeleri gidermek üzere hedefler geliştirmektedir. Bu anlamda özellikle Suriye’de Tartus Limanı ile Libya’daki varlığı; ABD hatta Çin’e karşı meydan okumalar, bir diğer anlamda tampon bölge oluşturma ya da dengeleme üzere elde edilen kazançlar olarak değerlendirilmektedir.

Rusya'nın Akdeniz'deki en büyük endişesi, keşfedilen hidrokarbon enerji kaynaklarının Avrupa’ya transfer edilmesi ve dolayısıyla da Avrupa ülkelerinin Rusya’ya enerji bağımlılığının azalması korkusundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Rusya, Suriye’de sahip olduğu Tartus limanı ile özellikle Levant enerji havzasına yakın bir kıyıdaş olarak Doğu Akdeniz’de kendinden bağımsız bir siyaset gelişmesini önlemek istemektedir (Dingil, 2019). Bununla birlikte Rusya'nın Libya’daki varlığını, uzun vadeli hedefler yerine kısa vadede Akdeniz’deki varlığını güçlendirerek NATO’nun güney kanadına karşı dengeleme ve tampon bölge oluşturma üzerinden açıklamak mümkündür.

Tüm bunlarla beraber Rusya, bölgede özellikle keşfedilen enerji kaynaklarının Avrupa’ya bir şekilde ulaşmasını engellemeyi amaçlayarak aynı zamanda NATO’ya karşı bir cephede konumunu güçlendirmek istemektedir. Rusya'nın bu girişimleri yaparken başvurduğu araçların; gri bölge faaliyetlerinin bir sonucu olarak özel askerî

şirketler ya da istihbarat örgütleri ile şekillendiği görülmektedir. Rusya'nın, Libya'daki tutumunun bir diğer beklentisi, kısa vadede elde edilebilecek kolay ekonomik kazançlar olup bölgedeki meşruiyetini Suriye'deki kadar sağlayamadığı görülmektedir.

Öyle ki Rusya, Suriye'ye müdahalesini hedef alan tüm olumsuz iddialara karşı Birleşmiş Milletlerin (BM) üye devleti olan Suriye Arap Cumhuriyeti'nin daveti üzerine bu ülkeye geldiği vurgusunu yaparak meşruiyet oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak aynı zemini ve koşulları Libya'da bulamadığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Rusya'nın, Balkanlardaki Rus destekli milliyetçi Sırp liderlerle NATO üyeliğine karşı bir blokaj oluşturmaya da yine NATO'ya karşı koyma hedefi üzerinden açıklanmaktadır. Ayrıca Ortodoks kiliselerinin bulunduğu Karadağ, GKRY, Lübnan ve Bosna Hersek gibi ülkelerde, yine aynı hedefe hizmet eden kaldıraçlar oluşturduğu ileri sürülmektedir.

• Kuşak-Yol Odağında Çin'in Akdeniz Stratejisi

Çin'in, Doğu Akdeniz krizine yönelik strateji ve yaklaşımlarına bakıldığında özellikle Bir Kuşak Bir Yol Projesi dâhilinde deniz ticaret yolları ve limanlardan oluşan bölgesel ağ dikkat çekmektedir. Bu kapsamda, 2013 yılında başlatılan "Bir Kuşak Bir Yol Projesi"nin bilhassa deniz yolları hâkimiyeti üzerine şekillenen 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nun güzergâhı üzerinde olması bakımından Akdeniz kritik bir konumda bulunmaktadır. Bir Kuşak Bir Yol Projesi dâhilinde Çin'in; Akdeniz'e kıyıdaş ülkelere, limanların kontrolünü sağlamak üzere ekonomik yatırımlar yaptığı, bununla beraber Akdeniz'i çevreleyen bir liman ağı kurduğu görülmektedir. Buna göre ABD'nin Akdeniz için en büyük endişelerinden biri, Çin'in özellikle limanların kontrolü yoluyla ABD'nin dayanak devlet ya da yardımcı devlet olarak sınıflandırdığı müttefikleri üzerindeki etki kapasitesini artırma korkusu temelinde şekillenmektedir.

Tablo 6

Akdeniz'deki Çin Varlığı: Liman ve Konteyner Terminalleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu bağlamda ABD, Çin'in deniz limanları ile sivil ekonomik gerekçeler ve askerî ve güvenlik motivasyonlu kazanımlar elde etmeye çalıştığını ileri sürmektedir. Bu endişesinin temelinde ise Akdeniz'i çevreleyen limanların teknolojik altyapısında kullanılacak olan 5G iletişim ağı bulunmaktadır. Özellikle Akdeniz'deki müttefik ülkelerin limanlarını ABD donanmalarının ziyaret etmesi ve bu limanlarda yer alan Çin üretimi 5G iletişim ağının ABD'nin Akdeniz'deki askerî aktivitesini izlemek ve gözetlemek üzere kullanılabilecek bir istihbarat kapasitesi sunabileceği endişesi, ABD ile güvenilir müttefikleri arasında gerginlik hatta kriz oluşmasına neden olmaktadır (Harel, 2021). Öyle ki Çin'in çeşitli uluslararası şirketlerinin marifetiyle İsrail'in Hayfa ile Aşdod ve Yunanistan'ın Pire limanlarında elde ettiği kazanımlar, bu gerginliklerin başlıcalarını oluşturmaktadır (CSIS, 2020).

Genel manada Çin'in, Akdeniz üzerine stratejisinin limanların kontrolü ve Akdeniz transfer hattını domine etme hedefleri üzerinden oluştuğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Çin'in, Akdeniz'de bazı askerî aktivitelerde bulunduğu da bilinmektedir. 2011 yılında NATO hava saldırısı yapılmadan önce Çin donanması yaklaşık 40 bin Çinliyi Libya'dan çıkarmak üzere bir tahliye operasyonu gerçekleştirdi (Ghafar & Jacobs, 2020). Bununla beraber 2015 yılında, Rusya ve Çin donanmaları Akdeniz'de ortak bir askerî tatbikat düzenledi. 2018 yılında ise Çin'in 27. Donanmasından 2 savaş gemisi, Cezayir'e dört günlük bir dostluk ziyaretinde bulundu. Tüm bu aktiviteler, Çin'in Akdeniz'deki askerî varlığına dair örnekleri oluşturmaktadır. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Çin'in, Akdeniz'deki askerî varlığını belirgin bir hâlde sunmadığı, bunun yerine limanların kontrolü ve Akdeniz ticaret hattı üzerine önemli oranlarda yatırım yaptığı görülmektedir.

Son olarak, Büyük Güç Rekabeti uluslararası bağlamın belirleyici faktörlerinden birisi olarak küresel sorun alanlarını doğrudan ya da dolaylı etkilediği gibi Doğu Akdeniz krizini de etkilemiş hatta dönüştürmüştür. Bu kapsamda, Büyük Güç Rekabeti ekseninde oluşan şartlar mikro seviyedeki aktörlerin hem bölgesel hem de uluslararası davranışlarını mevcut bağlamın şartları dâhilinde şekillendirmiştir. Zira güç kapasitelerinin belirgin derecede hissedildiği uluslararası bağlamın merkezinde yer alan Büyük Güç Rekabeti özellikle bölgesel sorunları radikal şekilde değiştirmiş ve bu değişimlerde belirleyici bir rol oynamıştır.

Bu durum, mikro seviyede süregelen Doğu Akdeniz’e dair bölgesel gelişmelerde de görülmektedir. Özellikle Büyük Güç Rekabetini oluşturan ABD, Rusya ve Çin gibi aktörlerin Doğu Akdeniz krizine ilişkin yaklaşım ve stratejilerinin makro seviyede ele alınması; büyük güçlerin başvurduğu yöntemler ve araçları sınıflandırmayı kolaylaştırmaktadır. Bununla beraber, söz konusu makro seviyede yapılan inceleme, rekabet etkisinde büyük güçler arasında gelişen temel endişelerin anlaşılmasına da katkı sağlamıştır. Aynı zamanda makro seviyeli analiz ile büyük güçler tarafından Doğu Akdeniz krizi dâhilinde bölgesel hedeflerin tespit edilmesi kolaylaştırılmıştır. Tüm bunlarla birlikte, Doğu Akdeniz krizinin bölgesel hatta uluslararası kapsamda sürdürülen rekabet odaklı stratejilerin merkezinde olduğu, mikro seviyedeki aktörlerce arttırılan gerginliğin de yine büyük güçlerin makro seviyede belirlediği stratejilerin ve yaklaşımların bir sonucu olduğu tespiti ayırt edici bulguları oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, tezin bu bölümünde, İran-İsrail mücadelesinin bölgesel güvenlik etkileri üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda, mücadelenin Irak, Suriye gibi başarısız devletlere etkisi somut örnek olaylar üzerinden ele alınmıştır. Yine İran-İsrail mücadelesinin Azerbaycan gibi seçili bölge ülkelerine güvenlik seviyesindeki etkileri de analiz edilmiştir. Öte yandan Büyük Güç Rekabeti şartlarında aktörlerin bölgesel bazlı deniz ve kara hakimiyetini sağlamak üzere girdikleri rekabet sürecinin çerçevesi ortaya koyulmuştur. Bu bölümde “Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesini nasıl etkilemektedir?” sorusu çalışma boyunca elde edilen bulgulardan hareketle cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde Büyük Güç Rekabeti ve bölgesel ittifaklık ilişkileri arasındaki bağlantılar da incelenmiştir. Özellikle Çin-İran ve İran-Rusya güvenlik seviyesindeki stratejik ilişkileri ele alınarak ABD’ye karşı bölgesel rekabetçi eğilimler tahlil edilmiştir. Yine, Rusya ve Çin’in İran-İsrail mücadelesine yönelik etkileri de bu bölüm dâhilinde örneklerle değerlendirilmiştir.

Bununla beraber, Büyük Güç Rekabeti şartlarının İran-İsrail mücadelesi seyrine etkilerine dair çıkarım ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca Büyük Güç Rekabeti şartlarının bölgesel seviyede İran-İsrail mücadelesi örnek vakasına etkileri ve İran-İsrail mücadelesinin bölgeye etkileri tespit edilmiştir. Nitekim bu etkilerin, Irak, Suriye gibi başarısız devlet örneklerinde seçili egemen bölge ülkelerine kıyasla farklılaştığı görülmüştür. Başarısız devlet örneklerinde otorite ve egemenlik

boşluklarından ötürü İran-İsrail mücadelesinin daha yoğun olduğu, İran ve İsrail'in güvenlik ve savunma stratejilerine bağlı olarak asimetrik ve hibrit savaş yaklaşımlarına başvurduğu tespit edilmiştir. Öte yandan ABD, Çin ve Rusya'nın hem İran hem de İsrail ile güvenlik seviyesindeki ilişkilerine bağlı olarak Büyük Güç Rekabeti şartlarının İran-İsrail mücadelesini rekabetçi bir alana dönüştürdüğü anlaşılmıştır. Bu kapsamda, ABD, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin rekabetçi güvenlik stratejilerinin İran-İsrail mücadelesini somut bir şekilde etkilediği bulgularına ulaşılmıştır. Nitekim bu durum İran-İsrail mücadelesi Büyük Güç Rekabeti etkilerinin somut bir şekilde görüldüğü bölgesel mücadele örneklerinden birisidir ana argümanını güçlendirmiştir.

SONUÇ

“Büyük Güç Rekabeti” kavramı ilk kez ABD Başkanı Trump döneminde yayımlanan 2017 ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde resmi olarak tanımlanmıştır. Daha önce güvenlik stratejileri kapsamında nadiren kullanılmasına rağmen güvenlik strateji belgesinde ilk kez doğrudan tanımlanması, kavramın literatürde kullanımını arttırmıştır. Belge kavrama yönelik belirsizlikleri sınırlandırmakla birlikte kavramın kullanım sıklığının artması yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte akademik anlamda kavrama dair teorik bir altyapı hâlen literatürde yer almamaktadır.

Bu kapsamda Rand Corporation’ın Mart 2022’de yayımladığı araştırma, “Büyük Güç Rekabeti” kavramının teorik ve kavramsal çerçevesini incelemiştir. Buna göre kavramının sık kullanılmaya başlandığı; fakat 2017’de strateji belgesinde yayımlanmasının üzerinden beş yıl geçmesine rağmen henüz teorik bir çerçevenin geliştirilemediği belirtilmiştir. Bu durum, “Büyük Güç Rekabeti” kavramının kullanıldığı çalışmalarda kavramsal ve teorik çerçevenin eksik kalmasına neden olmaktadır.

“Büyük Güç Rekabeti”nin kuramsal ve kavramsal çerçevesi Hegemonik İstikrar Teorisinden hareketle çizilmiş ve hegemonya sonrası dönemde Büyük Güç Rekabeti kavramının konumuna ilişkin tartışmalar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Aynı zamanda “Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesini güvenlik seviyesinde nasıl etkiler?, Bu etkilerin somut örnek alanları nelerdir?, Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesinin seyrini değiştirebilir mi?” gibi temel sorunsallara, tez kapsamında cevap aranmıştır. Bu doğrultuda ABD’nin rekabetçi ulusal güvenlik stratejileri incelenmiş; “Büyük Güç Rekabeti” dönemine yönelik öncelikleri ve hedefleri, İran-İsrail mücadelesi örneği ile güvenlik motivasyonlu bölgesel somut adımlar üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde Çin ve Rusya’nın da uluslararası güç rekabeti şartlarında izlediği rekabetçi güvenlik stratejilerinin İran-İsrail mücadelesine yönelik etkileri, bilhassa İran-Çin, İran-Rusya güvenlik motivasyonlu iş birlikleri ve ortaklıkları, uygulama ve pratikteki örnek olaylar dâhilinde analiz edilerek ele alınmıştır. Bununla birlikte tezin örnek inceleme alanı İran-İsrail mücadelesinin

karakteristiği kapsamında oluşturulurken, mücadelenin temel çerçevesi aktörlerin güvenlik doktrini ve stratejileri dâhilinde ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, İran ve İsrail'in güvenlik motivasyonlu eylemleri muhtelif örnek olaylar kapsamında irdelenmiştir. Özellikle “Büyük Güç Rekabeti” şartlarında İran-İsrail mücadelesinin Suriye, Irak ve Azerbaycan gibi mücadele alanlarına dönüşen/dönüştürülmeye çalışılan bölge ülkelerine yönelik etkileri de örnek olaylar üzerinden analiz edilmiştir. Ayrıca, bu örnek olayların uluslararası güç rekabeti ile ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu rekabet; Çin, ABD ve Rusya arasındaki hegemon güç olma mücadelesini ve bu doğrultuda aktörler arasındaki küresel ve bölgesel etkileşimlerin tümünü kapsamaktadır. Büyük güçler mücadele sürecinde rekabetçi güvenlik stratejileri belirlemekte ve bu stratejiler daha çok rekabetçi şartlar dâhilinde belirlenen hedef, araç ve yöntemlerden oluşmaktadır. Ancak tez çalışması boyunca 2017'den günümüze doğru ABD, Rusya ve Çin'in tüm güvenlik stratejileri ele alınmaktan ziyade daha çok ABD merkezli güvenlik stratejileri ve Çin ve Rusya'nın bölgesel pozisyon ve adımları çerçevesinde oluşan “Büyük Güç Rekabeti” dönemi ele alınmıştır. Bu noktada her bir aktörün güvenlik stratejisini ele almak yerine; “Büyük Güç Rekabeti”nin neden olduğu bölgesel bağlamın örnek vaka olarak belirlenen İran-İsrail mücadelesine etkileri, güvenlik seviyesinde analiz edilmiştir. Bu çerçevede ABD başta olmak üzere büyük güçlerin İran-İsrail mücadelesine yönelik güvenlik seviyesindeki etkileri ve bu etkilere bağlı olarak aktörlerin güvenlik seviyesindeki davranış ve yönelimleri, tezin kapsamını ve sınırlılığını oluşturmaktadır.

Tez çalışması dâhilinde ABD'nin 2017 ulusal güvenlik strateji belgesinde resmi bir nitelik kazanan Büyük Güç Rekabeti'ne dair teorik çerçevenin oluşturulması hedeflenmiştir. Nitekim bu doğrultuda, Hegemonik İstikrar Teorisinden yararlanılmıştır. Hegemonik İstikrar Teorisine göre hegemon gücün olmasına bağlı olarak küresel ve bölgesel istikrar temin edilebilmektedir. Ancak hegemon gücün olmadığı ya da herhangi bir büyük gücün hegemon haline dönüşmediği durumlarda ne olacağı sorusu belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizlik durumundan hareketle tezin teorik ve kuramsal sorunsalı temellendirilmiştir. Öyle ki hegemonun olmaması beraberinde küresel ve bölgesel istikrarsızlıklara neden olabilmektedir. Bu istikrarsızlıklar da bilhassa bölgesel aktörler, gerilimler ve mücadeleleri doğrudan

etkilemektedir. Ancak bu istikrarsızlıkları nasıl açıklayabiliriz sorusuna verilen cevaplar literatürce sınırlı kalmaktadır. Buna bağlı olarak tez çalışması doğrultusunda “Büyük Güç Rekabeti İran-İsrail mücadelesini etkilemektedir” hipotezi esas alınmıştır. Nihayetinde ulaşılan sonuç ve bulgular da bu hipotezi desteklemektedir.

Tez çalışması boyunca bu hipotez gözetilmiş ve Büyük Güç Rekabeti dönemi kuramsal açıdan ele alınmıştır. Hegemonik İstikrar Teorisinin ileri sürdüğü üzere istikrar ve hegemon arasında doğrusal bir ilişki bulunması, beraberinde hegemonun olmadığı koşullar nasıl anlamlandırılabilir tartışmalarını başlatmıştır. Bu tartışmalar dâhilinde hegemonya sonrası dönem argümanları ön plana çıkmıştır. Hegemonya sonrası dönem tartışmalarında özellikle mevcut hegemon bir gücün (ABD) düşüş eğilimleri göstermesi önemli görülmektedir. Bu doğrultuda, hegemon gücün askeri ve ekonomik anlamdaki maddi kapasitelerinin azalış eğilimlerine bağlı olarak küresel ve bölgesel etkisinin de azaldığı ileri sürülmektedir. “Büyük Güç Rekabeti” de bu dönemin koşullarını tanımlamak üzere başvurulmuş bir isimlendirmeden öte uygun teorik ve kuramsal altyapıyı temsil etmektedir.

Teorik ve kuramsal çerçeve, Hegemonik İstikrar Teorisinin ön koşullarından biri olarak sunulan hegemon gücün bulunmadığı şartlarda başlayan istikrarsızlıklar üzerine temellendirilmiştir. Hegemon gücün bulunmaması beraberinde küresel ve bölgesel düzeni etkilemekte, istikrarsızlık göstergelerinin artmasına neden olmaktadır. Bu istikrarsızlık daha çok kural koyucu ya da caydırıcı bir hegemon gücün olmamasından kaynaklanmakta, bu dönemde hegemon güç başta olmak üzere diğer büyük güçler mücadeleye yoğunlaşmaktadır. Buna ek olarak, hegemon gücün olmaması bölgesel aktörlerin peşine takılma stratejilerini (band-wagoning) bırakmalarına uygun bir zemin sunmaktadır. Tez çalışması da Hegemonik İstikrar Teorisinin bu temel argümanından yararlanmak üzere “Büyük Güç Rekabeti” dönemi şartlarını analiz ederek, bu istikrarsızlığı ve neden olduğu bölgesel etkilerini konu edinmiştir. Bu çerçevede, Orta Doğu’yu askeri, siyasi ve güvenlik seviyeleri konusunda bağlayan İran-İsrail mücadelesi örnek inceleme alanı olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda, ABD’nin güç rekabeti dönemi güvenlik stratejileri incelenmiş, özellikle uluslararası rekabet şartlarında hangi güvenlik stratejilerine ağırlık verdiği tespit edilmiştir. Ardından ABD’nin başvurduğu seçeneklerden birisi olarak partnerlik stratejisi ve bu stratejinin unsurlarına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bununla

birlikte, partnerlik stratejisinin bölgesel etkisi ve İran-İsrail mücadelesine yönelik etkileri ele alınmıştır.

Bu kapsamda, söz konusu etkilere dair bölgesel somut gelişmeler tespit edilerek analiz edilmiştir. İsrail'in CENTCOM sorumluluk ve yetki bölgesine ABD tarafından dâhil edilmesi, Körfez ülkeleriyle 2020 yılında başlatılan İsrail Normalleşme Anlaşmaları (İbrahim Anlaşmaları), İran'a karşı bölgesel askeri ve savunma ittifakları oluşturma eğilimleri partnerlik stratejisinin somut sonuçları arasında yer almaktadır. ABD bir taraftan bölgedeki askeri varlığını azaltırken buradaki güvenlik endişelerini de bölgedeki ortaklarıyla çözme girişimlerine yönelmiştir. Bu çerçevede, İsrail'in güvenlik endişelerinin öncelikli olarak dikkate alındığı bölgesel ortaklıklar inşa etme adımları gündeme getirilmiştir. Partnerlik stratejisi doğrultusunda ABD'nin bölgedeki öncelikleri ile Rusya ve Çin'in bölgesel adımlarının (askeri-siyasi varlık, güvenlik motivasyonlu ittifaklık ilişkileri) dengelenmesi eğilimleri de görülmektedir.

Buna paralel olarak, ABD'nin rekabetçi uluslararası şartlara uygun stratejiler geliştirdiği sonucuna varılmıştır. Özellikle rekabetçi güvenlik stratejilerinin geliştirilmesi ve buna yönelik araç ve yöntemlerde değişimlere (müttefiklik ilişkilerini sınırlandırma, ortaklık ilişkilerine yönelme, özel operasyonlar öncelikli sınırlı askeri varlık) başvurma eğilimleri tespit edilmiştir. Bu değişim alanları başta İran-İsrail mücadelesi olmak üzere ABD'nin bölgesel aktörlerle ilişkilerinde daha çok askeri ve güvenlik seviyelerinde somutlaşmaktadır. Nitekim, bu değişim alanlarının İran-İsrail mücadelesine doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu bulgusu tespit edilmiştir. ABD'nin geleneksel askeri ve güvenlik stratejilerinde istikrarlı eğilimler olsa da “Büyük Güç Rekabeti” şartlarına bağlı olarak değişim eğilimlerinin ağırlık kazandığı değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, tez kapsamında örnek inceleme vakası olarak İran-İsrail mücadelesi güvenlik temelinde ele alınmıştır. Bu kapsamda, İran-İsrail mücadelesinin aktörleri güvenlik stratejileri, birincil kaynaklar olmak üzere analiz edilmiştir. Hem İran'ın hem de İsrail'in güvenlik strateji belgelerinin resmi olarak yayımlanmamasından ötürü bu bölümde iki mücadele aktörü arasındaki gerilimler ve sorun alanlarına yönelik vaka analizi ve değerlendirmeler yapılmıştır. İki mücadele

aktörünün, gerilim ve mücadele sürecinde başvurduğu güvenlik strateji ve doktrinlerinin anlaşılması noktasında karşılaştırmalı bir analiz sunulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, muhtelif saldırı örnekleri ve askeri eylemler, hava saldırıları, suikastlar, sabotajlar, askeri ve güvenlik motivasyonlu ittifaklık ilişkileri başta olmak üzere İran-İsrail mücadelesi dâhilinde gelişen aktör etkileşimleri, güvenlik strateji ve doktrinlerince tasnif edilerek analiz edilmiştir. İran'ın Pasif Savunma, Mozaik Savunma ve Direniş Ekseni doktrinleri incelenmiş ve söz konusu güvenlik strateji ve doktrinlerinde yer alan hedef, araç ve yöntemlere yönelik değerlendirme ve analizler yapılmıştır.

İran'ın bölgesel güç olmak üzere bilhassa Direniş Ekseni doktrini dâhilinde belirlenen bölgesel hedeflere yönelik eylemlerini şekillendirdiği ve söz konusu doktrini İsrail ve ABD'ye karşı sürdürülen bölgesel güvenlik uygulamalarında tatbik ettiği anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra, İran'ın Direniş Ekseni doktrinine uygun araç ve yöntemlere, bölgedeki ABD ve İsrail varlığına yönelik saldırılar başta olmak üzere başvurduğu değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, İran'ın İsrail'e karşı mücadelelerinde daha çok düşük profilli saldırılar tercih ettiği sonucuna varılmıştır. Yine İran, ABD ve İsrail'i hedeflediği bu saldırılarda sıklıkla asimetrik ve hibrit yapılı askeri kapasitelerini etkin kullanmıştır. Buna ek olarak, İran'ın İsrail ile mücadelesinde ağırlıklı olarak İsrail'in saldırılarına karşı reaksiyon gösteren bir aktör olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu reaksiyonlar güvenlik risk ve tehdit algılamasına bağlı olarak da değişiklik gösterebilmektedir.

Öte yandan ABD, İsrail ve Batı ülkelerinin, İran'a karşı diplomasi ve güvenlik alanlarında attığı adımlara bağlı olarak İran reaksiyonlarının şiddet derecesinin ve türünün değiştiği çıkarımı tez dâhilinde ulaşılan önemli bulgular arasındadır. Bu bağlamda, İran Büyük Güç Rekabetini kendi fırsatları haline dönüştürme arayışında olmakta, bununla birlikte İsrail ve ABD'ye karşı mücadelesinde özellikle Büyük Güç Rekabeti şartlarında başta nükleer kapasite olmak üzere askeri-siyasi kazanımlarını arttırmayı hedeflemektedir.

İsrail ise Ahtapot doktrini ve Savaşlar Arasında Yaklaşımı dâhilinde İran'ın bölgesel varlığına yönelik güvenlik motivasyonlu eylemler (Suikast-sabotaj başta

olmak üzere İran içinde gerçekleştirilen örtülü operasyonlar, Suriye'ye yönelik hava saldırıları vb.) gerçekleştirmektedir. İsrail'in Ahtapot doktrinine göre İran'ın bölgesel olarak dağıtık vekil güçleri (Hizbullah, Haşdi-Velayeti Gruplar, Husiler, Fatimiyyun-Zeynebiyyun) ahtapotun kollarını temsil etmektedir. Bununla birlikte, Ahtapot doktrinine göre bu vekil güçleri yöneten, tahkim eden, sevk ve idare eden ahtapotun başı Tahran'dır. Bu yüzden İsrail ahtapotun kollarını hedef almak yerine doğrudan başını hedef almalıdır. İsrail Ahtapot doktrini dâhilinde İran'ı içerden hedef almakta bu kapsamda yüksek tempolu operasyonlarında insan kaynağı olarak İran muhalif gruplarını etkin kullanmaktadır. Bu çerçevede, İran'ın balistik füze programı, S/İHA programı, nükleer programı, havacılık ve uzay programı doktrinin hedefleri kapsamında sürdürülen operasyonların odağında bulunmaktadır.

Bu operasyonlar, patlama, yangın, sabotaj, suikast ve kaza olmak üzere çeşitli niteliklerde gerçekleştirilmekte ve İsrail saldırıları doğrudan üstlenmemektedir. Ahtapot doktrini dâhilinde özellikle agresif saldırı kabiliyetleri başta olmak üzere İran'ın, İsrail'le büyük bir savaşa giremeyecek derecede sınırlandırılması hedeflenmektedir. İsrail bu agresif operasyonlarında düşük-orta seviyeli önemli askeri profilleri (Askeri uzmanlar-yetkililer) hedef almıştır. Söz konusu agresif operasyonlarında (2022 yılı DMO Albay Hasan Hüdayi Suikastı, 2020 yılı Nükleer Yetkili Muhsin Fahrizade Suikastı, 2021 Natanz Nükleer Tesisi Patlaması vb.) siyasi iradenin oluşmasında ABD ile iş birliği de önem kazanıyorken, bu operasyonlar İsrail'in otonom iradesi sonucu da gelişebilmektedir. Benzer şekilde İsrail, İran'a yönelik başta nükleer ve bölgesel askeri/siyasi varlık kaynaklı endişelerini gidermek için Rusya ve Çin ile ilişkiler tesis etmek üzere otonom eğilimler gösterebilmektedir. Bu otonom eğilimler, "Büyük Güç Rekabeti" şartlarında ABD ile bazı gerilimler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, İran-İsrail mücadelesi "Büyük Güç Rekabeti"nin vekil mücadele sahalarından birine dönüşmektedir. Öyle ki ABD, Çin ve Rusya, İran-İsrail mücadelesine ilişkin stratejilerini bu çerçevede temellendirmektedir.

Diğer taraftan, uluslararası güç rekabeti şartlarında İran-İsrail mücadelesinin bölgesel etkileri ele alınmıştır. Bu kapsamda, İran-İsrail mücadelesinin "Büyük Güç Rekabeti" şartlarında mücadele aktörlerine fırsatlar verdiği, bununla birlikte bazı sınırlamalar oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle bölgedeki başarısız devlet

örnekleri (Suriye, Irak, Yemen ve Lübnan) İran-İsrail mücadelesinin yoğun bir şekilde sürdürüldüğü alanlar olarak konumlanmaktadır.

Bu kapsamda egemenlik boşlukları, İran-İsrail mücadelesi açısından yaygın mücadele alanları olarak kullanılmaktadır. İran-İsrail mücadelesinin uluslararası güç rekabeti şartlarında Suriye, Irak başta olmak üzere bölge ülkelerinde gerilimlere neden olduğu görülmektedir. Bu gerilimlerin sonucunda ilgili ülkelerin muhtelif tepkiler gösterdiği ve ilgili ülkelerin güvenlik ve egemenlik pratiklerine bağlı olarak tepkilerindeki şiddet ve yoğunluğunun değiştiği sonucu, tezin bu bölümde ulaştığı önemli tespitler arasında yer almaktadır. Örneğin İran-İsrail mücadelesinin Türkiye'ye kaydırılmak istendiği ancak buna Türk güvenlik güçlerince sert karşılıklar verildiği görülmüştür. Nitekim 2021-2023 yılları arasında İran ve İsrail casuslarına yönelik MİT ve Emniyet güçleri tarafından düzenlenen İstihbarata Karşı Koyma (İKK) operasyonları bu sert karşılıklara somut örnekler sunmuştur. Bununla birlikte, İran-İsrail'in bu ülkeleri mücadele alanlarına çevirmeye çalıştığı ama ilgili ülkelerin güvenlik ve egemenlik pratikleri nispetinde güvenlik ihlallerine izin vermediği tespit edilmiştir.

Belirtilen ülkelerin mücadele alanlarına dönüşme ölçütlerinden birisi olarak, büyük güçlerin rekabet dönemi belirlediği güvenlik stratejilerinin önemli olduğu görülmüştür. Bir başka deyişle, büyük güçlerin rekabet dönemi belirlediği bölgesel güvenlik stratejileri, İran-İsrail mücadelesinin kendine uygun bir zemin bulabilmesinde ya da bulamamasında etkili olmaktadır. İran-İsrail mücadelesinin sonucu olarak mücadele alanlarında gerilim türleri; balistik füze saldırısı, vekil guruplar saldırısı, suikastlar ve istihbarat savaşları üzerinden şekillenmektedir. Bu gerilimler dâhilinde gri bölgelerin bilhassa etkin şekilde kullanıldığı, yukarıda sıralanan asimetrik ve hibrit yapıları araç ve yöntemlere istikrarlı olarak başvurulduğu görülmüştür. Bu durum, İran-İsrail mücadelesini asimetrik ve hibrit boyutlu bir karakteristiğe büründürmektedir.

Son olarak, rekabetçi uluslararası şartların İran-İsrail mücadelesine etkileri ele alınmıştır. Bu kapsamda, İran-İsrail mücadelesine Rusya, ABD ve Çin'in ne derece etki ettiği sorunsalı üzerine odaklanılmıştır. Nitekim "Büyük Güç Rekabeti" şartları dâhilinde İsrail özellikle otonom dış politika ve güvenlik stratejileri geliştirme eğilimi

kazanmıştır. İran da bilhassa güvenlik ve askeri alanlardaki ittifak ve ortaklıklarını geliştirmek üzere bölgesel seviyeli askeri-siyasi kazanımlarını arttırmayı hedeflemiştir. İran'ın askeri kapasitelerini geliştirme noktasında Rusya ve Çin, “Büyük Güç Rekabeti” dönemi bağlamında İran'ı ABD'ye karşı mücadele ve iş birliği alanı olarak konumlandırmıştır. Nitekim, Rusya ve Çin'in kritik askeri (havacılık-uzay faaliyetleri, balistik füze ve uydu programı) teknolojilerdeki dolaylı ve doğrudan destekleri önemli bir yerde durmaktadır. Bu çerçevede İran'ın kritik askeri kapasitelerde güçlenmesi noktasında Çin ve Rusya'nın stratejik seviyede katkısına rastlanmıştır. Özellikle balistik füze teknolojileri, uzay ve uydu programı, S/İHA programı, bilişim ve iletişim teknolojileri bu noktada ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte, Çin'in İran'a yönelik kuşak-yol yatırımları önemlidir. 10 Mart 2023 tarihli İran-Suudi Arabistan anlaşmasında Çin'in arabulucu rol oynaması da rekabetçi uluslararası dönemin İran-İsrail mücadelesine etkileri açısından önemli bir yerde durmaktadır. Aynı zamanda Çin'in İsrail'deki yüksek teknoloji, alt yapı ve liman yatırımları da bu etkiler arasında ele alınabilir.

Bu tez çalışmasında başlıca bulgular aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Hegemonik istikrarın sona ermesiyle istikrarsızlık dönemi başlamıştır.
- Belirsizlik ve istikrarsızlık döneminin açıklanmasında “Büyük Güç Rekabeti”, uygun teorik ve kuramsal şartlara sahiptir.
- Belirsizlikler ve istikrarsızlıklar etkisinde bölgesel aktörlerin (İran-İsrail) otonom eğilimlere yönelmesi, “Büyük Güç Rekabeti”nin temel sonuçlarından birisi olarak kabul edilebilir.
- İran-İsrail mücadelesi, bu istikrarsızlık çerçevesinde otonom alanlar dâhilinde gelişme göstermiştir.
- İran-İsrail mücadelesi, “Büyük Güç Rekabeti”nin bölgesel bağlamda etkilerinin görünür olduğu önemli bir örnektir.
- “Büyük Güç Rekabeti”, bölgesel aktörlerin (İran-İsrail'in) güvenlik strateji ve doktrinlerini uygulamada tatbik etmesinde belirleyici bir etkide bulunmaktadır.
- Otonom eğilim kazanan aktörler (İran-İsrail), agresif eğilimlere yönelebilmektedir.

- Bu agresif eğilimlerde asimetrik-hibrit yapıllı araç (balistik füzeler, kamikaze İHA'lar, örtülü operasyonlar- suikastlar, sabotajlar, siber saldırılar) ve yöntemlere başvurma genel bir eğilim oluşturmaktadır. Bu durum İran-İsrail mücadelesi özelinde somutluk arz etmektedir.
- Güç rekabeti bağlamı, asimetrik ve yükselen hibrit tehditlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur.
- “Büyük Güç Rekabeti”, bölgesel olarak gerilim ve mücadele alanlarını rekabetçi aktörlerin mücadele alanına dönüştürebilmektedir.
- “Büyük Güç Rekabeti” neden olduğu fırsatlar ve krizler dâhilinde bölgesel güçlere (İran-İsrail) otonom alanlar vermekte, şartlara bağıllı olarak bu otonom alanlar sınırlanabilmektedir.
- Asimetrik ve hibrit yapıllı yükselen tehditler (balistik füzeler, kamikaze İHA'lar), bölgesel seviyedeki askeri ve siyasi ittifakların oluşmasında etkili olmuştur.
- Rekabetçi uluslararası dönemde asimetrik ve hibrit araç ve yöntemler önem kazanmakta, gri bölgeler dâhilinde bu önem görölmektedir.
- İran-İsrail gerilimi, “Büyük Güç Rekabeti”nin şartlarına göre yükseliş eğilimleri yakalayabildiğı gibi düşüş eğilimleri de izlemektedir.
- ABD, Rusya ve Çin, İran-İsrail mücadelesini bölgesel bir mevzi kazanma ve vekil mücadele alanı olarak değerlendirmektedir.
- Hegemon güç belirinceye kadar “Büyük Güç Rekabeti”, bölgesel aktörlerin (İran-İsrail) güvenlik strateji ve doktrinlerinin oluşturulmasında birincil rol oynayabilecektir.
- Güvenlik strateji ve doktrinlerinin oluşturulmasında “Büyük Güç Rekabeti”nin şartları, rekabetçi aktörlerin söz konusu bağlam dâhilindeki hedefleri ve başvurulanan araçlar ve yöntemlerin tespiti önemli görölmektedir.
- Asimetrik ve hibrit yapıllı yükselen tehditlere hazırlıklı olmak, ölkelerin güvenliklerini sağlamaları açısından önemli koşullardan biri olmaktadır.

- Asimetrik ve hibrit yapılı yükselen tehditlerin etkisini sınırlandırıcı ve bu tehditlere karşı koyan önlem ve tedbirler, bölgesel aktörler için kritik bir önem taşımaktadır.
- “Büyük Güç Rekabeti”, İran-İsrail mücadelesinde görülen asimetrik ve hibrit yapılı (araç, yöntem, hedef) karakteristik özelliklerin (balistik füzeler, kamikaze İHA’lar, örtülü operasyonlara başvurma sıklığı) bölgesel seviyede yaygınlaşmasına neden olmaktadır.
- Rekabet bağlamında büyük güçler ve bölgesel aktörler (İran-İsrail), asimetrik ve hibrit yapılı araçları tercih etmekte olup daha çok sorumlulukların ve maliyetlerin minimize edildiği gri bölgeler içinde mücadelelerini sürdürme eğilimindedirler.
- Tez çalışması İran-İsrail ve ABD arasında “danışıklı-dövüş” ya da “örtük-iş birliği” olup olmadığını, teorik ve pratik temelde güvenlik stratejileri, doktrinleri ve uygulamaları seviyesinde sorgulamıştır. Bundan hareketle ABD’nin İran-İsrail mücadelesine yönelik yaklaşımlarında; Rusya ve Çin’in stratejik etkideki rekabetçi eğilimleri ve kendi bölgesel hedeflerinin etkili olduğu görülmüştür.
- ABD’nin İran’ı İsrail’e karşı, İsrail’i de İran’a karşı dengelediği, bu dengelerin belirlenmesinde ABD’nin bölgesel hedef ve endişelerinin ve yine “Büyük Güç Rekabeti”nin önemli bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- ABD’nin İran’ın nükleer ve asimetrik kapasitelerine (kamikaze İHA, balistik füze, vekil güçler) yönelik İsrail’i İran’a karşı cezalandırıcı bir aktör olarak kullandığı, tez dâhilinde incelenen örnek olaylar ile (İran içindeki nükleer programa yönelik suikast ve sabotajlar) tespit edilmiştir. Bilhassa nükleer program ve asimetrik kapasitelerin bölgesel etkileri ve bu kapasitelerin “Büyük Güç Rekabeti” dâhilindeki stratejik etkileri, ABD’nin bu tür stratejilere başvurmada önemli bir faktördür.
- Diğer taraftan ABD’nin nükleer müzakereler yoluyla İran’ı İsrail ve Körfez ülkelerine karşı bir dengeleyici aktör olarak kullandığı da tez dâhilinde incelenen örnek olaylar dâhilinde tespit edilmiştir.

- İsrail nükleer müzakerelerin sürdürülmesine karşı çıkarken ABD'nin nükleer müzakereler konusunda ısrarlı bir arayışı olduğunu söylemek mümkündür. Yine müzakereler dâhilinde İran'ın elde ettiği tavizler de İsrail'e ve Körfez ülkelerine karşı dengeleme stratejisinin sonuçları arasındadır.
- ABD, bu tür dengeleyici stratejilerle nihayetinde bölgedeki aktörlerin kendi güvenlik endişe ve önceliklerine uyum sağladığı, otonom alanların görece sınırlandırıldığı, kontrollü bir bölgesel politika geliştirmeye çalışmaktadır.
- ABD'nin İran ve İsrail'e karşı kendi ulusal güvenlik hedef ve önceliklerine göre dengeleyici stratejiler izlemesi beraberinde fiili olarak İran-İsrail mücadelesinin aktörlerine ortak kazanç alanları (başarısız devlet örnekleri- çatışma bölgeleri) sunmuştur. Bu durum “danışıklı-dövüş” ya da “örtük-iş birliği” eleştirilerinin karşılık bulduğu somut örnekleri arttırmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, N. (2023). Orta Doğu Güvenlik Mimarisinde Yaşanan Değişimin İsrail Siyasetine Etkileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, (112), 1-20.
- Acar, N. (2022). Suudi Arabistan'ın İran'ı Dengeleme Politikasının Değişimi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 173-202.
- Ahmadian, H., Mohseni, P. (2019). Iran's Syria Strategy: The Evolution of Deterrence. *International Affairs*, 95(2), 341–364.
- Alfoneh, A. (2023). As China Sides With GCC States in Island Dispute, Shargh News Blames the Regime. Arab Gulf States Institute in Washington. <https://agsiw.org/as-china-sides-with-gcc-states-in-island-dispute-shargh-news-blames-the-regime/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Al Jazeera. (2021). Major security partners: US hails Bahrain, UAE after Israel deal <https://www.aljazeera.com/news/2021/1/16/major-security-partners-us-hails-bahrain-uae-after-israel-deal> [Erişim Tarihi: 6.09.2024]
- Allison, G. (2017). *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* (First Edition). Houghton Mifflin Harcourt.
- Al-Kanj, S. (2021). Islamic State ramps up activities in eastern Syria. <https://tinyurl.com/y9ac5dch> [Erişim Tarihi 07.01.2022]
- Alrıfai O., Jahanbani N., Khalaj. (2021). Iran's Long Game in Syria. <https://tinyurl.com/y3pxw754> [Erişim Tarihi 09.01.2022]
- Amwaj media. (2023). Will Iran receive advanced Russian fighter jets in months? <https://amwaj.media/media-monitor/will-iran-receive-advanced-russian-fighter-jets-in-months> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Arabweekly. (2020). Israel-Iran showdown in Syria continues, Tehran vows no retreat. <https://tinyurl.com/2p9ysv3v> [Erişim Tarihi: 04.01.2022]
- Awad, Z. (2019). Iran in Deir ez-Zor: Strategy, Expansion, and Opportunities. European University Institute. <https://tinyurl.com/99by7wsp> [Erişim Tarihi 11.01.2022]

- Azizi, H. (2020). Iran's Multi-Faceted Strategy in Deir ez-Zor. Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://tinyurl.com/3p98m2pp> [Erişim Tarihi 16.01.2022]
- Bahgat, G., & Ehteshami, A. (2021). *Defending Iran*. Cambridge University Press.
- Bashir, H. (2023) The Iranian Drone Program: Role and Scope of Its Influence in Iran's Foreign Policy. *Journal for Iranian Studies*, 17, 31-43.
- Baker, P. (2023). Iran-Saudi Pact Is Brokered by China, Leaving U.S. on Sidelines. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2023/03/11/us/politics/saudi-arabia-iran-china-biden.html> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Barak, O., Sheniak, A., & Shapira, A. (2020). The shift to defence in Israel's hybrid military strategy. *Journal of Strategic Studies*, 46(2), 345–377.
- Barrie, D. (2021). Iran's Drone Fleet. Iran Primer. <https://iranprimer.usip.org/blog/2020/aug/20/irans-drone-fleet> [Erişim Tarihi: 09.09.2024].
- Bertelsen, O. (2021). *Russian Active Measures Yesterday, Today, Tomorrow*. *Ibidem Press*. Hannover.
- Blanford, N., & Orion, A. (2020). Counting The Cost: Avoiding Another War between Israel and Hezbollah. Atlantic Council. <http://www.jstor.org/stable/resrep24667> [Erişim Tarihi: 9.09.2024].
- Bob, Y. J. (2022). NSC chief Hulata confirms Israeli ops in Iran in 2022. <https://www.jpost.com/middle-east-news/article-712168> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Bolton, J. (2020). *The Room Where It Happened: A White House Memoir*. Simon and Schuster.
- Brooks, S., & Wohlforth, W. (2015). The rise and Fall Great Powers in the Twenty-first Century: China's Rise and the Fate of America's Global Position. *International Security*, 3(40), 7-53.
- Bunting, S., & Gingeras, R. (2023). Challenging A Great Power: Iran's Gray Zone Operations In The Middle East.

- <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1213128.pdf> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Buzan, B. (1991). *People, States and Fear An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Londra: Harvester.
- Byman, D. (2006). Syria and Iran: What's Behind the Enduring Alliance? <https://tinyurl.com/2ryt7n5v> [Erişim Tarihi 03.01.2022]
- Caspi, B. (2021). Israel's Bennett rethinks Iran policy- Al-Monitor: The Pulse of the Middle. <https://tinyurl.com/2p8wbejh> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Cengiz, S. (2022). Obstacles to an 'Arab NATO'. <https://www.arabnews.com/node/2114911> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Chaziza, M. (2022). Israel-China Relations in an Era of Strategic Rivalry and Great Power Competition. *A Multidisciplinary Journal on National Security*, 24.
- Chaziza, M. (2017). Israel–China relations enter a new stage: limited strategic hedging. *Contemporary Review of the Middle East*, 5(1), 30–45.
- Chaziza, M. (2015). Strategic Hedging Partnership: A New Framework for Analyzing Sino–Saudi Relations. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 9(3).
- China Daily. (2005). Asia-Pacific nations sign space convention. https://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-10/29/content_488722.htm [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- CIA arşiv belgeleri (t.y.). İran Heyeti-Suriye'de Alınan Füze Eğitimi.
- Colby, E. A. (2021). *The Strategy of Denial: American Defense in an Age of Great Power Conflict*. Yale University Press.
- Conduit, D., & Akbarzadeh, S. (2019). Great Power-Middle Power Dynamics: The Case of China and Iran. *Journal of Contemporary China*, 28(117), 468–481.
- Congressional Research Service. (2021). Iran's Foreign and Defense Policies. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R44017> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].

- Cook, S. A. (2023). U.S. and Israel No Longer Share Democratic Values. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2023/03/13/us-israel-relationship-security-democracy-values/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Cordesman, A. H. (2022). China and Iran: A Major Chinese Gain in “White Area Warfare” in the Gulf. <https://www.csis.org/analysis/china-and-iran-major-chinese-gain-white-area-warfare-gulf> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Cordesman, A. H. (2019a). *The Gulf and the search for strategic stability: Saudi Arabia, the military balance in the Gulf, and trends in the Arab-Israeli military balance*. Routledge.
- Cordesman, A. H. (2019b). Shaping effective strategic partnerships in the MENA region. <https://www.csis.org/analysis/shaping-effective-strategic-partnerships-mena-region> [Erişim Tarihi: 13.01.2022]
- Cordesman, A. H., Shelala, R., & Mohamed, O. (2014). *Gulf Military Balance - Volume III: The Gulf and the Arabian Peninsula* Center for Strategic & International Studies.
- CSIS. (2020). Securing U.S. Interests Across the Greater Mediterranean. <https://www.csis.org/features/securing-us-interests-across-greater-mediterranean> [Erişim Tarihi: 04.05.2021].
- CSIS Briefs. (2020). Getting to Less? Exploring the Press for Less in America’s Defense Commitments. <https://www.csis.org/analysis/getting-less-exploring-press-less-americas-defense-commitments> [Erişim Tarihi: 10.09.2024].
- Daily Sabah. (2022). 2 More Arrested in Iranian Plot Against Israeli Targets in Turkey. <https://www.dailysabah.com/turkey/investigations/2-more-arrested-in-iranian-plot-against-israeli-targets-in-turkey> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Daoud, D. (2022). Israel Won’t Stick Out its Neck for Ukraine. It’s Because of Russia. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/israel-wont-stick-out-its-neck-for-ukraine-its-because-of-russia/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]

- Dalton, M., & Shah, H. (2020). Partners, Not Proxies: Capacity Building in Hybrid Warfare. Center for Strategic and International Studies (CSIS) Book.
- DIA (Defense Intelligence Agency). (2022). *Iran Military Power: Ensuring Regime Survival and Securing Global Influence*. Defense Intelligence Agency.
- Defense Minister Gantz meets with US CENTCOM commander. (2021). Israel Defense. <https://www.israeldefense.co.il/en/node/48050> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Defense of Ukraine. (2022). Latest Update on Ukrain War. <https://tinyurl.com/ukrainwar> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Devecioğlu, K. (2023). *Güç Geçiş Teorisi Perspektifinden Babülmendep Boğazi'nda ABD – Çin Rekabeti (2011 – 2021)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi] İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Dingil, H. (2022a). Rusya-İran İHA iş birliği iddiaları. <https://iramcenter.org/rusya-iran-s/ihaisbirligiiddialari/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Dingil, H. (2022b). İran'ın Irak Kürt Bölgesine Yönelik Saldırıları. <https://iramcenter.org/iranin-irak-kurt-bolgesine-yonelik-saldirilari-820> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Dingil, H. (2022c). İran-İsrail Gölge Savaşları Gerilimi Tırmandırıyor <https://iramcenter.org/iran-israil-golge-savaslari-gerilimi-tirmandiriyor/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Dingil, H. (2022d). Albay Hasan Seyid Hüdayi Suikastı ve Arka Planı. <https://iramcenter.org/albay-hasan-seyid-hudayi-suikasti-ve-arka-planı/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Dingil, H. (2022e). Iran-Israel shadow war escalating tensions. Daily Sabah Opinion/Analysis. <https://www.dailysabah.com/opinion/op-ed/iran-israel-shadow-war-escalating-tensions> [Erişim Tarihi: 09.09.2024].
- Dingil, H. (2021a). Bölgesel Gelişmeler Bağlamında İran'ın Drone Tatbikatı. <https://iramcenter.org/bolgesel-gelismeler-baglaminda-iranin-drone->

- tatbikati-370 / <https://www.defensehere.com/tr/bolgesel-gelismeler-baglaminda-iran-in-drone-tatbikati> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Dingil, H. (2021). Amerika'nın Avantajlarını Yenilemek: Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Kılavuzu Mart 2021. <https://iramcenter.org/amerikanin-avantajlarini-yenilemek-gecici-ulusal-guvenlik-strateji-kilavuzu-mart-2021/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Dingil, H. (2021). Tahran'da Büyük Güç Rekabeti: Kazananlar ve Kaybedenler. <https://iramcenter.org/tahranda-buyuk-guc-rekabeti-kazananlar-ve-kaybedenler-445>[Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Dingil, H. (2020a). İran Askerî Gücü: Rejimin Bekasını Korumak, Bölgesel Hakimiyeti Temin Etmek. <https://www.iramcenter.org/kitabiyat-detay/iran-askerc3ae-gucu-rejimin-bekasini-korumak-bolgesel-hc3a2kimiyeti-temin-etmek-rapor-21> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Dingil, H. (2020). Orta Doğu'da Büyük Güçler Rekabeti ve Partnerli Stratejisi. <https://iramcenter.org/orta-doguda-buyuk-gucler-rekabeti-ve-partnerlik-stratejisi-237> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Dingil, H. (2019). *Putin Dönemi Ulusal Güvenlik Stratejileri ve Suriye Müdahalesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Dingil, H. & Güven, A. (2021). ABD-Çin Mücadelesi Üzerine Bir Çözümleyici Bağlam Analizi Örneği: Hindistan Stratejik Bir Araç Olabilir Mi? *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 290 - 302.
- Divsallar, A., ve Azizi, H. (2023). Towards a non-Western model of security assistance: How Iran assist militaries. *Mediterranean Politics*, 1-23.
- Dursun, A. (2023). İran: Azerbaycan ile yaşanan yanlış anlaşılmalardan ortadan kalktı <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-azerbaycan-ile-yasanan-yanlis-anlasilmalar-ortadan-kalkti/2783769> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- El-Dessouki, A., & Mansour, O. R. (2020). Small states and strategic hedging: the United Arab Emirates' policy towards Iran. *Review of Economic and Political Science*, 8(5), 394–407.

- Eisenkot, G. & Siboni, G. (2019). *Guidelines for Israel's National Security Strategy*. The Washington Institute for Near East Policy.
- English. Khamenei.ir. (2022). Minister of Intelligence: Analysis of recent hybrid war against Iran. <https://english.khamenei.ir/news/9277/Minister-of-Intelligence-analysis-of-recent-hybrid-war-against> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Ermağan, İ. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD Dış Politikası-Obama Dönemi ve AK Parti.*Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(2),21-35.
- Ermağan, İ., & Üstünel, E. (2014). Çin'in Orta Doğu Politikaları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(37), 19-39.
- Eslami, M. (2023). *Strategic culture and Iran's foreign and defense policy towards the ballistic missile program* [Doktora Tezi]. Universidade do Minho.
- Esteshami, A., & Hinnebusch, R.A. (1997). *Syria and Iran: Middle Powers in Penetrated Regional System*. Routledge.
- Fars News Agency. (2022). Iranian Army Ground Force Test-Fires Strategic “Fath 360” Missile *Farsnews Agency*. <https://www.farsnews.ir/en/news/14010618000205/Iranian-Army-Grnd-Frce-Tes-Fires-Sraegic-'Fah-360'-Missile> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Farsi. Khamenei.ir. (2022). A note on the recent events in Iran. <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=50682> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Farhadi, A., & Masys, A. J. (Eds.). (2021). *The great power competition volume 1: Regional perspectives on peace and security*. Springer International Publishing.
- Fariborz Haghshenass (2006), Iran's Doctrine of Asymmetric Naval Warfare, at: <http://www.metransparent.com/IMG/pdf/PolicyFocus87.pdf> [Erişim Tarihi: 09.09.2024].
- Former Middle East peace envoy Dennis Ross on Israel's political future— "Intelligence Matters". (2021). <https://www.cbsnews.com/news/israels->

- political-future-dennis-ross-intelligence-matters-podcast/ [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Friedman, U. (2019). The New Concept Everyone in Washington Is Talking About. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2019/08/what-genesis-great-power-competition/595405/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Full text of Joint Statement on Comprehensive Strategic Partnership between I.R. Iran, P.R. China. (2021). <https://www.president.ir/EN/91435> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Garlick, J., & Havlová, R. (2020). China's "Belt and Road" Economic Diplomacy in the Persian Gulf: Strategic Hedging amidst Saudi–Iranian Regional Rivalry. *Journal of Current Chinese Affairs*, 49(1), 82-105.
- Gearan, A., Morris, L., and Fahim, k. (2021). Talks on reviving Iran nuclear deal begin on 'right track,' Tehran envoy says. https://www.washingtonpost.com/world/europe/iran-nuclear-deal-vienna-talks/2021/04/06/02ac1afe-93e4-11eb-aadc-af78701a30ca_story.html [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Gering, T., & Brodsky, J. M. (2022). Not "business as usual": The Chinese military's visit to Iran. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/not-business-usual-chinese-militarys-visit-iran> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Ghadbeigy, Z., & Jafari, M. (2022). Iran-Israel Security Competition in West Asia. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(9), 93-111.
- Ghafar, A. A., ve Jacobs, A. L. (2020). *China in the Mediterranean: Implications ofExpanding Sino-North Africa Relations*. Brookings Institution.
- Golkar, S. ve Aarabi, K. (2023). The real motivation behind Iran's deal with Saudi Arabia. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2023/04/06/iran-saudi-arabia-deal-agreement-china-meeting-beijing/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Gordon, C. (2023). Side-by-Side: DIA Report Uses Photos to Show Russia Is Using Iranian Drones in Ukraine. *Air & Space Forces Magazine*.

- <https://www.airandspaceforces.com/side-by-side-dia-report-photos-russia-iranian-drones-ukraine/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Grajewski, N. (2021). The Evolution of Russian and Iranian Cooperation in Syria. <https://tinyurl.com/43yyxf36> [Erişim Tarihi 13.01.2021].
- Haaretz. (2022). Turkey Detains 44 Under Suspicion of Spying on Palestinians for Mossad, Local Media Reports <https://www.haaretz.com/middle-east-news/2022-12-14/ty-article/turkey-detains-44-under-suspicion-of-spying-on-palestinians-for-mossad/00000185-100b-d591-abef-598f7fe90000> [Erişim Tarihi: 7.09.2024].
- Haaretz. (2021). Israel allows U.S. to deploy Iron Dome missile defense in the Gulf. <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israel-allows-united-states-to-deploy-iron-dome-batteries-in-gulf-states-1.9474576> [Erişim Tarihi: 7.09.2024].
- Habibi, N. (2020). *Identifying factors affecting Islamic Republic of Iran Air Force's combat capability*. Tehran, Da'a. [Farsi]
- Hamdi, S., & Salman, M. (2020). The hedging strategy of small arab gulf states. *Asian Politics & Policy*, 12(2), 127-152.
- Hanna, A. (2021). Iran's Ambitious Space Program. *The Iran Primer*. <https://iranprimer.usip.org/blog/2020/jun/23/iran%E2%80%99sambitious-space-program> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Harel, A. (2021). Israel Rejected U.S. Inspection of Haifa Port Over Fear of Chinese Surveillance. Haaretz: tinyurl.com/haaretz-haifa [Erişim Tarihi: 04.05.2021].
- Hemmings, J. (2013). Hedging: The real U.S. policy towards China? *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2013/05/hedging-the-real-u-s-policy-towards-china/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Hinck, J. M., Davis, S. B., and Hinck, E. A. (2022). A Case Study of What Was at Stake During the USS Roosevelt's COVID-19 Outbreak: Navigating the Tensions of Leading Under Conditions of Crisis and Uncertainty. <https://www.airuniversity.af.edu/AUPress/Display/Article/3087887/a-case->

[study-of-what-was-at-stake-during-the-uss-roosevelts-covid-19-outbreak-n/](#)
[Erişim Tarihi: 6.09.2024).

Houghton, K. A., & Houghton, B. (2023). *Introduction: great power competition and the Middle East* (B. Houghton & K. A. Houghton, Eds.). Routledge Taylor & Francis Group.

Hosseini, K. (2017). *The Strategic Model for Measuring the Air Power of the Islamic Republic of Iran with the Air Power of Enemies Based on the Balance of Impact* [Doktora Tezi]. Tehran: Da'a. [Farsi]

IISS. (2021). Open-source analysis of Iran's missile and UAV capabilities and proliferation. IISS research paper. <https://www.iiss.org/research-paper/2021/04/iran-missiles-uavs-proliferation> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]

Intelsky. (2022). Iran is Using an Electronic Jamming System in Syria that can Secure from new US and Israeli attacks. <https://tinyurl.com/49sdnz7j> [Erişim Tarihi 12.01.2022]

Iran International. (2022). Iran confirms killing of IRGC-QF official in Iraq. <https://www.iranintl.com/en/202207215925> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]

Iran International. (2021). Israel Signs Deal To Buy \$3 Billion In US Helicopters, Refueling Tankers. <https://tinyurl.com/43uy39mp> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].

Iran Press. (2022). Parade to mark Iran's Army Day held. Iranpress.Com. <https://iranpress.com/content/57635/parade-mark-iran-army-day-held> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]

Iran Primer. (2021). Israeli Prime Minister Bennett on Iran. <https://tinyurl.com/yv7ehun7> [Erişim Tarihi: 18.01.2022].

IRNA. (2023). Iran takes 1st step for implementing 10-year space plan. <https://en.irna.ir/news/84991863/Iran-takes-1st-step-for-implementing-10-year-space-plan> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].

- IRNA. (2022). Iran, Russia sign space cooperation document.
<https://en.irna.ir/news/84970632/Iran-Russia-sign-space-cooperation-document> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- ISNA. (2022). Iran's intelligence ministry arrests a network of CIA-trained agents.
<https://isna.ir/xdMCzx> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Israel Noticias. (2021). El Mossad analiza la viabilidad de la opción militar contra Irán. <https://tinyurl.com/26t78f4u> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Israel Radar. (2022). Status Update: Israel's Quiet Preparations to Face Iran.
<https://tinyurl.com/2p89ja3e> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Israel Radar. (2021). Analysis / Lebanon First: Will Israel Attack Hezbollah.
<https://tinyurl.com/lebanon-i> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- i25 NEWS. (2022a). Israeli army chief warns of overwhelming force in next war with Hezbollah. <https://www.i24news.tv/en/news/israel/defense/1655061379-israeli-army-chief-warns-of-overwhelming-force-in-next-war-with-hezbollah> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- i24 NEWS. (2022b). Report: Travel warning for Israelis to Turkey stays until Iranian cell caught. <https://www.i24news.tv/en/news/middle-east/levant-turkey/1655399352-report-travel-warning-for-israelis-to-turkey-stays-until-iranian-cell-caught> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Jewish Virtual Library. (2008). Legal Requirement to Maintain Israel's Qualitative Edge <https://www.jewishvirtuallibrary.org/legal-requirement-to-maintain-israel-s-qualitative-edge> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Johnson, K., & Gramer, R. (2020). The Great Decoupling. *Foreign Policy*.
- Jones, S.G. (2019). War by Proxy: Iran's Growing Footprint in the Middle East.
<https://tinyurl.com/mr33957m> [Erişim Tarihi 09.01.2022].
- Jones, S.G., Bermudez S.J., Harrington R. (2019). Dangerous Liaisons: Russian Cooperation with Iran in Syria. <https://tinyurl.com/2p9e7hdv> [Erişim Tarihi 18.01.2022]

- Kaleji, V. (2023). Why Iran-Russia space collaboration is reaching new heights. *AMWAJ Media*. <https://amwaj.media/article/why-iran-russia-space-collaboration-is-reaching-new-heights> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Karsh, E. (2023). The Israel-Iran conflict: between Washington and Beijing. *Israel Affairs*, 29(6), 1075-1093.
- Kassab, H. S. (2020). *Weak states and spheres of great power competition*. Routledge.
- Kaye, D. D., Robinson, L., Martini, J., Vest, N., & Rhoades, A. L. (2021). *Reimagining US strategy in the Middle East: Sustainable partnerships, strategic investments* (p. 187). Rand Corporation.
- Keohane, R. O. (2005). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press.
- Klippenstein, K. (2022). Inside the Secret Meeting Between the CIA Director and Saudi Crown Prince. *The Intercept*. <https://theintercept.com/2022/05/13/saudi-arabia-cia-secret-meeting-mohammed-bin-salman/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Knights, M. (2022). Iran's Cross-Border Strikes: A Pattern in Search of a Policy. The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-cross-border-strikes-pattern-search-policy> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Kökçam, S. (2022). Ukrayna'da yeni bir aktör: İran. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ukraynada-yeni-bir-aktor-iran-718612.html> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Kroenig, M. (2020). *The Return of Great Power Rivalry: Democracy Versus Autocracy from the Ancient World to the US and China*. Oxford University Press.
- Kubovich, Y. (2022). Iranian Hackers Post Footage of Jerusalem Bombing, Taken by Large Security Agency. <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-11-24/ty-article/.premium/iranian-hackers-breach-major-israeli-security->

agency/00000184-a988-dd96-ad8c-eba817250000 [Erişim Tarihi: 6.09.2024].

Kuik, C. (2021). Getting hedging right: a small-state perspective. *China International Strategy Review*, 3(2), 300–315.

Kurt, V. (2018). *Orta Doğu 'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*. Seta Yayınları.

Lazaroff, T. (2021). Israel pledges to prevent a nuclear Iran in UAE, Cyprus, Greece talks. The Jerusalem Post: tinyurl.com/jpost-cyprus-greece [Erişim Tarihi: 04.05.2021].

Liam, D. (2022). Iran's Sukhoi Su-35 jets purchased from Egypt amid US pressure. <https://www.military.africa/2022/09/egypts-sukhoi-su-35es-sold-to-iran-due-to-us-pressure/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].

Lazaroff, B. T. (2023). Saudi-Iran deal destroys Israel's defense wall against Iran, Lapid says. *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/middle-east/article-733960> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].

Lifshitz, I., & Seri-Levy, E. (2023). Israel's inter-war campaigns doctrine: From opportunism to principle. *Journal of Strategic Studies*, 46(2), 293-318.

Lis, J. (2021). Iran's Drone, Air Force Commanders Behind Deadly Ship Attack, Israel Says. <https://tinyurl.com/yc6brycw> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].

Maher, N. (2020). Balancing deterrence: Iran-Israel relations in a turbulent Middle East. *Review of Economics and Political Science*, 8(3), 226-245.

Mahmoudian, A. (2022). The Russo-Persian Cooperation in the Syrian Civil War: A New Battleground in the Great Power Competition. İçinde *The Great Power Competition Volume 2: Contagion Effect: Strategic Competition in the COVID-19 Era* (ss. 185-204). Cham: Springer International Publishing.

Mandelbaum, M. (2019). The New Containment: Handling Russia, China, and Iran. *Foreign Affairs*.

Martini, J. (2013). Playing Good Cop, Bad Cop with Iran. RAND. <https://www.rand.org/blog/2013/11/playing-good-cop-bad-cop-with-iran.html> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].

- Mazarr, M. J. (2022). Understanding Competition: Great Power Rivalry in a Changing International Order — Concepts and Theories. *RAND Corporation*. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA1404-1.html> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Mazarr, M. J. (2020). Toward a New Theory of Power Projection. *RAND Corporation*. <https://warontherocks.com/2020/04/toward-a-new-theory-of-power-projection/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Mazarr, M. J., Charap, S., Casey, A., Chindea, I. A., Curriden, C., Demus, A., Frederick, B., Chan, A., Godges, J. P., Han, E., Heath, T. R., Ma, L., Treyger, E., Ulin, T., & Wyne, A. (2021). Stabilizing Great-Power Rivalries. *RAND Corporation*. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA456-1.html [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Mazarr, M. J., Bauer, R., Casey, A., Heintz, S., and Matthews, L. J. (2019). The Emerging Risk of Virtual Societal Warfare. *RAND Corporation*. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2714.html [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Mearsheimer, J. J. (2014). *The tragedy of great power politics*. WW Norton.
- Mearsheimer, J. J., & Walt, S. M. (2007). *The Israel lobby and US foreign policy*. Macmillan.
- Mearsheimer, J. (2006). Structural Realism. In T. Dunne, K. Milja, & S. Smith (Eds.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (ss. 71–88). Oxford: Oxford University Press.
- Mehr News Agency. (2023). Iran to receive Russian Sukhoi Su-35 jets in spring. <https://en.mehrnews.com/news/197768/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Mehr News Agency. (2021). VIDEO: IRGC simulates attack on Dimona nuclear facility. <https://en.mehrnews.com/news/182181/VIDEO-IRGC-simulates-attack-on-Dimona-nuclear-facility> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Menmy, D. T. (2022). What's behind Iran's missile strikes in Erbil? The New Arab. <https://www.newarab.com/analysis/whats-behind-irans-missile-strikes-erbil> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]

- Mezran, K., & Varvelli, A. (2019). *The MENA region: A great power competition*. Ledizioni-LediPublishing.
- Middle East Eye. (2022a). EastMed pipeline economically unviable and will take too long, says US official. <https://www.middleeasteye.net/news/us-official-eastmed-pipeline-project-not-economically-viable> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Middle East Eye. (2022b). Turkey detains 44 under suspicion of spying on Palestinians for Mossad. <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-detains-44-under-suspicion-spying-palestinians-mossad> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Middle East Eye. (2021). <https://www.middleeasteye.net/news/israel-gulf-us-iron-dome-missile-defence-system> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Middle East Monitor. (2022). Israel is planning to assassinate Iran President Raisi, IRGC intel claims. <https://www.middleeastmonitor.com/20220607-israel-is-planning-to-assassinate-iran-president-raisi-irgc-intel-claims/amp/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Mitzer, T. & Oliemans, J. (2022). The Oryx Handbook Of Iranian Drones. <https://www.oryxspioenkop.com/2019/09/the-oryx-handbook-of-iranian-drones.html> [Erişim Tarihi: 09.09.2024].
- Moradi, J. (2020). The Study of the Causes of Advisory Presence of the Islamic Republic of Iran in Syria. *International Studies Journal*, 16(3), s.1-21.
- MSB. (2022). Millî Savunma Bakanı Hulusi Akar ve Azerbaycan Savunma Bakanı Org. Zakir Hasanov, “Kardeş Yumruğu” Tatbikatı’nın Seçkin Gözlemci Günü’ne Katıldı. <https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/6122022-24714> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- MSB Harita Genel Müdürlüğü. (2021). HGM-ATLAS: Akdeniz Haritası. <https://atlas.harita.gov.tr/#3.06/38.76/24.13> [Erişim Tarihi: 10.05.2021].
- Mohammedi, J., & Rahiminezhad, M. (2020). A Study of Iranian Hegemony in the Persian Gulf. *Journal of Political Strategy*, 3(11), 163-185.

- Najafi, S., Keyhosravi, A. (2019). Elements of Iran's Soft Power and Strategic Depth in Syria and Iraq after the Emergence of ISIS. *Horizons Of Security*, 12(43), s. 33-55.
- Nasrollah, B., Olwan, W., and Al-Abdallah, O. (2021). The Israeli Strikes in Syria during 2021. <https://jusoor.co/details/The%20Israeli%20Strikes%20in%20Syria%20during%202021/1002/en> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Niakoei, S., Ismaili, A., Sotoudeh, A. (2013). Explaining Iran's Security Strategy in Response to the Syrian Crisis (2011-2013). *Political Research of the Islamic World*, 3 (1), s. 119-139.
- Nissenbaum, D. ve Strobel, W. (2022). Moscow, Tehran Advance Plans for Iranian-Designed Drone Facility in Russia. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/moscow-tehran-advance-plans-for-iranian-designed-drone-facility-in-russia-11675609087> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Norrlöf, C. (2021). The Ibn Khaldûn Trap and Great Power Competition with China. *The Washington Quarterly*, 44(1), 7-28.
- Parstoday. (2022). Bennet'ten Viyana görüşmeleri hakkında müdahaleci açıklama. <https://tinyurl.com/2s4jjcma> [Erişim Tarihi 10.01.2022].
- Pfaff, C. A. (2024). *Proxy War Ethics: The Norms of Partnering in Great Power Competition*. Springer Nature.
- Pietrucha, M. W. (t.y.). Reinventing the Cartwheel: A Strategic Interdiction Campaign in the Pacific <https://leadingedgeairpower.com/strategy/reinventing-the-cartwheel-a-strategic-interdiction-campaign-in-the-pacific/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Politico. (2023). Saudi deal with Iran worries Israel, shakes up Middle East. <https://www.politico.com/news/2023/03/12/iran-saudi-arabia-reaction-00086666> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Rakov, D. ve Mizrahi, O. (2021). Enhanced Russian Involvement in Lebanon? INSS. <https://www.inss.org.il/publication/lebanon-russia/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].

- Rashidi, A. Ekhtiari, R., Shafaghatnia, J. (2020). Moscow-Tel Aviv Relations and the Interests of the Islamic Republic of Iran in Syria. *Journal of Defense Policy*, 28(109), s.45-73.
- Ravid, B. (2021). Jake Sullivan laid out three Iran deal scenarios in Israel meetings. <https://tinyurl.com/4r2cm3fe> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Report to Congress on Great Power Competition. (2021). USNI News. <https://news.usni.org/2021/10/08/report-to-congress-on-great-power-competition> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Reuters. (2021a). U.S.-led troops end Iraq combat mission, as planned - military officials. <https://www.reuters.com/world/middle-east/iraq-security-adviser-says-international-coalition-ends-combat-mission-no-us-2021-12-09/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Reuters. (2021b). Iran says stockpile of 60% enriched uranium reaches 25 kg. <https://tinyurl.com/nyu5at6a> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Reuters (2020). Israel signals openness to future joint missile defence with Gulf partners. <https://www.reuters.com/article/israel-gulf-missiledefence-idUKKBN28P1MW> [Erişim Tarihi: 18.01.2022].
- Rezaei, A., & Torabi, G. (2021). Iran's Naval Defense Strategy. *Journal of Political Strategy*, 4(15), 15-25.
- Rhoades, A. L., Treyger, E., Vest, N., Curriden, C., Bemish, B. A., Chindea, I. A., Cohen, R. S., Giffin, J., & Klein, K. (2023). Great-Power competition and conflict in the Middle East. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA969-3.html [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Roomi, F. (2023). The Iran-Israel Conflict: An Ultra-Ideological Explanation. *Middle East Policy*, 30(2), 94-109.
- Ross, D. (2023). Iran needs to believe America's threat. The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iran-needs-believe-americas-threat> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]

- Ruhe, J., Cicurel, A., ve Ghalili, A. (2021). U.S. & Israel “Plan B” for Iran. *JINSA NatSec Brief*. <https://tinyurl.com/5n83phc2> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Saban, N. (2020). Factbox: Iranian influence and presence in Syria. Atlantic Council. <https://tinyurl.com/2p844axa> [Erişim Tarihi 13.01.2022]
- Salman, M. & Geeraters, G., (2013). *The Impact of Strategic Hedging on the Foreign Politics of Great Powers: The Case of Chinese Energy Strategy in the Middle East*. *China Goes Global 2013* –September 25-27, Bremen, Germany.
- Saudis Expanding US Military Access to Airfields, Port, to Counter Iran. (2021). Defense One. <https://www.defenseone.com/threats/2021/01/saudis-expanding-us-military-access-airfields-port-counter-iran/171609/> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- SCMP. (2021). China and Russia could fill void in Middle East if US reduces its presence, senior general warns. South China Morning Post. <https://www.scmp.com/news/world/united-states-canada/article/3134603/china-and-russia-could-fill-void-middle-east-if-us> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Sedigh, M., jamshidi, M., & Pourazim, M. (2020). The Role and Position of Defense Strategy in the Foreign Policy Strategy of the Islamic Republic of Iran. *Journal of Political Strategy*, 3(11), 63-98.
- Segal, D. (1988). The Iran-Iraq War: A Military Analysis. *Foreign Affairs*, 66(5), 946–963.
- Shahidsaless, S. (2023). China-Iran: Is Beijing playing the “Iran card” against the US? *Middle East Eye*. <https://www.middleeasteye.net/opinion/china-iran-xi-jinping-iran-ebrahim-raisi-beijing-why> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Shankar, N. (2023). Saudi Arabia’s Rapprochement with Iran Was a Long Time Coming. *The National Interest*. <https://nationalinterest.org/blog/lebanon-watch/saudi-arabia%E2%80%99s-rapprochement-iran-was-long-time-coming-206355> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].

- Shaping Effective Strategic Partnerships in the MENA Region. (2021). <https://www.csis.org/analysis/shaping-effective-strategic-partnerships-mena-region> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Shahr Aieni, S. S., Sepehri Rad, A., Riyazi, V., & Hemmat, H. (2022). Explaining the factors influencing the formulation of the passive defense doctrine of the Islamic Republic of Iran based a military approach. *Military Science and Tactics*, 18(60), 223-243.
- Sheikhi, M. (2017). Iran to coop. With APSCO on building microsat, CubeSat. *Mehr News Agency*. <https://en.mehrnews.com/news/128400/Iran-to-coop-with-APSCO-on-building-microsat-CubeSat> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Simons, J. (2021). EXCLUSIVE: Mossad recruited top Iranian scientists to blow up key nuclear facility. <https://tinyurl.com/2p8ff65b> [Erişim Tarihi: 15.01.2022].
- Singh, M. (2020). U.S. Policy in the Middle East Amid Great Power Competition. The Ronald Reagan Presidential Foundation & Institute. <https://www.reaganfoundation.org/reagan-institute/publications/us-policy-in-the-middle-east-amid-great-power-competition/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Smith, D.W. (2013). *Iran: An Examination Of The “Mosaic Defence” In A Conflict With The West* [Yüksek Lisans Tezi]. Canadian Forces College.
- Soage, A. B. (2020). The Conservative-Resistance Camp: The Axis of Resistance. İçinde *The Regional Order in the Gulf Region and the Middle East* (ss. 95–129). Springer International Publishing.
- Sokolsky, A. D. M. R. (2020). The Middle East Just Doesn’t Matter as Much Any Longer. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/2020/09/03/middle-east-just-doesn-t-matter-as-much-any-longer-pub-82653> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Soltaninejad, M. (2018). Coalition-Building in Iran’s Foreign Policy: Understanding the ‘Axis of Resistance.’ *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21(6), 716–731.

- Steinberg, G. Stiftung Wissenschaft Und Politik. (2021). *The “axis of resistance.”* SWP Research Paper.
- Stewart, W. ve Murray, G. (2022). Iran deals blow to Vladimir Putin as it drops plans to buy 36 Russian Sukhoi Su-35 fighter jets. *Mirror Online*. <https://www.mirror.co.uk/news/world-news/iran-deals-blow-vladimir-putin-28940223> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Statement by NSC Spokesperson Emily Horne on National Security Advisor Jake Sullivan’s Call with National Security Advisor Meir Ben Shabbat of Israel. (2021). The White House. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/01/24/statement-by-nsc-spokesperson-emily-horne-on-national-security-advisor-jake-sullivan-s-call-with-national-security-advisor-meir-ben-shabbat-of-israel/>
- Taleblu, B. (2023). Iran Agrees to Purchase Russian Fighter Jets. <https://www.fdd.org/analysis/2023/03/15/iran-agrees-to-purchase-russian-fighter-jets/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Tasnim News Agency. (2022). IRGC stages drill in northwest Iran. <https://www.tasnimnews.com/en/news/2022/10/17/2789303/irgc-stages-drill-in-northwest-iran> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Tehran Times. (2022). Iran to purchase Sukhoi Su-35 from Russia <https://www.tehrantimes.com/news/476406/Iran-to-purchase-Sukhoi-Su-35-from-Russia-report> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Tehran Bureau. (2022). The Chinese companies building Iran’s surveillance state. <https://tehranbureau.com/the-chinese-companies-building-irans-surveillance-state/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Tejel, J. (2009). *Syria’s Kurds: History, Politics and Society*. Routledge.
- Telci, İ. N., & Rakipoglu, M. (2021). Hedging as a survival strategy for small states: the case of Kuwait. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 10(2), 213-229.
- Temiz, K. (2021). *Chinese foreign policy toward the Middle East*. Routledge.

- Temiz, K. (2018). Çin'in Orta Doğu Politikasında Bölgesel ve Küresel Rekabet Unsurları. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 31-41.
- Times of Israel. (2022). Israel said to tell US it killed IRGC officer who was deputy head of covert unit. <https://www.timesofisrael.com/israel-said-to-tell-us-it-killed-irgc-officer-who-was-deputy-head-of-covert-unit/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- The Arab Weekly. (2022). Iran turns to blame game, threatens Saudi Arabia as protests persist. <https://the arabweekly.com/iran-turns-blame-game-threatens-saudi-arabia-protests-persist> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- The Intel Lab. (2021). Fordow Fuel Enrichment Plant as never seen before. <https://tinyurl.com/2p9cefxp> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- The Jerusalem Post. (2021). Bennett quietly expresses discontent with US overtures to Iran. <https://tinyurl.com/2p8brf3y> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- The Kyiv Independent. (2023). Intelligence intercepted call shows Russia recruits Iranian Kurdish drone operators. <https://kyivindependent.com/news-feed/intelligence-intercepted-call-shows-russia-recruits-iranian-kurdish-drone-operators> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- The National. (2021). Israel and US need 'common strategy' on Iran, Jake Sullivan tells Bennett. <https://tinyurl.com/55wmtnmw> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- The New Arab. (2021). Israel will not stop fight with Iran, Defence Minister Gantz says. <https://tinyurl.com/ybe4ra9n> [Erişim Tarihi: 15.01.2022].
- The New York Times. (2022). Iran's top intelligence chief, Hossein Taeb, dies at 58. <https://www.nytimes.com/2022/06/23/world/middleeast/iran-revolutionary-guards-intelligence-chief-hossein-taeb.html> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- The New York Times. (2021). <https://www.nytimes.com/2021/04/11/world/middleeast/iran-nuclear-natanz.html> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- The Space Review. (2022). Russia and Iran expand space cooperation. <https://www.thespacereview.com/article/4475/1> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]

- The Times. (2021). Iran could build nuclear bomb ‘within months’. <https://tinyurl.com/2p8cxcxc> [Erişim Tarihi: 15.01.2022].
- The Times of Israel. (2022). Eyeing Iran, Bennett says military undergoing largest rearmament in years. <https://tinyurl.com/3j5y9r87> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- The Times of Israel. (2021). 10 Israelis set to be indicted for illegally exporting missiles to China. <https://tinyurl.com/china-i> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- The Washington Post. (2020). <https://www.washingtonpost.com/outlook/2020/08/13/biden-pompeo-trump-democracy/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- The White House. (2021). Interim National Security Strategic Guidance. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- The White House. (2020). Remarks by President Trump on the Killing of Qasem Soleimani. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-killing-qasem-soleimani/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- Torabi, G. (2010). U.S. Missile Shield System in the Region and the Security of Iran. *Defense strategy Quarterly*, 8(31). (in Persian).
- UK Defence Intelligence. (2022). Latest Defence Intelligence update on the situation in Ukraine- 24 October 2022. <https://twitter.com/DefenceHQ/status/1584402620260573185> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- United States NDS. (2018). Summary of the 2018 national defense strategy of the United States of America: Sharpening the American military's competitive edge. <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- United States NSS. (2017). *The National Security Strategy of the United States of America*. Washington: President of the U.S.

- U.S. Aligns Key Partners Against Shared Threats in the Middle East. U.S. Department of Defense. (2021). <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2474125/us-aligns-key-partners-against-sharedthreats-in-the-middle-east/> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- U.S. Central Command. (2021). U.S. Central Command Statement on the Investigation into the Attack on the Motor Tanker Mercer Street. <https://www.centcom.mil/MEDIA/PRESS-RELEASES/Press-Release-View/Article/2722418/us-central-command-statement-on-the-investigation-into-the-attack-on-the-motor/> [Erişim Tarihi: 6.09.2024].
- U.S. Department of Defense. (2021). Great Power Competition Adds to Challenges in Middle East. <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2498114/great-power-competition-adds-to-challenges-in-middle-east/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- U.S. Withdrawal from Afghanistan. (t.y.). <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2023/04/US-Withdrawal-from-Afghanistan.pdf> [Erişim Tarihi: 10.09.2024].
- Uskowi N. (2018). The Evolving Iranian Strategy in Syria: A Looming Conflict with Israel. <https://tinyurl.com/mzntxb7r> [Erişim Tarihi 11.01.2022].
- Uygur, H. (2022). Iran in the Wake of Mahsa Amini's Death. *Insight Turkey*, 24(4), 11-22.
- Vaisi, G. (2022). The 25-year Iran-China agreement, endangering 2,500 years of heritage. Middle East Institute. <https://www.mei.edu/publications/25-year-iran-china-agreement-endangering-2500-years-heritage> [Erişim Tarihi: 02.04.2023]
- Van Staden, C. (2023). Israel Not Happy About the China-Brokered Iran-Saudi Arabia Deal. *The China Global South Project*. <https://chinaglobalsouth.com/2023/03/14/israel-not-happy-about-the-china-brokered-iran-saudi-arabia-deal/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Vohra, A. (2021). Iran Is Trying to Convert Syria to Shiism. <https://tinyurl.com/26uvtcmh> [Erişim Tarihi 17.01.2022].

- Wall, M. (2022). Russia launches sharp-eyed spy satellite for Iran. <https://www.space.com/russia-launches-khayyam-spy-satellite-iran>
- Wallanews. (2021). Bahirim bemisrad hahuts vehabitahon: Hitnahalut benet kalapey haşaliah Amerikani leiran hayita şaguya. <https://tinyurl.com/y3447j9u> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Walt, S. (2020, Mayıs 25). *The Middle East in an Era of Great Power Competition Webinarından Notlar*. The Middle East Institute.
- Wang, T., & Tan, A. C. (2021). Balancing, bandwagoning or hedging: Taiwan's strategic choices in the era of a rising China. *Political Science*, 73(1), 66-84.
- War Avoided, Biden Transition Brings 'Opportunity' for New Iran Relations, Top General Says—Defense One. (2021). <https://www.defenseone.com/threats/2021/01/war-avoided-biden-brings-opportunity-new-iran-relations-top-general-says/171594/> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Warrick, J., Nakashima, E., Harris, S. (2022, October 16). Iran plans to send missiles, drones to Russia for Ukraine war, officials say. The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/nationalsecurity/2022/10/16/iran-russia-missiles-ukraine/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Wastnidge, E., Mabon, S. (2023). The resistance axis and regional order in the Middle East: nomos, space, and normative alternatives. *In British Journal of Middle Eastern Studies*, 1–18).
- Webb, M. C., & Krasner, S. D. (1989). Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment. *Review of International Studies*, 15(2), 183-198.
- Wehrey, F. M. (2009). *Dangerous but not omnipotent: Exploring the reach and limitations of Iranian power in the Middle East*. RAND Project Air Force.
- Wehrey, F., Thaler, D. E., Bensahel, N., Cragin, K., Green, J. D., Kaye, D. D., Oweidat, N., & Li, J. (2009). *Asymmetric Ambition and Conventional Reality: Iran's Evolving Defense Strategy, Doctrine, and Capabilities*. RAND Project Air Force.

- Williams, D. (2022). Russia sees military coordination with Israel on Syria continuing. Reuters. <https://www.reuters.com/world/middle-east/russia-sees-military-coordination-with-israel-syria-continuing-2022-02-26/> [Erişim Tarihi: 02.04.2023].
- Witt, M. A. (2020). *Prepare for the U.S. and China to Decouple*. Harvard Business Review.
- Xinhuanet. (2022). Syria joins China's Belt & Road Initiative. <https://tinyurl.com/yc534mha> [Erişim Tarihi 15.01.2022].
- Yalçın, H. B. (2020). *Asimetrik Savaş*. SETA Yayınları.
- Yalçın, H. B. (2017). *Ulusal Güvenlik Stratejisi: ABD-İngiltere-Fransa-Rusya-Çin*. Seta Yayınları.
- Yue, Wu. (2021). Hedging in International Relations and Its Implications for China. *Journal of China Studies*, 24(2) 1-23.
- Ynet.il. (2021). Yisrael roheşet neşek bemilyardey şekelim-leefşarut şel takifa beiran. <https://tinyurl.com/3crpavpx> [Erişim Tarihi: 13.01.2022].
- Yongxin, Z. (2019). China–Israel Relations in a Changing World: Opportunities and Challenges. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 13(3).
- Young, K. E. (2019). The Gulf's Eastward Turn: The Logic of Gulf-China Economic Ties. *Journal of Arabian Studies*, 9(2), 236–252.
- Zakaria, F. (2011). *The post-American world: And the rise of the rest*. Penguin Books.
- Zampronha, D. & Albuquerque, A. (2024). Cheaper Precision Weapons: An Exploratory Study about the HESA Shahed 136. *Advances in Aerospace Science and Technology*, 9, 40-59.
- Zorri, D. M., Sadri, H. A., & Ellis, D. C. (2020). *Iranian proxy groups in Iraq, Syria, and Yemen: A principal-agent comparative analysis*. JSOU University Press.